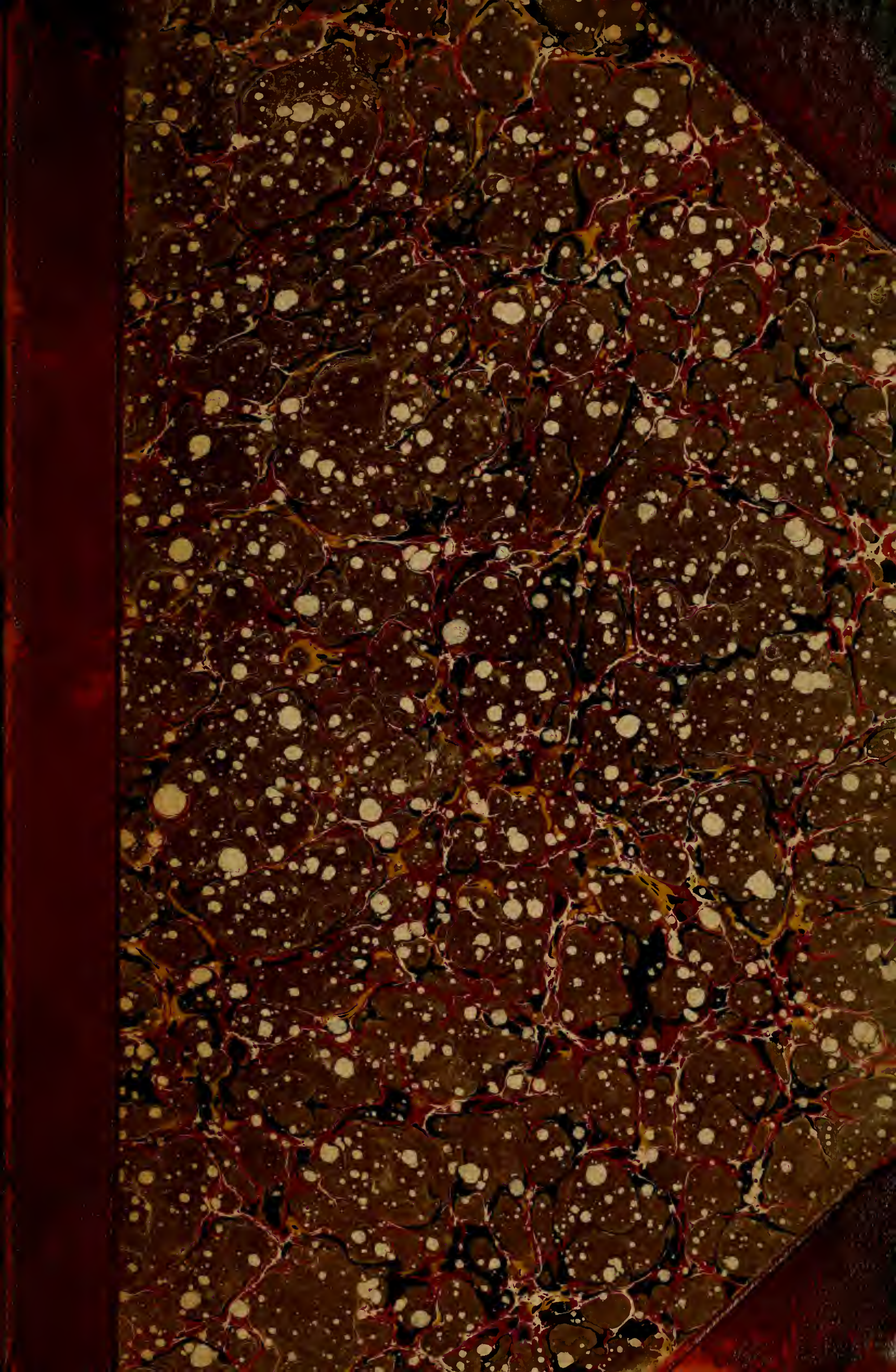

„STRIKT GENOMEN."

„STRIKT GENOMEN."

HET RECHT TOT UNIVERSITEITSSTICHTING

STAATSRECHTELIJK EN HISTORISCH GETOETST

DOOR

DR. A. KUYPER.

'k Bied U den vredepalm of wet mijn ridderzwaard,
Op vrede tuk in 't hart, in 't strijdperk onvervaard.
Zerkdevies van St. Denys.

AMSTERDAM,
J. H. KRUYT.
1880.

INHOUD.

I.

INLEIDING.

Gij zijt zeer vlug, hebt veel talent,
Maar hebt u ditmaal niet gewend,
Om rustig van 't begin tot 't end
Elk argument,
Te wikken en te wegen, vrind.
'k Vertrouw, dat elk 't natuurlijk vindt,
Als ik dit keer
U nog eens refuteer.

Dr. BRONSVELD, *Rijmpjes.*
(Vrij gevolgd).

Aan Dr. A. W. BRONSVELD.

Amice Frater!

Zult Ge het mij niet euvel duiden, dat ik ten tweeden male bij U aan kom kloppen?

Ik *moet* wel. Tegen wil en dank. Uw beschikking op mijn *Bede* dwingt er mij toe. Alleen zal de kunst maar zijn, om het zóó te doen, dat ik U niet prikkel; de aandacht van het publiek niet afmat; en bovenal door geen „onbedachtelijk voortgebracht woord" de wapeneer der klassiek gevormden schend; noch verleid word tot wat de Apostel onzes Heeren noemt: „een bedroeven van den Heiligen Geest."

Veroorloof mij daartoe bij den *brief*vorm te blijven. Een brief toch; *niet* een „smeekschrift"; zond ik U; en had dan ook, heusch, niet bedoeld, dat Ge, naar vorstentrant, in den *derden* persoon „op een verzoek als van adressant" zoudt beschikken. Hier schuilt dus blijkbaar een misvatting. En Uw „afgewezen"; dat anders licht min urbaan kon klinken; verliest, bij het letten hierop, misschien al zijn aanstootelijks en hoogs.

Maar met dat al, mijn *Bede is* afgewezen; en ik, die in die *Bede* U, onder den zachtsten, meest gracieusen vorm, de noodzakelijkheid aantoonde om te herroepen, wat Ge ten laste van mijn Directeuren en Curatoren, en (om nu eens kanselarijstijl te spreken) „ten défaveure en praejudicie" van een Stichting die ik liefheb, in uw *Kroniek* neerschreeft, ben uitteraard verplicht, mijn verzoek om *amende honorable* nogmaals bij uw consciëntie aan te dringen, nu mij bleek, dat Gij *afweest*,.... in weerwil dat Uw poging tot verweer *niet* is gelukt.

De vraag, wie in dit door U uitgelokt duël ten slotte onderligt,

werp ik daarbij, als beneden ons beider Christeneer, verre van mij. Het doet er o, zoo weinig toe, wie van achteren van ons tweeën beter op de hoogte van zoo splinterige quaestiën bleek. Niet wat meer of min te weten, maar de zedelijke macht om recht en gerechtigheid te doen, moet voor U en mij palm der eere blijven. En indien ooit Uw goede naam, mijn Broeder, in den kring van Neêrlands Christenen lijden kón, Ge zoudt die droefheid *niet* beleven om een fout of wat, die op wetenschappelijk terrein beter gemeden ware; maar wél, indien Ge de onware beschuldiging nog langer zocht vol te houden, die Ge in een onbewaakt oogenblik tegen gansch een kring van achtbare mede-Christenen hebt ingebracht.

In die beschuldiging toch ligt tusschen U en mij het eigenlijke geding.

Gij hebt in uw *Kroniek*, zwart op wit, laten drukken: 1°. dat de H.H. Directeuren der U bekende Stichting zich vermeten hebben iets te doen, „*waarnaar ze niet mochten staan*", en zich hebben opgeworpen als „*onbevoegde macht*"; 2°. dat H.H. Curatoren derzelfde Stichting zich vergaapt hebben aan het doen van benoemingen, waartoe ze niet gerechtigd waren; en 3°. dat de H.H. Rutgers c. s., door een hoogleeraarsbenoeming te aanvaarden, zich een naam hebben toegeëigend, „die hun niet *toekomt*."

Deze beschuldiging nu hadt Ge óf waar te maken óf in te trekken.

Gij onthieldt U van het *laatste*, omdat Ge te goeder trouw waandet, in het *eerste* geslaagd te zijn.

Toon ik U derhalve duidelijk en overtuigend aan, dat schijn U ten deze misleid heeft, dan mag ik er immers op rekenen, dat Ge alsnu voetstoots tot de reeds te lang uitgestelde herroeping zult overgaan, en aan de mannen, wier eer Ge te na kwaamt, volop herstel van eer zult gunnen?

Vooraf echter rust op mij de taak, Uw met ongemeen *talent* geschreven repliek te weerleggen.

„Strikt genomen," kies ik daarbij ten titel.

Zelf erkent Ge toch op blz. 42: „Dr. Kuyper heeft meer gedaan, dan men *strikt genomen* van hem mocht eischen. Hij heeft gepoogd te bewijzen dat niet alleen het *jus constitutum* (stellige recht), maar ook het *jus constituendum* mijn beweren... omverwerpt."

Hier zit in, dat Ge dus, naar Uw eigen zeggen, tot herroeping zult gehouden zijn (ook al ware al Uw overig betoog onberispelijk), zoodra Ge buiten staat blijkt, om Uw beschuldiging op dit eng afgebakend terrein van het *stellige recht* te handhaven.

Daar houd ik mij dan nu ook aan.

Wel ga ik voorts óók de andere deelen van Uw tegenschrift aan critiek onderwerpen; maar, gesteld al, die critiek liet *U* ongedeerd en

gaf *mij* op elk punt ongelijk; dat zou tot de quaestie van herroepen of *niet*-herroepen voor U niet het allerminste afdoen.

Wat men in Nederland doen mag of laten moet, wordt door 's Lands bestaand en geldend recht bepaald. En een iegelijk alzoo, die een ander publiekelijk aanklaagt van machtsoverschrijding en gezagsaanmatiging in anderen dan moreelen zin, heeft zich voor *dat* recht te verantwoorden en voor *die* vierschaar zijn klacht waar te maken; of .... moet, indien dàt recht hem wraakt en logenstraft, reeds deswege retracteeren.

Gij ziet, ik neem het nu *strikt*. Edoch, zonder daarom vooralsnog met een exploit te komen. Zie, één enkele volzin in uw *Kroniek*, dat Ge op het punt van het stellige recht de aanklacht van machtsoverschrijding en gezagsaanmatiging intrekt, zal mij voldoende wezen.

Dat ik desniettemin ook op Uw verdere repliek antwoord, geschiedt meer beleefdheidshalve, om in waardschatting van Uw keurig gestileerd boekske bij niemand achter te blijven. Ook omdat het U, bij de zedelijke daad, die Ge te volbrengen hebt, wellicht op zou houden, indien mijn zwijgen U den indruk van onmacht gaf. Waarbij komt, dat toelichting van historische quaestiën mij steeds een geliefkoosde bezigheid was en steeds belang bleek in te boezemen aan ons publiek.

Ik deel gemakshalve den anders wat langen brief onder opschriftjes in.

Dat helpt voor het overzicht van het geheel en kan dienst bij het naslaan doen.

Strikt „naar recht", de eigenlijke repliek, en dan *Strikt „wetenschappelijk"*, als voortzetting, met *Strikt „ernstig"*, ten besluite, zal ook in Uw oog wel een genoegzaam geleidelijke indeeling zijn.

„Wat ik *niet* beantwoord" en „Waarop ik *niet* betrapt ben" ga even in twee aparte kapitteltjes vooraf.

2.

WAT IK NIET BEANTWOORD.

Er komen, Amice, in Uw repliek enkele uitlatingen voor, die men onder klassiek gevormden, om nu niet te zeggen onder Christenen, liefst mijdt.

Verlangt Ge dat ik ook dáárop antwoorden zal?

Ik bid U, verg het niet.

Of wat te zeggen, als Ge schrijft op blz. 33:

1°. dat ik een man ben, „die als een advocaat *pro* en *contra* pleit; met evenveel vuur; met dezelfde minachting van den tegenstander; met volkomen negatie van wat hij vroeger volhield"; en

2°. dat ik „heden U als misdaad toereken het uiten van een stelling, welke ik gisteren nog op meesterachtigen toon zelf verkondigde als vrucht van wetenschappelijk onderzoek."

Of op blz. 7:

3°. „Ik ken een groot gewicht toe aan alles wat Dr. Kuyper schrijft, *en hij-zelf ook.*"

Op dezelfde bladzijde iets verder:

4°. „Zou Dr. Kuyper dat gevoel van weemoed en smart niet kennen? (bij het scheiden van een gemeente).... Ik zou haast zeggen: *dat gevoel is hem vreemd!*"

Op blz. 8:

5°. „Voor Dr. Kuyper en zijn geestdriftige volgelingen kan het heilzaam wezen, dat *zijn feilbaarheid* eens wordt aangetoond."

6°. Op blz. 36, waar Ge mijn ijver voor de Vrije Universiteit verklaart uit mijn lust om professor te worden: „dat er voor *mij* bepaaldelijk een *toekomst* in zat, namelijk: de benoeming tot hoogleeraar."

Op blz. 63 schrijft:

7°. „Of Dr. Kuyper na het lezen van deze bladzijden mij nóg eens op zulk een meesterachtigen toon zal korrigeeren, is mij *onverschillig.* Ik ben niet één van zijne discipelen, die aan hem diploma's van bekwaamheid komen vragen."

Voorts in Uw slot mij aanklaagt:

8°. „Dat ik tot een faktie behoor, die den stillen arbeid aan de opbouwing van Gods Koninkrijk leer minachten en achterstellen bij het meêdoen aan politieke manoeuvres en het hanteeren van vleeschelijke wapenen."

Neêrschrijft:

9°. Dat onze Stichting tot stand kwam „met middelen, welke de Schrift *vleeschelijk* noemt."

Ja, eindelijk zóóverre Uzelven vergeet, dat Ge er toe komen kondt een geboortegeschiedenis van onze Stichting te schrijven, die met haar donkere tinten een schier macchiavellistischen, haast zei ik demonischen, toeleg in mijn hart en dat mijner broederen, onderstelt [1]).

---

[1]) Dr. Hoedemaker heeft in de *Heraut*, met de authentieke stukken voor zich, het volstrekt onware dezer beschuldiging reeds in duidelijk licht gesteld. Men vindt deze artikelen, in »overgesiene" uitgave, als *Bijlage* hierachter.

Lieve Vriend, laat mij; zelf door ervaring geleerd, hoe licht een woord, dat niet goed voor God kán zijn, uit ons diep zondig Kaïnshart naar de pen weet te sluipen; ook tot deze Uwe woorden liefst het zwijgen doen, met een kort maar welgemeend: „van harte vergeven!"

3.

BETRAPT?

Een niet gering deel van Uw boekske, Amice, strekt om te laten uitkomen, op hoeveel tegenspraak met mijzelven Ge mij betrapt waant te hebben.

Gesteld dit ware zoo, mag ik U vragen, doet dit er veel toe?

Toen onlangs onze gemeenschappelijke vriend Buytendijk in het *Wag. Weekblad* U op heusch nogal tastbare inconsequentiën in de Dordtsche quaestie betrapte, schreeft Ge terug: „Sinds wanneer strekt wijziging van overtuiging den publicist tot oneer?" En Uw interpellant nam dit zoo volkomen *de bonne grâce* op, dat hij er zelfs bijvoegde: „Een man die voorgaf nooit zijn zienswijs veranderd te hebben, zou ik geen oortje vertrouwen."

Eilieve, waarom ook *mij* dan het voordeel van dit expediënt niet gegund?

Te meer, daar het bij U een tegenspraak gold *binnen het jaar*, in een quaestie *van het heden*; — en er bij mij dan, naar Uw eigen erkentenis, over een historische *aloudheid*, een *acht à tien* lange jaren tusschen verliepen.

Maar bovendien ik kán met den besten wil ditmaal van dat expediënt zelfs geen gebruik maken.

Want zie, de tegenspraak waarop Gij mij meent betrapt te hebben, beging ik *niet*.

In mijn *Bede* sprak ik uit; en nog sta ik in die overtuiging: dat een kerk *quâ talis*, krachtens Gereformeerde beginselen, tot het eigenlijk stichten en beheeren van een hoogeschool volstrekt *onbevoegd* is.

Dit gevoelen deeldet Ge niet; en nu sloegt Ge blz. 493 en 495 van „*Ons Program*" op, waar zeer zeker uit 1872 geschreven stond, „dat de kerk hare kweekelingen liefst op een *nationale* Universiteit moet oplei-

den; kan dit niet dan op een *eigen* Universiteit; en ze, eerst als ook dit onbereikbaar bleek, op *Seminariën* mag plaatsen".

Dáárin nu laast Ge een bedoeling, alsof ik had willen zeggen: „Stichting eener Universiteit is een bevoegdheid die voor Staat en kerk moet gepostuleerd" (blz. 32).

Gaat dit op? Is die conclusie juist?

Maar eilieve, laast Ge dan over het hoofd wat iets hooger op dezelfde blz. 495 staat: „*Derhalve is de* (*neutrale*) *Staat tot het stichten eener hoogeschool* ONBEKWAAM.

En wat de kerk aangaat, ontging het U dan, dat er op pag. 494 vlak aan voorafging: „Ook voor de *Protestantsche* Christenen in Nederland wenschen we de oprichting van een *Vrije* Christelijke Universiteit."

Of indien Ge daar *niet* overheen laast, zijt Ge dan heusch van oordeel, dat ik in 1872, bij de toen reeds bestaande verbittering, voor Universiteitsstichting ooit aan zekere samenwerking van onze Protestantsche kerkbesturen geloofd zou hebben; bij maniere als het Beurtenbriefje in Amsterdam eertijds van der kerken eenheid zinnebeeld wierd?

Ik zou bovendien zeggen, Amice, dát heb ik toch waarlijk niet aan U verdiend, dat ik in 1872 ofte ooit, door U in staat zou geacht worden, om aan onze huidige Synode de eere te geven en de macht op te dragen, om zúlk een stichting te organiseeren.

Ben ik dan ooit zoo bijster Synodaal geweest?

Ooit derwijs onbegrensd Synode-minnaar, dat er aan zúlk een bewijs van grenzenloos vertrouwen voor ons officieel kerkbestuur in *mijn* gedachtengang plaats viel te scheppen?

Zie, reeds die voor de hand liggende overweging van mijn óverbekende Synodale antipathieën had U toch, dunkt mij, tot de conclusie moeten leiden: „Neen, dat kán Kuypers bedoeling niet geweest zijn!"

Maar ik hoor, wat Ge me tegenwerpt: „Goed en wel, Amice, dat *had* ik ook wel kunnen denken; maar . . . *littera scripta manet.* Het staat er dan toch!"

En dat is ook zoo!

Maar in datzelfde „*Program*", vlak er bij, op blz. 504 stond óók; stond zoo duidelijk mogelijk; reeds uit den jare 1870; de *verklaring* van dit schijnbare raadsel.

Daar toch schreef ik nóg krasser: „De Christelijke kerk heeft de *verplichting*, om een vrije Christelijke Universiteit in het leven te roepen."

Maar wat volgde er onmiddellijk op?

Lieve Vriend, let, als ik u bidden mag, nu eens heel aandachtig op de zinsneê die daar vlak op volgde!

Er volgde namelijk letterlijk dit:

„Hierbij blijft het echter ONBESLIST, of zulk een Universiteit door de *kerk zelve*, of door *mannen van Christelijke professie* moet worden opgericht. AAN HET LAATSTE ZOUDEN WIJ DE VOORKEUR GEVEN."

Daar stond het dus klaar als de dag; zwart op wit!

Eer het omgekeerde van Uw beweren.

En ter voorkoming van alle misverstand werd er zelfs nog aan toegevoegd: „Men stichte eene inrichting voor hooger onderwijs, waar, benevens de godgeleerdheid, althans ook de letterkunde, ook de wijsbegeerte, kon het zijn, ook de natuurkunde en het recht, al was het slechts door een enkel hoogleeraar, onderwezen worden. Acht de kerk het in haar belang noodig, de aanstaande Evangeliedienaren door een nauweren band te verbinden, zij stichte dan *in verband met zulk een inrichting* een kweekschool, en sluite òf een verdrag met die inrichting, waarbij de benoeming der hoogleeraren in de godgeleerdheid aan haar wordt overgelaten, òf benoeme voor haar kweekschool eigen hoogleeraren, zoo dikwijls de keuze van curatoren der vrije inrichting haar reden tot beduchtheid geeft."

Schier *letterlijk* dus wat ik nu nog in 1880 betoogde. En toen was het pas 18 Januari 1870 [1]).

In het artikel van 1872, waaruit Ge aanhaalt, werden voorts bijna van woorde tot woorde reeds dezelfde denkbeelden gevonden, die ik U in de *Bede* voorleî. Met name werd er gesproken van een „*Vrije, onafhankelijke Universiteit*", „niet meer door vorstelijke wilkeur geoctroyeerd, maar krachtens *recht van Staatswet* erkend", „door *geestelijk* initiatief in het leven geroepen", en „gesticht door *schenkingen en bijdragen*". (blz. 494).

Geheel in denzelfden geest dus, als waarin Lohman anno 1876, precies eveneens, vroeg: „om een Vrije Universiteit als te Londen, Brussel en Leuven, maar op Christelijke grondslagen gevestigd", waartoe „*door mannen van Christelijk-historische richting het initiatief worde genomen*" en waar „de kerkelijke theologische scholen zich van lieverlede om heen komen scharen."

Zoo ziet Ge dus uit de stukken, dat ik, wel verre van mijzelven *tegen* te spreken, eer met zekere verwondering, nu, in een reeks artikelen, die ik heusch reeds vergeten was en die uit 1870 en '72 dagteekenen,

---

[1]) Slechts stond ik toen nog in hoofdzaak voor de tegenstelling *Staats*terrein of *kerkelijk* terrein; terwijl het tusschen ons meer de tegenstelling van kerk*bestuur* of kerk*leden* geldt. Vandaar Uw vergissing. Zie voor de verhouding tot de kerk Bijlage III.

grosso modo juist dezelfde denkbeelden terugvind, als zich nu eenigermate in onze vrije Stichting gaan realiseeren.

Korter nog kan ik afdoen, wat Ge op blz. 40 en 41 verhaalt omtrent hetgeen ik geschreven zou hebben over het „niet vrije" van het Hooger Onderwijs.

Ge schrijft daar:

»Nu *heet* het onderwijs *vrij*, maar hoe weinig het dit in werkelijkheid is, heeft niemand scherper geformuleerd *dan Dr. Kuyper* zelf in de »*Standaard*" van 27 April 1876, waar hij, naar aanleiding van het lot, dat de amendementen des heeren Jonckbloet getroffen had, zeide: »De echte vrijheid, de vrijheid zonder boei of remschoen, is in het ontwerp, gelijk het den hamer des Voorzitters gepasseerd is, niet te vinden. De Minister en de meerderheid der Kamer durfden haar niet aan. — Had men tot die onverminkte liberaliteit den moed gehad, dan kon er nu van vrijheid op *voet van gelijkheid* spraak zijn. Thans is dit niet het geval. — Uitblijven zal de *vrijheid* van hooger onderwijs in de niet gecastreerde beteekenis van het woord."

Uw meening nu, dat *ik* dat artikel geschreven had, is niets dan een pure vergissing, Amice!

Op 27 April 1876 toch lag ik aan het Lago di Como zeer ernstig krank in het Grand-Hôtel te Bellagio. Zelfs tot het schrijven van een briefkaart onbekwaam. Gij behoordet toen onder de vriendelijke helpers, die den dag vooraf, den 26en April 1876, de lezers van de *Standaard* op Uw slotartikel over Middelbaar Onderwijs kwaamt vergasten. Heb voor dien vriendendienst mijn laten dank, Amice, maar reken mij dan ook niet langer toe, wat nooit uit mijn hoofd noch uit mijn pen kwam.

Het door U bedoelde artikel *schreef ik niet.*

Over de plaatsen in een verouderd bundeltje preeken en een paar *Heraut*-nummers, waar de slot-*e* achter Godes heilige Verbondsnaam wegbleef, vindt Ge verderop het noodige bescheid.

En daarom nu nog alleen een kort woordje over de tegenspraak, waarin Ge mij, nu niet met mijzelven, maar met mijn niet genoeg te waardeeren vriend Dr. Rutgers poogt te verwikkelen.

Wat toch is Uw eenig bewijs voor die verdeeldheid, die Ge hier op het spoor meent te zijn? Een brief? Een artikel? Een geschrift van zijn hand? . . . Och, neen, niets van dit alles. Al Uw bewijs ... moet Ge ... putten uit ... ja, waaruit? ... Uit ... een zeer abrupt, zeer kort geresumeerd verslag van een ... *jaarvergadering!!*

Maar nu zou ik U dan toch in bedenking willen geven, om althans *die* wijs van argumenteeren niet in onze pers in te voeren. Wij, arme publicisten, hebben toch al genoeg te verantwoorden. Maar als we nu óók nog aansprakelijk moeten gesteld worden voor wat verslaggevers van onze speeches publiceeren, weet dan wel, dat ge voorgoed al onze jaarvergaderingen vermoordt. Want dan, Amice, zal een iegelijk, aan den reporter gedachtig, oordeelen dat spreken zilver moge zijn, maar zwijgen opweegt tegen *goud*.

Eén voorbeeld slechts.

Een predikant uit het Noorden, die; aan de *N. Rott. Ct.* nog al; een overigens zeldzaam goed verslag inzond over een speech, die ik te Bolsward hield, liet me daar op 14 Mei j.l. o. a. zeggen, dat onze diep betreurde vriendin Groen van Prinsterer toen *nog leefde*.

Moet ik al zulke blunders dan rectifieeren gaan?

Maar eilieve, dan komt een eenigszins publiek man van corrigeerdrukte om.

Denk maar eens aan Uzelven, Amice!

Gij zijt toch waarlijk geen *gewoon* verslaggever. Wie zou zich niet gelukkig achten, een man van Uw vlugheid en talent, en vooral consciëntieuse nauwkeurigheid, als reporter te hebben?

En is het U toch niet overkomen, verslag doende van de jongste Predikantenvergadering te Utrecht, dienzelfden Dr. Rutgers te laten zeggen: *dat er onder de modernen wel kinderen Gods waren*, als bedoelde hij daarmeê, dat er ook bij loochening van Jezus' offerande een kindschap Gods kon zijn, en als ware zuiverheid van belijdenis van ondergeschikt belang? Ja, heeft niet één der Kampensche docenten dit thema al spoedig in een lang artikel uitgesponnen, om dienzelfden Dr. Rutgers van onrechtzinnigheid te betichten? En hebt Gij, die blijkens Uw repliek, den laatsten tijd U onder de gezette en sympathetische lezers van de *Bazuin* zijt gaan scharen, en dit dus wist, het toch niet overbodig geacht, Dr. Rutgers tegen zoo in het oog springende misvatting van Uw en van zijn woord te verdedigen?

Aan kinderen Gods, die tot op hun jongsten snik den Goël hunner ziel verwerpen bleven, gelooft Ge toch immers zélf niet?

En nu dan, waar dus zelfs een man van Uw ontwikkeling, als reporter dienst doende, tot zoo onjuiste opvatting aanleiding gaf, wat kon daar niet aan een *gewoon* verslaggever overkomen? Vooral op een vergadering, waar zeer diep ingrijpende quaestiën voor het eerst op het tapijt kwamen; en men dus nog niet doorkneed kón zijn, zoomin in de juiste tegenstellingen als in scherp gekozen terminologie?

Boezemt het U voor het overige belangstelling in, laat mij er dan

bijvoegen: 1°. dat er op bedoelde vergadering, *naar het zeer goede rapport zelf uitwijst*, alléén sprake was van *theologische scholen*, zoodat al het abuis in het woord „universiteit" schuilt; en 2°. dat de denkbeelden van Dr. Rutgers op dit punt heusch geen andere dan die der *Bede* zijn. Welke denkbeelden de schrijver der *Bede* ten deele aan dezen kenner van historiën ontleende, en alle, eer ze ter perse gingen, breedvoerig met dezen zeldzaam logischen Doctor besprak.

II.

STRIKT „NAAR RECHT".

Dr. Bronsveld . . . schijn(t) den tegenwoordigen stand van eene wettelijke regeling van het hooger onderwijs, onder de Grondwet van 1848. *niet te vallen.*

De Minister des Konings.

Bijblad 1183. Ai. 1876.

II.

STRIKT „NAAR RECHT".

1.

DE EIGENLIJKE QUAESTIE.

Zonder verder verwijl kom ik thans tot *de* quaestie, die ons in geschil bracht, en in een paar bladzijden tot zelfs voor „boeren en burgerlui" duidelijk is te maken.

Ze is deze:

Een kring van Nederlandsche staatsburgers heeft, gebruik makende van de bepaling, vervat in art. 99 van de Wet van 28 April 1876, *Stbl.* N°. 102, regelende het Hooger Onderwijs, een Vereeniging gesticht. Deze Vereeniging heeft Statuten ontworpen. In die Statuten heeft ze de benoeming van Directeuren en Curatoren geregeld en besloten tot het in het leven roepen van katheders, faculteiten of een Universiteit voor Hooger Onderwijs. De Statuten waarin dat stond, zijn aan den Koning opgezonden. Die Statuten der Vereeniging zijn door Z. M. goedgekeurd. En het besluit, waarbij dit geschiedde, is gecontrasigneerd door Z. Excellentie den Minister van Justitie.

Toen men daaraan toe was, heeft men overeenkomstig die aldus *goedgekeurde* Statuten den grondslag gelegd voor een school, waaruit allengs een Universiteit zou kunnen groeien. Men heeft aan die hoogeschool, onder den titel in de Statuten voorgeschreven, hoogleeraren aangesteld. En voorts een organisatie in het leven geroepen, om deze Stichting allengs levensvatbaar te maken.

Op deze daden nu is noch door de regeering; noch door den officier van justitie; noch in de Staten-Generaal; noch in de ongeloovige pers ook maar de minste captie van *onwettigheid* gemaakt.

En zóó weinig heeft zelfs de min edele drijfveer van concurrentie de bestaande Rijkshoogescholen tot onbeleefdheden verleid, dat men uit Leiden niet aarzelde officieel de onzerzijds verleende titels te erkennen.

Gij daarentegen; en, voor zoover ik na kan gaan, Gij *alleen;* Amice, hebt U geroepen geacht, deze daden bij het publiek als „ongeoorloofd" en „onwettig" te komen brandmerken. Gedreven, ik onderstel het gaarne, door geen andere zucht dan, 'tzij, om Uw broeders van een verderflijken weg af te brengen, 'tzij om Uw volk en land tegen een m. i. *ingebeeld* gevaar te behoeden, hebt Ge Uw broederhart geweld aangedaan, teederder gevoelens onderdrukt, en met een moed, die, liept Ge wel, te eeren ware, bij kort, ietwes verward gesteld, en blijkbaar in min helder oogenblik geschreven verdict, én de Leden der genoemde Vereeniging, én haar Directeuren, én haar Curatoren, én haar Hoogleeraren beticht van *machtsoverschrijding;* niet slechts naar moreele opvatting; maar in den zin der Wet.

Dit Uw verdict was van dezen inhoud:

»De vraag is bij mij gerezen: Heeft wel een vereeniging als deze het recht, om een universiteit te stichten, professoren te benoemen, enz.? Bedrieg ik mij niet, dan is er veel te zeggen voor de stelling, dat alleen de Staat en de Kerk bevoegd zijn, om tot zulk een stichting over te gaan, en zulk een radikaal uit te reiken. Wij mogen geen eenvoudigen hulponderwijzer of huisonderwijzer aanstellen, zonder dat hij een akte bezit; en zie, hier komen eenige mannen bij elkander, en zeggen tot enkelen in hun midden: Mogen wij u verzoeken als hoogleeraar op te treden? Och, men zou het onschuldig kunnen noemen, en zeggen: de titel zij u gegund! Maar de zaak is zoo onschuldig *niet.* De titel brengt geen kennis aan, en menigeen is als hooggeleerde opgetreden, wiens kennis in veel minder dan vaten van twee of drie metreten kon geborgen worden; maar men mag zich geen naam toeëigenen, *die u nu eenmaal niet* TOEKOMT. Hoeveel uitmuntende eigenschappen de curatoren, zoo even genoemd, ook bezitten: *professoren benoemen is een taak, hun door een* ONBEVOEGDE *macht opgedragen.* Had men een nieuwe kerk gesticht; ging men zich naast de Christelijk- en de Nederlandsch Gereformeerde kerk plaatsen, en had de wettige vertegenwoordiging dier nieuwe kerk besloten tot de stichting van een hoogeschool voor onderwijs:

ons was het wèl; *maar de Heeren Hovy, Seefat en hun mede-directeuren besturen eene vereeniging, voor welke de grondvesting eener universiteit behoort tot de dingen,* WAARNAAR ZIJ NIET MAG STAAN. Wij prijzen dan ook de bescheidenheid der Christelijk-Gereformeerden, die slechts een theologische school hebben gesticht, waaraan zij *docenten* verbonden, en geen hoogleeraren. Het zou mij zeer aangenaam wezen, indien de vraag: wie mag eigenlijk een universiteit stichten? eens grondig werd besproken." [1])

Bescheidenlijk heb ik U toen verzocht deze aanklacht terug te nemen. Ik deed het op een manier, die mij, tot mijn niet geringe vreugde, een schriftelijk woord van dank *„voor den vriendschappelijken toon van mijn schrijven"* Uwerzijds deed inoogsten.

Ter overreding wees ik U op de *Wet;* op 's *Konings besluit;* op onze *Statuten;* maar ook, als om Uw wetenschappelijke consciëntie te prikkelen, op der Academiën oorsprong; heur loop in onze eeuw; en den strijd, waarin ze verwikkeld raakten.

Hadt Ge nu goed kunnen vinden, om op deze *Bede* eens *niet* „afwijzend" te beschikken, maar mij in dezer voege geantwoord: „Lieve Vriend, laat mij over dat punt van *het stellige recht* niet langer met U twisten. Daar weten mannen als De Geer, Keuchenius, Lohman en Fabius licht meer van dan ik. Voor de Wet neem ik, zoo ge wilt, mijn klacht dus terug. Maar zie ... op historisch en ideëel gebied meen ik toch op *deze* en *die* gronden mijn grief wel terdege staande te kunnen houden!" — zie, Amice, dan zou tact en dieper wijsheid Uw pen hebben bestierd, en had ik allicht geen bezwaar gehad, U op historisch terrein de eer van Uw talentvolle, zij het ook *onhoudbare*, retraite te laten.

Maar nu Ge, in stede hiervan, mijn bescheidèn verzoek kort en goed „afwijst"; en driester dan ooit volhoudt, dat Uw verdict wel terdege *rechtvaardig* was en dus *niet* behoeft herroepen te worden; niet bloot in historischen en ideëelen, maar zelfs ook in *staatsrechtelijken* zin; nu rest mij, tot mijn spijt, wel niet anders, dan U op dát punt althans, nu zonder *bede*-vorm, den eisch tot herroeping nogmaals voor te leggen. Altijd, natuurlijk, na geleverd bewijs dat Ge U metterdaad nu twee malen hebt vergist.

Tot dat bewijs ga ik dan nu over.

---

[1]) Ik cursiveer. Het kapitaal gedrukte stond cursijf in uw *Kroniek*.

Maar om te voorkomen, dat twee theologen, die saâm over Staatsrecht disputeeren, zich niet als „over kleuren redekavelende blinden" in het oog van deskundigen belachelijk zouden maken, heb ik vooraf een paar van mijne „knappe vrienden" onder de juristen geconsulteerd, en hen gevraagd, wat zij van het geval dachten. Uit overmaat van onpartijdigheid heb ik Keuchenius' en Lohmans raad bij dat uitgaan op kondschap *niet* ingeroepen.

En mag ik U nu oprecht en ronduit zeggen, wat ze, zonder één enkele uitzondering, in substantie ten antwoord gaven: „Staatsrechtelijk is de bevoegdheid uwer Vereeniging volstrekt onbetwistbaar. En met iemand, die dat ontkennen wou, *valt eenvoudig niet te redeneeren.*" Onder hen, die dat onomwonden uitspraken, was zelfs een der oud-ministers, die aan de totstandkoming van de Wet op het Hooger Onderwijs zijn beste krachten had gewijd en dus in de zaak bij uitstek tehuis was.

Ik antwoordde natuurlijk, dat ik besloten had, toch *wel* te redeneeren. Dat men dat van ons, theologen, niet zoo vreemd moest vinden, als we soms schrikbarende juridische ketterijen verkochten. Dat zij, juristen, op hun beurt het op theologisch gebied wel eens nog bonter maakten. Dat Dr. Bronsveld in elk geval een man was, wien het noch aan talent noch aan goeden wil zou haperen, om een streng logisch betoog te volgen en te waardeeren. En dat ik er dus wel terdege prijs op stelde, eens precies te weten, hoe deze vork in de steel zat.

Wat ik toen vernam, deel ik U, op mijn manier, in de zes volgende kapitteltjes mede.

Ik ga er in aantoonen:

1⁰. dat we staatsrechtelijk een *erkende Vereeniging* zijn;
2⁰. dat die Vereeniging een *school voor Hooger Onderwijs* mag stichten;
3⁰. dat ze aan die school *Hoogleeraren* mag aanstellen;
4⁰. dat ze die school zelve *Universiteit* mag noemen;
5⁰. dat die Universiteit in den zin van ons Staatsrecht een *vrije* is;
en 6⁰. dat die Universiteit *examineeren en diplomeeren* kan, mits buiten conflict zich houdend met art. 83—98 der Wet van 28 April 1876.

2

EEN ERKENDE VEREENIGING.

Uitgangspunt van mijn betoog, Amice, is, dat de U bekende „Vereeniging voor Hooger Onderwijs" is een *erkende* Vereeniging in den zin der Wet.

Dit te bewijzen, valt licht.

De Koning toch heeft deze materie geregeld bij een wet, die opgenomen is in het *Staatsblad* van 22 April 1855, onder N°. 32.

Artikel *één* van die wet zegt: „Tot de oprichting van eene vereeniging wordt geene machtiging gevorderd."

Maar die machtiging behoeft ze wel, om als rechtspersoon te kunnen optreden.

Artikel *vijf* toch luidt aldus:

„Geene vereeniging, buiten die door de Grondwet of andere wetten ingesteld, treedt als rechtspersoon op dan na, of door eene wet, of door Ons, te zijn erkend. Dergelijke vereenigingen, voor minder dan dertig jaren aangegaan, kunnen door *Ons* (d. i. zonder wet) worden erkend."

Waaraan dan artikel *zes* toevoegt:

„De erkenning geschiedt door *goedkeuring* van de statuten of reglementen der vereeniging. Die statuten of reglementen bevatten het doel, de grondslagen, den werkkring en de overige regelen der vereeniging."

Welnu, dienovereenkomstig hebben wij ons dan ook stiptelijk gedragen.

De Vereeniging is zonder machtiging opgericht. Daarna zijn haar Statuten vastgesteld. In die Statuten is „doel, grondslag, werkkring en regeling" er van omschreven. Die Statuten zijn aan den Koning opgezonden, met verzoek om erkenning in den zin van art. 6 der Wet van 22 April 1855, *Stbl.* N°. 32. Die erkenning is door den Koning bij besluit van 12 Febr. 1879 N°. 23 verleend. En het besluit daartoe, gecontrasigneerd door den minister Smidt, is van dezen inhoud:

12 Februari 1879. N°. 23.

WIJ WILLEM III, BIJ DE GRATIE GODS, KONING DER NEDERLANDEN, PRINS VAN ORANJE NASSAU, GROOT-HERTOG VAN LUXEMBURG, ENZ. ENZ.

Beschikkende op een aan Ons ingediend verzoekschrift van J. J. Glinderman, te Amsterdam, en twee anderen,

daarbij overleggende de Statuten der voor minder dan dertig jaren aangegane Vereeniging voor Hooger Onderwijs op Gereformeerden grondslag en verzoekende dat deze Vereeniging door Ons moge worden erkend;

gelet op de voorschriften der wet van 22 April 1855 (*Staatsblad* N°. 32) in het algemeen, en op art. 6, tweede lid dier wet in het bijzonder;

2

op de voordragt van Onzen Minister van Justitie van den 7 Februari 1879, 1ste afdeeling, N°. 121,

Hebben goedgevonden en verstaan de Statuten van de Vereeniging voor Hooger Onderwijs op Gereformeerden grondslag gevestigd te Amsterdam,

gelijk die bij het verzoekschrift zijn overgelegd GOED TE KEUREN, en de Vereeniging mitsdien als regtspersoon TE ERKENNEN.

Onze Minister van Justitie is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan een afschrift zal worden gezonden aan Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken.

'S GRAVENHAGE, (*Get.*) WILLEM.
den 12 Februari 1879.

De Minister van Justitie,
(*Get.*) H. J. SMIDT.

Overeenkomstig het oorspronkelijke,
De Secretaris-Generaal bij het Departement van Justitie,
(*Get.*) CLANT.

Voor eensluidend afschrift,
De Secretaris-Generaal voornoemd,
(*Get.*) CLANT.

Daar althans valt dus geen steek aan los te tornen: *een erkende Vereeniging in den zin der Wet* vormen we ongetwijfeld.

3.

EEN SCHOOL VOOR HOOGER ONDERWIJS.

Zoover gevorderd zijnde, dat we nu ook in Uw oog een *erkende Vereeniging* vormen, ontstaat alsnu in de tweede plaats de vraag, Amice: Mag deze Vereeniging een school voor Hooger Onderwijs openen?

En ook desaangaande ligt de beslissing voor de hand.

Immers artikel 99 der Wet van 28 April 1876 (*Stbl.* N°. 102) erkent omstandig en huldigt uitdrukkelijk het goede beginsel: „dat het aan ieder Nederlander, *aan elke erkende vereeniging* en aan elk kerkgenootschap vrij staat een bijzondere school voor Hooger Onderwijs te openen."

Waartoe dan nog één onnut woord verspild?

Elke erkende vereeniging, zegt de Wet, mág een school voor Hooger Onderwijs oprichten.

Onze Vereeniging is een *erkende* in den zin der Wet.
Atqui ergo.
Trek Gij zelf, Amice, de conclusie!

4.

HOOGLEERAREN.

Alsnu komen we aan de vraag toe: Mocht onze Vereeniging bij die school van Hooger Onderwijs „hoogleeraren" aanstellen?

Gij betwist dit.

Zou ik ook mogen weten, op wat grond?

De Grondwet bepaalt in artikel 194, dat *het geven van onderwijs vrij is.* Hoe vrij? Behoudens twee dingen? T. w. het toezicht der overheid, en het onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid der onderwijzers...? voorzoover het Hooger Onderwijs aangaat?... o, Neen, die beperkingen gelden uitsluitend voor het Lager en Middelbaar Onderwijs.

Voor wat het Hooger Onderwijs aangaat, mag de Regeering zelfs geen onderzoek doen noch naar bekwaamheid noch naar zedelijkheid.

Ik vraag nu niet, of dat goed is. Ik constateer slechts dat het er zoo staat.

Reeds Thorbecke ergerde zich schriklijk aan die bepaling en verklaarde ze uit de zucht, om de Roomsche seminariën te bevoordeelen.

Hij schrijft er van: „De uitzondering voor het hooger onderwijs, waar geen onderzoek naar de bekwaamheid zal voorafgaan, is, vermoede ik, enkel in het belang van sommige inrichtingen, kleine seminaria, gedachteloos binnengeslopen. Waar toch vindt men een grond tot hare verdediging? Zoo het niet geoorloofd zal zijn fransch of engelsch, dan na gebleken bekwaamheid, te onderwijzen, zal men van onderwijs in latijn, grieksch, rechten of geneeskunde, zonder die voorwaarde, beroep mogen maken? Dit heeft, dunkt mij, geen zin". [1]).

Maar zin of geen zin, dit stemt dan toch ieder toe, dat het er alzoo in onze Grondwet staat.

Over het feit zelf valt dus niet te twisten: in de aanstelling en wat daarmeê in verband staat, is men, *jure constituto*, ten onzent volmaakt *vrij.*

Dienovereenkomstig heeft de Koning zich dan ook stiptelijk onthou-

---

[1]) THORBECKE, *Bijdrage tot de herziening der Grondwet.* Leiden, '48. p. 109.

den, om voor andere, dan de Rijksuniversiteiten, iets, wat dan ook, omtrent inrichting of titulatuur te bepalen.

Er komt desaangaande *niets* hoegenaamd in de Wet voor.

Een rechtstreeksch bewijs kan noch mag hier dus van mij gevorderd. Maar *zijdelings* aan te toonen, dat in ons Staatsrecht de door mij bedoelde opvatting der zaak metterdaad doorgaat, valt ligt; indien men er op let:

1°. dat de Wet in art. 105 ook bij scholen voor *bijzonder* onderwijs de mogelijkheid onderstelt, dat er *hoogleeraren* zijn.

2°. dat de onderwijzers aan de seminariën door de Regeering in officiëele stukken, bij benoeming in commissiën enz. steeds als „hoogleeraar" betiteld worden.

3°. dat de onderwijzers aan de stedelijke Indische school te Delft officiëel door den Koning als „hoogleeraren" geëerd zijn.

4°. dat de Synode der Ned. Hervormde Kerk, in den zin der Regeering, de personen, van harentwege met het geven van bijzonder onderwijs belast, als „hoogleeraren" betiteld heeft.

en 5°. *wat eigenlijk alles afdoet*, dat in art. 6 van de Statuten van onze Vereeniging staat:

„Het Bestuur bestaat uit vijf directeuren; aan wie met name is opgedragen: De benoeming en het ontslag van HOOGLEERAREN".

Met de Statuten is ook dit artikel aan het Departement van Justitie opgezonden, om te beoordeelen, of het niet strijdig met de Wet of het algemeen belang ware. En Z. M. de Koning heeft alzoo op 12 Februari 1879, door o. a. ook art. 6 *goed te keuren*, alzoo officiëel het recht der Vereeniging erkend, om aan haar onderwijzers dezen titel van *hoogleeraar* te verleenen.

Ook dit is dus uitgemaakt. En wel uitgemaakt in historisch, algemeen aangenomen, zin.

Want ook Gij weet, Amice, hoe men oudtijds zelfs aan de zeer kleine schooltjes in Den Bosch, Middelburg, Rotterdam en Dordt „professoren" aanstelde.

Hoe Calvijn zelfs de onderwijzers aan zijn Collége; ongeveer ons gymnasium; als „professeurs" betitelde.

Hoe bij de Instelling van Indische taal- en letterkunde, bij polytechnische scholen, Roomsche pro-seminariën enz. steeds de onderwijzers als „hoogleeraren" zijn opgetreden.

Ja, hoe men niet alleen hier te lande, maar evengoed buitenaf, de bijna constante gewoonte heeft, om aan alle *halls* en *colleges* en seminariën en lyceeën den man die het *Hooge* Onderwijs geeft, ook als „*hooge* leeraar" aan te stellen.

Onze Vereeniging had dus zeer zeker ook anders kúnnen handelen dan ze deed, en haar onderwijzers b.v. met den middeneeuwschen naam van *tractatores* of *praeceptores* of *lectoren* kunnen betitelen. Maar door geen lust te hebben aan dit spelen van den zonderlinge, en eenvoudig „professor" te noemen wat *altijd* professor geheeten heeft, hield ze zich stipt binnen de grenzen van ons Staatsrecht; volgde ze de *officieële* interpretatie van dit recht; bleef ze op historische lijn; en eerbiedigde ze eenvoudig het gangbare spraakgebruik.

Ge behoeft dus waarlijk niet tot het min lief vermoeden de toevlucht te nemen, dat de zucht om met een „professorstiteltje" te pronken ons tot het kiezen van dien naam bewoog. Niet waar, in *bewaakte* oogenblikken ligt immers ook Uw richtsnoer in 1 Cor. XIII? En staat daar niet geschreven: *De liefde denkt geen kwaad?*

In trouwe, lieve Vriend, ik wil nu eens heel openhartig met U zijn. Maar gelooft Ge dan nu heusch, als ik vóór alle dingen op titels en eerekruissen geaasd had, dat ik dan geloopen zou hebben zooals ik liep? Ja, gelooft Ge in ernst, dat, als ik nu een professoraat aan een Rijksacademie eens als mijn hoogste eerzucht had beschouwd, dat er dan ook voor mij misschien niet wel wegen te vinden, en op die wegen kruiwagentjes waren te brengen geweest, om met wat meer hoofdbuigens en met een uithangbordje van: *Hier strijkt en plooit men!* voor mijn deur, bij de schaarschte aan geschikt personeel voor zooveel nieuwe katheders, het nog een heel eind ver te brengen? Of omgekeerd, en sterker nog: als iemand het er eens op toe wilde leggen, om naar zijn laatste rustplaats zonder eenigen rang of titel te worden uitgedragen, *kon hij dan al veel anders optreden, dan ik deed?*

Zie, Amice, ik heb nog al veel gereisd, maar in ernst, als Ge er aan gedacht hadt, hoe én in Engeland, én in Frankrijk, én in Duitschland, én in Italië, gewone dans- en teekenmeesters en lesgevers in talen, op hun deurbordje en visitekaartje zich steeds als „*professeur de danse*", „*de musique*" of „*de langues*" laten aankondigen, me dunkt, dan zoudt Ge U toch verzoend kunnen hebben met den hoogmoed, die er onzerzijds in stak, om dien titel in onze Statuten te schrijven. Ik wil er U ten overvloede nog wel bij zeggen, dat m. i. voor Hollandsche ooren die naam van „professor" alles behalve welluidend klinkt; dat ik het U heusch niet zal toerekenen, indien Ge mij nooit anders dan „Dr." betitelt; dat ik er zelfs lang niet van houd als nieuwe vrienden mij met dien nieuwen titel aanspreken; en het van ouds bekende „dominé" van de oude vrienden nog wel zoo gezellig vind en intiem.

Hebt Ge er bovendien wel op gelet, hoe Ge op blz. 42 U zelven

voorbij hebt geschreven; toen Ge, door de logica der feiten gedwongen, dan toch ten minste deze *halve* bekentenis deedt: „Wat gij gaat stichten is hoogstens een athenaeum of illustre school." Want, nu al aangenomen eens, dat onze Stichting eigenlijk niets dan een athenaeum zou wezen, dan staat zooveel toch vast, dat de docenten aan onze athenaea allerwegen steeds den titel van *hoogleeraar* gevoerd *hebben;* en wordt hiermêe alzoo ob- en subreptief dan toch door U zelven erkend, dat ons staatsrechtelijk diezelfde titel wel terdege toekomt, dien Ge betuigd hadt ons *nooit* te zullen gunnen.

5

EEN UNIVERSITEIT.

Zoo schieten we reeds een heel eind op, Amice! De Vereeniging is dan een *erkende* in den zin der Wet. Die erkende Vereeniging is bevoegd een *school voor Hooger Onderwijs* te stichten. En aan die school mag ze *hoogleeraren* aanstellen. Rest nu nog maar te weten, of ze die school ook een *Universiteit* mag noemen?

Gij ontkent ook dit. Ik moet mijne bewering, dat het wél mag, dus weer uit ons Staatsrecht bewijzen.

En dan beroep ik mij weder in de eerste plaats op het niet te loochenen feit, dat het bijzonder Hooger Onderwijs, zonder aan eenige de minste beperking onderworpen te zijn, *vrij is zich in te richten naar goedvinden.*

Zijn er bepalingen in de Grondwet of in de organieke Wet die dit verbieden, *Gij* zult ze mij wel voorleggen.

Op U rust dan de bewijslast.

Ten tweede wijs ik er U op, dat in de Statuten onzer Vereeniging uitdrukkelijk in art. 1 van eene *Universiteit* gesproken wordt.

Het luidt aldus: „*De Vereeniging bedoelt de oprichting en instandhouding van scholen voor Hooger Onderwijs. Naar gelang het haar mogelijk is, sticht zij afzonderlijke katheders voor enkele vakken, vereenigt zij katheders tot faculteiten, en verbindt zij faculteiten tot eene* UNIVERSITEIT."

De Koning, dit artikel goedkeurende, heeft daarmeê dus verklaard, dat zijne Regeering het door U gewraakte *niet* in strijd acht met de Wet.

En ten derde beroep ik mij op de oeconomie zelve der Wet van 28 April 1876.

Daar toch wordt in art. 2, zonder eenige distinctie te maken, of er

eenige de minste beperking aan toe te voegen, gezegd: „De scholen voor Hooger Onderwijs worden onderscheiden in openbare en bijzondere."

Daarop had nu in Uw stelsel moeten volgen: „Openbare scholen zijn *alle Universiteiten* en voorts zoodanige andere scholen als door de Overheid worden opgericht; de overige zijn bijzondere scholen."

Doch de Wet zegt dat *niet*, en verklaart, zonder eenige exceptie hoegenaamd, dat de eenige distinctie tusschen openbare en bijzondere scholen ligt in de vraag, of ze al dan niet door het publiek gezag zijn onderhouden en ingericht en beheerd.

Voorts, de eenige cataloog van schoolsoorten op het terrein van Hooger Onderwijs komt voor in art. 4, en daar worden voor het openbare onderwijs alvast drie soorten opgenoemd: gymnasia, een athenaeum en universiteiten. Slechts voegt art. 103 hier nog „kweekscholen" aan toe; en art. 104 losse „leerstoelen".

Dit bindt nu het bijzonder onderwijs natuurlijk volstrekt niet. Want het is vrij; en kan dus, desverkiezend, nieuwe namen uitdenken naar hartelust, of vertalingen zoeken van het Engelsche *hall* of *college*. Maar naar de oeconomie der Wet behoort, krachtens art. 2, althans ondersteld te worden, dat het bijzonder onderwijs óók gymnasiale en universitaire scholen kan openen.

Van een *gymnasium* geeft Ge dit dan ook toe. Zelfs wijst Ge op een *athenaeum;* hierbij misschien voorbijziende, dat in de oeconomie dezer Wet, het concept-artikel 30 verklaarde: een athenaeum is „een *gemeentelijke* instelling van Hooger Onderwijs" [1]).

Slechts van een *Universiteit* wilt Ge niet hooren!

En op wat grond?

Omdat onze Stichting n. i. het *jus promovendi* mist. Nu, daarover later. Maar ik bid U, geef dan óók niet toe, dat we een gymnasium mogen oprichten; want ook een *openbaar* gymnasium kan wel terdege geldend diplomeeren, en een bijzonder *niet*. Ja, trek dan ook Uw woord over het athenaeum in. Want een athenaeum kon althans geldende *testimonia* uitreiken, en ook dat kan een bijzonder athenaeum niet. Hiermeê wordt dus óf te veel óf te weinig bewezen, en houdt reeds daarom Uwe tegenwerping geen steek.

---

[1]) De Minister was dit in de zitting van 12 Maart blijkbaar zelf vergeten, toen hij zei: »Ik geloof, dat de Vergadering, na het besluit van gisteren, wel zal doen zich te vereenigen met de vermelding van het Athenaeum Illustre en het woord Athenaea weg te laten. Ik herhaal echter: de vrijheid van Hooger Onderwijs blijft ten volle geëerbiedigd, de gelegenheid om *privatim* en *ecclesiastice* athenaea op te richten, blijft ongekrenkt."

Hadt Ge ons tegengeworpen: „dat *verba usu valent*, en dat een Universiteit nu eenmaal een stel van *vijf* volle faculteiten ten onzent beteekent," dan had ik U *in concreto* onmiddellijk Uw pleit gewonnen gegeven [1]); en U toegestemd: 1°. dat onze Stichting in geen anderen zin „Universiteit" kan heeten, dan waarin Leidens hoogeschool als academie geoctroyeerd werd, hoewel ze begon met slechts negen professoren. Dus in geen anderen zin, dan waarin een zuigeling van drie maanden voor de statistiek onder de *vrouwen* of *mannen* meêtelt. Of ook een vaars bij den veestapel voor een rund, een veulen bij de tel voor een paard rekent, en de houtvester in Duitschland onder de eikenvoorraad ook meêbecijfert elk stel dat pas is gepoot. En 2°. dat onze Stichting, indien ze binnen een tijdsverloop b. v. van vijftig jaren, *niet* bleek tot ontwikkeling van meerdere organen te kunnen geraken, wel terdege haar pretentie van een opkomende Universiteit te zijn, zou moeten laten *varen*.

Daarop echter komt Ge *niet*. Ook ik laat dit punt dus los, en bepaal me tot de toetsing van Uw laatste tegenspraak, ontleend aan het schriftelijk en mondeling debat der Wet.

Gij meent namelijk uit het debat te kunnen bewijzen, dat in art. 2 met „*bijzondere scholen*" geen Universiteiten kúnnen zijn bedoeld.

Wel spreekt Ge later van een recht der kerk hiertoe en moedigt Ge onze Christelijke Gereformeerde broeders (voor wie Ge in klimmende mate sympathie koestert) tot uitzetting van hun Theologische School in een Universiteit aan. Maar kennelijk is dat in ideëelen, en niet in *legalen* zin door U gemeend.

Ik volg U dus aanstonds naar het debat over art. 2 der Wet.

Niet echter, om met u meê te doen aan de kwade gewoonte om uit zeker woord van een Minister of Kamerlid of Kamerafdeeling een dusgenaamd historische wetsinterpretatie af te leiden.

---

[1]) Over het onderscheiden begrip van universiteit, academie, athenaeum, lyceum, gymnasium sublime, scola illustris, enz. ware veel te zeggen, maar staat niets vast. Calvijns academie wordt in de *Leges acad. genev.*, nu eens universiteit, dan college, dan gymnasium genoemd. Voetius handelt er over in zijn *Pol. Eccl.* II. 745; en maakt een onderscheiding die onze wet niet kent. Zie Art. 36. al. 62, waar eerst van de stichting eener universiteit wordt gehandeld; en *daarna eerst* van rechten aan die universiteit te verleenen. Het beste er over geeft HAUTZ o. l. I. p. 102. cf. *Athenaei Amstel. memorabilia* 1832. J. Muller. p. 23. Zie ook: *Report of the Commissioner of Education for the United States.* A°. 1877. I. p. CIV. »The nomenclature of institutions of learning is quite perplexing. This arises from the different meanings assigned to the words College, University, Academy, etc.

Ik weet wel dat courantiers en publicisten ons aan die slechte gewoonte pogen te gewennen; maar op Groens voetspoor, en met alle goede juristen, kom ik uit beginsel tegen deze bedenkelijke methode van wetsuitlegging op.

Wel voeg ik mij uit overtuiging bij hen, die met den hoogleeraar Nienhuis eischen, „dat niet slechts op de letter der wet, maar ook op den wil des wetgevers zal gelet worden" [1]), naar den regel der Romeinsche rechtsgeleerden: *non figura litterarum, sed oratione, quam exprimunt litterae, obligamur.* Maar ik verzet er mij, door mannen als Groen, Thorbecke, De Geer en Opzoomer gewaarschuwd, ten ernstigste tegen, dat men den eigenlijken wil des wetgevers uit iets anders dan uit de wetsartikelen zelven opmake. Een debat mag toelichten; nooit kan het bewijskracht hebben. „*C'est l'esprit de la loi, résultant de l'ensemble des articles, qu'il faut interroger.*"

Thorbecke schreef er van: „Men kent vaak aan eene subjectieve of psychologische historie der vervaardiging eener wet een gezag toe, dat zij in mijn oog niet kan hebben. Of de ontwerpers of wetgevers dachten aan al wat in het gestelde is opgesloten; aan al wat de samenhang medebrengt of 'tgeen er duidelijk bij ten gronde ligt; hebben zij er aan gedacht of niet, dachten zij wellicht aan iets anders? Dat is vooreerst de vraag niet. Gemaakt, is de wet, onafhankelijk van de individueele meening van den wetgever, aan de regels der uitlegging onderworpen. Welke is de gedachte, in de wet uitgedrukt? Ik zou niet durven beweren, dat de maker, wanneer hij hiervan, buiten de wet, eene verklaring geeft, in den regel meer is dan een ander uitlegger, of dezen eenigszins kan binden" [2]).

En Opzoomer motiveert nog uitvoeriger: „Inderdaad, wanneer men de wetten wil verklaren, uitbreiden of beperken, naar de bedoeling van den wetgever, die men van elders, uit beraadslagingen of iets anders heeft leeren kennen, dan is het wel het allereenvoudigst, bij elken twijfel den wetgever zelven te vragen, wat hij met zijne duistere wet bedoeld heeft. Men heeft dan de *authentica interpretatio* niet in den zin, waarin Von Savigny er van spreekt, dat „durch ein neues Gesetz oder auch durch ein wahres Gewohnheitsrecht bestimmt wird, wie ein älteres Gesetz verstanden werden soll," maar in dien slechten, onwaren zin van raadpleging van hen, die vroeger de wet hebben gemaakt. Immers kan onze

---

[1]) NIENHUIS, *Acad. voorlezingen.* Gron. 1849. I. 184.

[2]) THORBECKE, *Aant. op de Grondwet*, I, blz. 11 inleiding. 2e uitgave 1841.

tegenwoordige wetgever wel verklaren, hoe hij wil, dat men eenige wet zal verstaan, maar hij kan bij geene mogelijkheid ons verklaren, hoe zij, die de wet gemaakt hebben, zijn voorgangers, haar wilden opgevat zien. Tot dezen zal men dus altijd moeten terugkeeren. Maar zal men ze allen moeten raadplegen? Wat, zoo er sommigen gestorven zijn? Soms beroept men zich voor eenige verklaring onzer wetten op de meening van één lid der Staten-Generaal of van ééne afdeeling, vooral van éénen tak der wetgevende macht, de regeering in hare memorie van toelichting. Hiertegen is door Nienhuis zelf uitstekend gewaarschuwd, wanneer hij schrijft: „ik waarschuwde en waarschuw nog tegen het te veel hechten aan de antwoorden der regeering, de uitgesproken meeningen van enkele leden der Tweede Kamer, enz., en ik herhaal hetgeen ik vroeger uitsprak: welk gewicht ik ook hechte aan die antwoorden der regeering, welke niet zelden veel licht over de wetgeving verspreiden, zoo meen ik echter, dat de uitlegger der wet zich vóór alles aan de wet zelve moet houden, en dat hij die antwoorden ter zijde moet leggen, wanneer zij met den tekst en met de gezonde uitlegging der wet in tegenspraak zijn. Die antwoorden toch bevatten niet de uitdrukking van den wil en de meening des wetgevers, maar zij zijn slechts gegeven door éénen tak der wetgevende macht" [1]).

Dit is ook het eigenlijke stelsel van Von Savigny, (zie zijn *System* I, 213); en tevens de in onze jurisprudentie geldende opinie, blijkens het vonnis van de rechtbank te Groningen dd. 16 April 1859, aldus luidende: „dat, waar de wet duidelijk is en niet onderscheidt, geen gezochte strekking haren zin en hare kracht mag veranderen, terwijl, welke kracht men ook aan algemeene of bijzondere motieven, opengelegd bij memorie van toelichting of beantwoordingen van eenige vraag, door eenig lid der wetgevende machtsafdeelingen gedaan, mocht hechten, zij niet kunnen praevaleeren, om de duidelijke woorden en den daaruit blijkbaren zin der wet te wijzigen, veel min om de wet te verlammen, ook in hare poenaliteit" (*Rechtsgel. Bijblad* van 1860, bl. 328) [2]).

Al ware het dus ook, Amice, dat enkele uitlatingen of verwijzingen bij het mondeling of schriftelijk debat in den geest Uwer denkbeelden spraken, dan nog zou ik elke verwijzing daarheen als *bewijs* wraken moeten, zoolang niet eerst gebleken was, dat door de oeconomie der wet en hare artikelen Uw meening werd begunstigd.

---

[1]) OPZOOMER, *Aant. op de wet houd. algem. bepal. der wetg.* 3e druk. Amst. 1873. p. 195.
[2]) Ib. aangehaald. p. 197.

Nu Ge U intusschen eenmaal, niet zeer voorzichtig, ook op het *debat*-terrein begeven hebt, wil ik; na dit uitdrukkelijk voorbehoud en onder strikte reserveering van rechten; U toch even aantoonen, dat zelfs dat debat eer *tegen* dan *voor* U is.

In de zitting toch van 6 April sprak de Minister namens de Regeering het volgende: „Het is bekend dat in het buitenland *instellingen van hooger onderwijs van grooten omvang* haar bestaan alleen te danken hebben aan testamentaire beschikkingen; en de Regeering meende dat *zoodanige oprichting ook hier te lande* zeer wel kon worden toegestaan. Het laat zich denken, dat een vermogend mensch milde beginselen hebbende en meenende dat zijn erfgenamen toch genoeg bezitten, een belangrijk kapitaal affecteert tot een hoogst nuttig doel van Hooger Onderwijs, en dat moet niet worden gekeerd [1]).

Kennelijk doelde de Minister hiermee op de stichting van buitenlandsche *Universiteiten* door particulieren, en onderstelde hij dus wel degelijk het ontstaan van bijzondere Universiteiten ook ten onzent als mogelijk.

Evenzoo in de zitting van 17 Maart: „De opvatting van de Regeering is deze: de vrijheid van het Hooger Onderwijs moet in alle opzichten geëerbiedigd worden. Die vrijheid kan gerust zoover uitgestrekt worden, dat ook aan gemeentebesturen wordt toegestaan, hetgeen aan bijzondere personen is toegestaan, als zij daartoe bij machte zijn (hetgeen niet licht gebeuren zal) namelijk: de oprichting van scholen van Hooger Onderwijs, *hooger staande dan de gymnasia*" [2]).

En wat nog sterker is, door den heer Jonckbloet is in de zitting van 6 April een amendement ingediend, om na art. 102 een nieuw artikel in te voegen van dezen inhoud: „Aan BIJZONDERE UNIVERSITEITEN, alle faculteiten omvattend en waarbij het onderwijs zich minstens uitstrekt tot de vakken in art. 34 dezer wet omschreven, kan, onder bij de wet vast te stellen, bij elke aanvraag afzonderlijk te overwegen voorwaarden, het recht worden toegekend, doctorale titels te verleenen, waaraan dezelfde rechtsgevolgen zijn verbonden als aan die, door de Rijksuniversiteiten verleend [3]).

Ging nu Uw beweren door, dat naar de oeconomie dezer wet een „bijzondere Universiteit" ondenkbaar ware, dan had de Regeering, die het voorstel uit anderen hoofde bestreed, allereerst de prealabele quaestie moeten stellen en zeggen: „Dit amendement is zelfs niet discussiabel, eenvoudig wijl de wet geen bijzondere Universiteiten toelaat, en dus aan iets ondenkbaars ook geen rechten verleenen *kan*."

---

1) *Bijblad* 1386. 2) *Bijblad* 1107. 3) *Bijblad* 1387.

En eindelijk, toen de heer De Vries opkwam tegen het denkbeeld, om buitenlandsche doctoraten te erkennen, wijl dit een bevoorrechting van den vreemdeling zou zijn, sprak hij: „Gaat dat aan, een voorrecht te geven aan buitenlandsche bijzondere instellingen van Hooger Onderwijs *boven dergelijke instellingen hier te lande?* Het ware onbillijk en niet in het belang van het onderwijs. Ik sprak van *bijzondere instellingen*, want het artikel onderscheidt niet, maar stelt op éene lijn hen, die aan eene bijzondere of die aan eene openbare instelling den wetenschappelijken graad verkregen" [1]). En dit deed ook hij wederom, zonder dat de Regeering de onderstelling waarvan hij uitging weêrsprak. Een onderstelling die blijkbaar zeggen wilde: bijzondere instellingen, die op één lijn staan met buitenlandsche bijzondere Universiteiten, zijn binnenslands denkbaar [2]).

De mogelijkheid dat er ook bijzondere Uiniversiteiten komen *konden*, is dus wel terdege bij het debat uitgekomen; heeft zelfs onderwerp van een amendement uitgemaakt; en is door de Regeering zoo weinig als ongerijmd afgewezen, dat ze veeleer zelve (zie *Bijblad* 1386) die mogelijkheid ondersteld heeft en erkend.

Doch, gelijk gezegd, Amice, zulke losse uitingen kunnen noch *pro* noch *contra* strikt bewijs opleveren. En ook al kondt Ge me dan ook deze zienswijze op het debat niet toegeven, dat doet tot de wetsinterpretatie *niets* af.

De juistheid van de interpretatie der wet heb ik U boven uit de artikelen bewezen.

En gesteld nu al het immers ondenkbare, dat Ge ook „die interpretatie uit de artikelen" verwierpt, dan nog zoudt Ge vast raken.

Want immers *wettig* wetsuitlegger was in deze alleen *de Koning zelf*. En de Koning heeft op 12 Febr. 1879 bij Koninklijk besluit beslist dat, althans *in casu*, Uw interpretatie verwerpelijk is, en de door mij gegevene geldt, eenvoudig doordien Z. M. Art. 1 van onze Statuten heeft *goedgekeurd*.

De macht, aan wie de wetgever in elk voorkomend geval het recht van beslissing opdroeg, heeft de Statuten, *waarin de stichting eener*

---

[1]) *Bijblad* 1376.

[2]) Consequent was de heer De Vries overigens niet. Zie zitting 69, waarin hij zei: »Wij begrijpen onder Universiteit eene inrichting, waar de wetenschap in haren geheelen omvang wordt onderwezen en waar men examineeren en graden verleenen kan." Hij toch bedoelde kennelijk »graden, *cum effectu civili*," gelijk Voetius ze noemt.

bijzondere Universiteit als doel vermeld stond, uitdrukkelijk *goedgekeurd;* en daarmeê, althans voor wat onze Stichting aangaat, d. i. *in concreto*, de quaestie uitgemaakt en beslist.

6.

EEN „VRIJE" UNIVERSITEIT.

Thans kom ik aan Uw vraag: of we wel veilig gaan, met deze Universiteit *een vrije* te noemen?

Ook daartegen oppert Ge bedenking.

Vrij, zoo oordeelt Gij, zou onze Stichting dan eerst zijn, indien ze *volkomen* vrij ware en op *geheel* gelijken voet stond met de Universiteiten opgericht door Staat of stad.

Mag ik U dit toegeven?

Allicht deed ik het, indien we op ideëel terrein handelden, en dankbaar zal ik elken steun aanvaarden, dien Gij en Uwe vrienden voornemens zijt, ons tot het wegnemen van de nog geblevene beperking te bieden.

Op ideëel terrein! o, hoe zou ik dan met U poëtiseeren kunnen, en de heerlijke gedachte van vrijheid, ook voor onze hoogere scholen, op alle tonen met U uitzingen!

Maar in ons onderhavig geding heb ik toe te zien, dat ik nuchter blijf, en niet meêdoe, om aan het woord *vrij* in zake „onderwijs" een anderen zin te helpen onderschuiven, dan dit woord usuëel en staatsrechtelijk ten onzent bezit.

Usuëel zeg ik! Want toen voor nog korte maanden Dr. Rutgers vóór en Gij tegen *vrij onderwijs* streedt, heeft vriend noch tegenstander onder dien term ook maar één oogenblik bedoeld, dat het recht om den graad van candidaat voor den H. dienst te verleenen, door de kerk aan eenige private kweekschool zou worden afgestaan.

Bedoeld was, over en weer, uitsluitend, dat het aan een iegelijk vrij zou staan, te *studeeren* waar hij wilde, om aldus op vrijen voet te worden toegelaten tot het kerkelijk examen. Of korter gezegd: dat men proponents zou kunnen doen, *onverschillig waar men zijn kundigheden had opgedaan.*

Gij stemt zelf toe, niet waar? dat dit zoo is.

„Vrij" wordt dus het onderwijs, niet doordien een ieder acten kan uit-

reiken, maar doordien men vrij is in het oprichten van scholen, met toegang tot de examens.

Vrijheid staat tegenover *dwang*.

Wat de Groningers, de *droite* der modernen en Uwe vrienden in de proponentsquaestie voorstonden, dat was *dwang;* wat wij verdedigden was de *vrijheid*.

En precies datzelfde bedoelt men nu met *vrijheid van onderwijs* op staatrechtelijk terrein.

In gansch het verloop, dat de strijd over het onderwijs van 1830 tot nu 1880 nam, heeft men formeel met „vrijheid van onderwijs" of „vrije school" nooit iets anders gewild of aangeduid, dan dat particulieren vrijheid op eerlijken voet zouden erlangen om bijzondere scholen op te richten, en dus niet gedwongen zouden zijn gebruik te maken van het onderwijs dat de Staat gaf. Vrijheid stond tegenover *Rijksmonopolie*. Tegenover den, vóór 1848 bestaanden, *dwang* om te gaan waar de Staat goedvond u een gelegenheid te openen. „*Vrijheid* van onderwijs" en „vrijheid van *bijzonder* onderwijs" was volkomen gelijkluidend en één.

Het kort begrip van onze historie te dezen opzichte is op vrij juiste wijze door den hoogleeraar De Bosch Kemper in deze woorden weergegeven: „Eerst is van de Roomsch-Katholijke zijde in België in 1827 en volgende jaren, en na de afscheiding zoowel van de Roomsch-Katholijke zijde als van de streng confessioneele Hervormde richting, op *de vrijheid van onderwijs* aangedrongen, waaraan wij eene belangrijke polemische literatuur verschuldigd zijn. Van 1844 af zijn ook de liberalen meer en meer tot de overtuiging gekomen, dat men *de vrijheid van onderwijs* niet langer mocht weigeren, en vandaar artikel 194 in de Grondwet van 1848" [1]).

En toen men in 1848 aan het schrijven van deze vrijheid in de Grondwet toe was, verklaarde de Minister onomwonden: „*De vrijheid* zal beter vruchten dragen dan *dwang*. Het is niet te ontkennen dat vroeger zoodanige *dwang* tot wantrouwen heeft geleid. Ik wil nu niet schetsen, wat hier in de laatste dertig jaren is voorgevallen, maar vrijheid van onderwijs was er niet" [2]). In de schriftelijke gedachtenwisseling verklaarde de Regeering: „met dankbaarheid bespeurd te hebben, dat de meerderheid der Kamer niet langer voor het beginsel van *vrij onderwijs* terugdeinsde" [3]).

---

[1]) De Bosch Kemper. *Handl. tot de kennis van het Ned. Staatsr.* p. 153.

[2]) *Hand. Grw. herziening* II p. 576. Subsidiair mag ik mij hier op dit debat beroepen.

[3]) Ibidem. p. 526.

En eenmaal aan de discussie toe, is het groote feit, dat met de vrijlating van het *bijzonder* onderwijs „het beginsel van vrijheid van onderwijs" werd ingevoerd, door oppositie en regeeringspartij, evengoed als door de Regeering, erkend.

„Sedert 1830, sprak de heer Van Rijckevorsel, is men begonnen aan te dringen op de *vrijheid van bijzonder onderwijs*. Met vermeerderde kracht heeft men het geëischt als een recht, dat men den vader niet onthouden mocht.... Het begeerde recht wordt thans geschreven in onze Grondwet" (Ib. p. 556). De heer Corst Jordens vroeg: „Nu wordt het *beginsel van vrijheid* in de Grondwet geschreven; kan men dat goedkeuren?" (Ib. p. 561). Mackay zei treffend: „*Vrijheid van onderwijs* is een natuurlijk en een wettig recht.... (Ib. p. 563), *een natuurlijk recht*, Edel Mogende Heeren, en al weder een onnatuurlijk verbod van het gebruik van dat recht. Die vrijheid is een recht, geene gunst. In het zooeven door den geachten spreker uit Zuid-Holland aangehaalde rapport van den heer Thiers — welks lezing ik ook van mijne zijde aan de ministers ernstig aanbeveel, daar het de vrijheid handhaaft, die wij hier tevergeefs, tot nog toe, gevraagd hebben — wordt dan ook gezegd: „La liberté n'existe jamais, quand elle est une tolérance et pas un droit." Luyben viel in: „Ik acht het een groot geluk dat de regeering *de vrijheid van onderwijs* in dit wetsontwerp heeft opgenomen, juich dit hartelijk toe en zal mijne stem gaarne daaraan schenken" (Ib. p. 574). Terwijl de Minister van Justitie nog principieeler zich in dezer voege uitliet (Ib. p. 575): „Nu eenmaal door U Edel Mogenden het recht van vereeniging is aangenomen, nu eenmaal de vrijheid van geloofsbelijdenis is erkend, is inderdaad *de vrijheid van onderwijs* een bloot gevolg daarvan; ik kan mij eene volkomene vrijheid van geloofsbelijdenis en vereeniging niet denken, *zonder de vrijheid van onderwijs*. Het een kan niet zonder het ander bestaan."

En wat onze publicisten uit die dagen aangaat, Ge weet hoe, om slechts Groen en Thorbecke te noemen, ook deze beide gladiatoren de vrijheid van onderwijs in geheel denzelfden zin opvatten.

Zoo schreef Groen in zijn beroemde drie brieven aan Graaf Schimmelpenninck, dd. 16 Juni 48: „Vrijheid van *bijzonder* onderwijs, vrijheid te goeder trouw, is het eenige dat door ons, maar dit eenige dan ook onverwijld en onvoorwaardelijk, begeerd wordt" (blz. 110). En Thorbecke bestreed reeds in zijn *Aant. op de Grondwet* in 1843 het heilloos pogen, om „de Overheid zich meester te laten maken van het opkomend geslacht, en met vertreding van familierecht geen onderwijs, ja geen opvoeding mogelijk te maken, dan van harentwege opgedrongen"

(II. p. 294); ijverde er voor, „dat men bekwame *partikulieren* niet hinderen zou, instellingen van onderwijs *zelfstandig* op te richten; noch ook ze dwingen zou in den vorm, de orde of de methode der publieke gestichten" (Ib. p. 297). „*Vrijheid om onderwijs te geven*" is dan ook in zijn *Bijdrage tot herz. der Grondwet* de titel van wat hij op art. 194 aanmerkt (blz. 109).

En hiermeê Amice, staak ik heusch mijn aanhalen; want des overschrijvens zou geen einde zijn! Mocht Ge meer bepaaldelijk voor het *Hooger* Onderwijs de ontwikkeling der vrijheidsidée historisch willen nagaan, in haar verweer tegen de Belgisch-Fransche, autoritaire, inkruipsels, raadpleeg dan Kempers en Van Lenneps rapport aan Koning Willem I; Van Heusdes *Brieven over Hooger Onderwijs*, Bakes *Drie brieven over Universiteiten en Hooger Onderwijs* en Opzoomers *Hervorming onzer Hoogescholen.* Ge zult dan, dunkt mij, zelf zien, hoe sinds 1815 *steeds* op het terrein van Hooger Onderwijs ten onzent de liberale wind woei. Liberaal nu in den zin van *echt*-vrijzinnig genomen. *Liberaal*, zooals Gij het U anders; de „kerkelijkheden" er nu buiten gelaten; steeds tot een eere rekendet, het te zijn.

Want wel stem ik U voetstoots toe dat in '48 niet bijzonder veel aan Hooger Onderwijs gedacht is. Maar dit neemt niet weg, dat art. 194 buiten alle tegenspraak toch wel terdege ook op het *Hooger* Onderwijs het beginsel van vrijheid heeft toegepast; alsook dat de Wet van 28 April 1876 geheel op *die* onderstelling rust.

Hoor slechts, als ik U verzoeken mag, wat de minister Heemskerk desaangaande tot drie malen toe onbewimpeld verklaard heeft:

„Het is, zoo sprak Z.Exc. in de zitting van 5 April, zie *Bijblad* p. 1382, het is er verre vandaan, dat de Regeering de grondwettige vrijheid zou willen beperken, maar zij ziet niet in, dat de omschrijving van het artikel geheel overtollig is. In het wetsontwerp staat niet, dat het geven van Hooger Onderwijs vrij staat. *Er wordt ondersteld, dat men dit weet.*" Evenzoo in de zitting van 17 Maart. (*Bijblad* p. 1107): „De opvatting van de Regeering is deze: De vrijheid van het Hooger Onderwijs moet *in alle opzichten* geëerbiedigd worden. Die vrijheid kan gerust zoover uitgestrekt worden, dat ook aan gemeentebesturen wordt toegestaan, hetgeen aan bijzondere personen is toegestaan, als zij daartoe bij machte zijn (hetgeen niet licht gebeuren zal) namelijk: de oprichting van scholen van Hooger Onderwijs, hooger staande dan de gymnasia." En duidelijker nog in de zitting van 6 April (*Bijblad* p. 1386): „De Grondwet zegt, dat het Hooger

Onderwijs vrij is; daaronder behoort, volgens het zooeven aangenomen artikel [1]), het oprichten van eene school. Door wie? Door Nederlanders. Ook door vreemdelingen? Ja, antwoordt de Wet, wanneer zij de autorisatie verkregen hebben volgens art. 3. Ook door *personae morales?* Ja, mits deze erkende vereenigingen zijn".

Drie duidelijke verklaringen, waar ik, om het diepzinnige en kernachtige van de uitdrukking, nog slechts dit woord aan toevoeg van onzen geachten Musschert van Vollenhoven (aan wiens gemis in de Eerste Kamer we ons nog moeielijk wennen): „Een vergunning om Universiteiten op te richten, kan de Wet geven noch ontnemen" (blz. 1106). Een pikant gezegde aan de Thiers-spreuk herinnerend: „La liberté n'existe jamais, quand elle est une *tolérance* et pas un *droit.*"

Ge zult dus kwalijk langer ontkennen kunnen, dat, in staatsrechtelijken zin, „vrijheid van onderwijs" beteekent: vrijheid voor particuliere personen en vereenigingen om te onderwijzen. Waaruit volgt, dat „*vrije* scholen" alle zoodanige scholen zijn, die aan *particulieren* haar bestaan danken en *niet* aan de Overheid. En overmits nu ook de Universiteit, die U tot mijn leedwezen nog niet onder haar „beste vrienden" mag tellen, noch aan Staats- noch aan stadsoverheid verpand is, maar als vrije corporatie optrad, zoo volgt hieruit, dat ze den naam van *Vrije Universiteit* niet door roof zich heeft toegeëigend, maar *jure suo*, naar uitspraak van historie, taalgebruik en staatsrecht, bezit.

7.

HET RECHT OM GRADEN TE VERLEENEN.

Ten overvloede; niet omdat het tot de beslissing der zaak afdoet; maar om U mijn bedoeling te duidelijker te maken, Amice, voeg ik hier nog een woord aan toe over „het recht om graden te verleenen", meest bekend onder den naam van *jus promovendi.*

Bij Hooger Onderwijs komt, naar alle deskundigen toegeven, vierderlei recht ter sprake, en wel:

1°. het *jus docendi* of recht om onderwijs te geven.

2°. het *jus incorporandi* of het recht om aan een vereeniging rechtspersoonlijkheid te schenken.

[1]) »Het staat aan ieder Nederlander, ieder vreemdeling, die de bij art. 3 bedoelde vergunning bezit, elke erkende vereeniging en ieder kerkgenootschap, vrij eene bijzondere school voor Hooger Onderwijs te openen, onder voorwaarde, dat de oprichter daarvan vooraf kennis geve aan het gemeentebestuur en aan Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, met overlegging van de reglementen en Statuten.

»Worden de reglementen of statuten gewijzigd of ingetrokken, dan doet het hoofd of het bestuur der school gelijke mededeeling van de wijziging of intrekking."

3°. het *jus promovendi* of recht om graden te verleenen.

4°. het *jus expostulandi sive artis exercendae*, d. i. het verbinden aan zoodanige graden van het candidaatschap voor maatschappelijke betrekkingen.

Verwart men deze vier, dan is het natuurlijk met elk helder begrip der zaak bij zoo ingewikkelde rechtsverhoudingen gedaan.

Nu kan ik over de beide eerste rechten kort zijn.

Het vrije *jus docendi*, in art. 194 der Grondwet duidelijk omschreven, is een primordiaal recht, dat de Wet niet verleent, maar slechts erkent. Het is het recht om zijn gedachten mede te deelen en te werken op anderer geest.

Dit recht nu kan òf rechtstreeks òf zijdelings gekrenkt worden.

Rechtstreeks krenkt men het door verbod van Hooger Onderwijs aan particulieren en invoering van Staatsmonopolie.

Dat zijn we na '48 te boven.

Maar ook zijdelings kan men het krenken, door de candidatuur voor de invloedrijke landsbetrekkingen te verbinden aan graden, voor wier verkrijging men het bezoek aan landsuniversiteiten tot plicht stelt.

Zulk een zijdelingschen dwang oefent de Synode uit. Meê op Uw advies.

Maar ons Rijk doet dit *niet*.

Voor onze Wet doet het er niets toe, waar ge uw kundigheden hebt opgedaan. Ge behoeft nooit één college aan de officieele Rijkshoogeschool te hebben bijgewoond. De eenige vraag is maar: *of ge uw zaken weet.*

Art. 85 der Wet op het Hooger Onderwijs is ten dezen pertinent en peremptoir. Het luidt aldus: „TOT HET AFLEGGEN DER EXAMENS WORDT IEDER, ONVERSCHILLIG WAAR HIJ DE DAARTOE VEREISCHTE KUNDIGHEDEN HEEFT OPGEDAAN, TOEGELATEN."

Studenten, die aan een *vrije Universiteit* hun studiën in de theologie, in de rechten, in de medicijnen, in de letteren of in de natuurwetenschappen volbracht hebben, staan voor de Rijks-examina dus *volkomen op één lijn* met hen, die aan de Rijksuniversiteiten studeerden.

Let hierop, Amice, want Gij, en velen met U, herhalen telkens dat dit *niet* zoo is. En toch, Ge ziet, de Wet laat geen zweem van twijfel.

Het eenig onderscheid bestaat hierin, dat voor de studenten van Utrecht, Leiden enz. in het comité van examinatoren hun eigen leermeesters zitten, terwijl studenten van vrije scholen er mannen vinden, die hun vreemd zijn. Een onderscheid dán alleen in ons nadeel, indien Ge bij mannen als Van Oosterzee of Doedes; of wilt Ge bij Buys of Van der Vlugt; de stuitende partijdigheid onderstellen woudt, dat ze van elders komende studenten, even deswege, zouden bemoeilijken.

Het *jus incorporandi* is een recht dat alleen de Staat heeft. Vroeger deed de Souverein dit door octrooi, gelijk dit b. v. in 1573 door de Staten van Holland aan Leidens academie is uitgereikt. Thans geschiedt dit door „het erkennen als rechtspersoon."

En wat nu het *jus promovendi* aangaat, wees dan zoo vriendelijk eens te luisteren naar wat de voorshands onttroonde staatsman, maar nog altijd overknappe jurist Kappeyne van de Coppello desaangaande in de zitting van 21 Maart 1876 meêdeelde.

Het luidt in het *Bijblad* op blz. 1138 aldus:

„En nu mijne derde stelling: geen enkel beginsel van staatsrecht staat hier op het spel. Men heeft hier met veel kracht doen gelden, dat het *jus promovendi* alleen zou kunnen worden toegestaan door den Staat, omdat het zou zijn een soort van *jus summi imperantis*. Ik heb mijne oude schrijvers nog eens nagezien, zelfs Graswinckel: „*Over de opperste macht*," nageslagen, maar ik heb niets daarvan gevonden. Integendeel. Wat is de doctorale graad? De wetenschappelijke titel van den geleerde, die bewezen heeft recht te hebben op den doctorshoed, hem door zijne *pares* toegewezen. De waarde van dien titel wordt niet bepaald door de Wet, maar door de groote republiek der geletterden, die weet, welke academiën behoorlijke waarborgen nemen en welke niet, en die overal den doctor eert, die rechtmatig zijnen titel heeft verkregen. Wanneer is echter de Wet wel noodig? De Wet is noodig om, wanneer men de uitoefening van zekere beroepen of de benoeming tot zekere ambten wil doen afhangen van voorwaarden, dan aan diegenen, welke aan die voorwaarden niet voldoen, de uitoefening te verbieden of de benoembaarheid te weigeren, en tevens om aan te wijzen, welke voorwaarden moeten worden vervuld. De Staat schenkt eigenlijk niet het *jus promovendi*, maar het *jus postulandi* of *artis exercendae*. Is dit zoo, dan vraag ik: welk beginsel moet men daarbij volgen? Het beginsel, dat men niemand, die op degelijke wijze is gekeurd, uitsluit van wetenschappelijken arbeid in de maatschappij. De Staat kan eene keuring eischen, maar ieder die door eenen behoorlijken keurmeester is gestempeld, moet worden toegelaten, of anders maakt men inbreuk op de vrijheid van arbeid. Wanneer wij de bevoegdheid van onderwijs te geven ontzeggen aan iemand, die volkomen de bevoegdheid om te onderwijzen heeft, maakt men juist inbreuk op de vrijheid van onderwijs. In het stelsel van deze Wet nu neemt men aan, dat de professoren van de Rijkshoogescholen bevoegde keurmeesters hunner studenten zijn."

In gelijken zin sprak de minister (Heemskerk) in de zitting van 5 April 1876: „Het doctoraat heeft twee zijden: eene cosmopolitische

en eene nationale. Als iemand doctor is geworden aan eene Europeesche of Amerikaansche Universiteit, dan schrijft hij doctor voor zijn naam, en er bestaan geen wetten, om hem dat te verbieden."

Een *doctoraat* namelijk is een titel die op het breede terrein van gansch de *respublica litterarum* geldt, en volstrekt niet binnen de grenzen van een enkel land is besloten. Evenals „Studium *generale*" beteekende „Studium generale *totius orbis Christiani*", en Academisch onderwijs dus *Europeesch* onderwijs is, zoo ook is de doctorsbul een bul van generale strekking. Metterdaad cosmospolitisch en internationaal!

Maar *niet* internationaal is het *jus expostulandi*, d. w. z. omdat iemand te Brussel in de rechten promoveerde, daarom kan hij aan Amsterdams balie nog geen advocaat zijn.

De vraag, welke *maatschappelijke voordeelen* aan het bezit van een graad verbonden zullen zijn, moet door de Regeering van elk land worden beslist. Dát is Staatszaak.

En enkel doordien men nu het „*verleenen* van graden" en „de *voordeelen*, aan het bezit van die graden verbonden", ging verwarren, is men tot de absurde meening gekomen, dat het verleenen van het *jus promovendi* attribuut van de souvereine macht was.

Daar nu intusschen een souvereine macht nooit verder strekken kan dan haar territoir, en het *jus promovendi* heel de Christenheid omvat, zoo blijkt reeds daaruit, waarom wel de Paus en de Duitsche Keizer op dit gezag aanspraak konden maken; maar ook, waarom het zelfs in schijn niet *kan* behooren tot de attributen van den landsheer.

Onze Grondwet zegt dan ook wel, dat de Koning het recht heeft om adellijke titels en ridderkruisen te verleenen, maar zwijgt van het *jus promovendi* geheel. En of Ge U nu al beroept op den minister Heemskerk, die in de zitting van 17 Maart verklaarde: „De Regeering meent dus, dat de doctorale graden, als toegang gevende tot een aantal betrekkingen en rangen, van Rijkswege moeten worden toegekend" [1]), dit baat U niet met al; want zeer juist heeft de voorzichtige man deze restrictie slechts voor die graden gemaakt, „*die toegang geven tot ambten en betrekkingen*". Niet het wetenschappelijke, maar het „wettelijke" *jus promovendi*, gelijk hij het vier dagen later noemde, is dus door hem bedoeld [2]). „En nu het *jus promovendi*; zoo sprak hij; de Regeering heeft, eerbiedigende het bezit en de daaruit voortvloeiende aanspraken, in den geest der natie en, gelijk ook bleek, in den geest der Kamer, die

---

[1]) *Bijblad* 1107. [2]) *Bijblad* 1143.

wars is van centralisatie, voorgesteld, het behoud der drie Rijkshoogescholen, waarmede deze vergadering zich heeft vereenigd. Nu echter verder te gaan en eene vierde hoogeschool *wettelijk* het *jus promovendi* toe te kennen, heeft de Regeering gemeend te moeten nalaten; en hierin is zij consequent met het bestaande beginsel." Wat Voetius placht te noemen: het jus promovendi „*cum effectu civili*".

Onze Stichting verkeert dus volstrekt niet in een „onmogelijke positie". Het *jus promovendi* in wetenschappelijken en internationalen zin bezitten we *jure nostro*, en zou ons door een Staatswet zoomin toegekend als ontnomen kunnen worden.

Maar om voor onze studenten; stel ze worden ons toevertrouwd; het *jus expostulandi* te verkrijgen, moeten ze zich natuurlijk, evenals de studenten bij de Rijksacademiën, onderwerpen aan de examens door het Rijk ingesteld.

De vraag, of de tijd niet zou kunnen komen, dat óók dit *jus expostulandi* of, wilt Ge, *politiek* promotierecht, aan de vrije stichtingen rechtstreeks zal worden toegekend, is door den minister Heemskerk reeds op 21 Maart 1876 in vermoedelijk toestemmenden zin beantwoord, toen hij zei: „Wanneer dit amendement wordt aangenomen en Amsterdam verkrijgt het door haar zoozeer gewenschte privilegie, het *jus promovendi*, dan zal zich, vroeger of later, de quaestie moeten voordoen, dat ook anderen gelijke rechten eischen, en *redelijkerwijze* — natuurlijk niet zonder waarborgen, niet geheel lichtvaardig — zal men hetzelfde recht moeten toestaan" [1]).

We zitten dus gansch niet in moeite en zijn gansch niet zonder hope voor de toekomst.

We hebben:

het *jus docendi* of recht om te onderwijzen,

het *jus corporationis* of de rechtspersoonlijkheid.

het wetenschappelijke *jus promovendi* of recht om graden te verleenen.

en bovendien zijdelings vrijen toegang tot het *jus expostulandi* door de examens der Rijksuniversiteiten.

Ik voeg er bij, dat o. a. de Christelijke Gereformeerde Kerk aan kweekelingen van zulk een school even vrijen toegang tot het proponents-examen verleent.

En dus komt de eenige *dwang*, die ons wordt aangedaan, van den kant der Nederlandsche Hervormde Kerk.

Een uitoefening van *dwang* tegen Uwe broederen, waarvan een aanmerkelijk deel der verantwoordelijkheid, helaas, voor rekening van U en Uwe vrienden komt.

---

[1]) *Bijblad* 1144.

Zoo heb ik dan geen moeite ontzien, Amice, om van stukje tot beetje U het volledig bewijs voor de stelling te leveren, dat, altijd in staatsrechtelijken zin,

1. onze Vereeniging een *erkende* vereeniging is;
2. dat die Vereeniging scholen voor *Hooger Onderwijs* mag oprichten;
3. dat zij aan die scholen *hoogleeraren* mag aanstellen;
4. dat zij zulk een school een *Universiteit* mag noemen;
5. dat die Universiteit *eo ipso* een „*vrije* Universiteit" is; en
6. dat deze Universiteit bezit:
   a. het *jus docendi.*
   b. het *jus corporationis.*
   c. het *jus promovendi* in wetenschappelijken zin, en
   d. het *jus expostulandi* door middel van de examens der Rijksuniversiteiten.

En nu hebt Gij wel een weinig den spot gedreven met die „zedelijke en wetenschappelijke waarde" van onze graden, en zelfs ons bij spelende kinderen vergeleken, die „elkaâr naampjes gaven". Maar vooreerst zou ik vragen willen: Broeder Bronsveld, was dit nu humaan, was het ernstig, was het lief van U gezegd? Ten andere scheelt Uw *opinie* toch niet nog altijd iets van een stellige *profetie?* En ten slotte, waarom, indien het slechts „kinderspel" is, dan zoo rusteloos op ons losgebrand uit Uw zwaarste geschut?

Gij, die vooralsnog U onbewimpeld verheugen zoudt over ons *niet*-slagen, kunt toch immers niet beter wenschen, dan dat het zedelijk en wetenschappelijk *discrediet*, waarin we ons zelven naar uw zeggen brengen zullen, de opkomst en den bloei van een Stichting verhindere, die U verderfelijk dunkt voor kerk en land.

Maar bovendien, hoe Ge hier over ook oordeelt, in geen geval heeft dit iets hoegenaamd met het „staatsrechtelijk" vraagstuk van doen.

Op dát terrein vraagt men niet naar *opinie*, maar naar *recht.*

En overmits Gij nu, tot mijn innig leedwezen, aan een kring van mannen, waartoe zeer kundige juristen en politieken, ja, zelfs een hoogleeraar in de rechten behooren, hun goed en deugdelijk recht tot Universiteitsstichting betwist hebt, zoo kom ik; na eerst U „gebeden" te hebben; nu, een schrede verder gaande, U op Uw eerlijke consciëntie aan*dringen*, met U toe te roepen: Weiger niet langer, mijn waardste, als man van ernst; om nu niet te zeggen als Christen-broeder, Uw ongelijk te herstellen, en erken openlijk dat Ge U met Uw aanklacht van gezagsaanmatiging en machtsoverschrijding; althans „in jure constituto"; metterdaad hebt *vergist!*

III.

STRIKT „WETENSCHAPPELIJK".

»De kerkelijkheden en aeloudheden maken
u veel sporlings."

HOOFT. *Brieven.*

III.

STRIKT „WETENSCHAPPELIJK".

Met een gevoel van verademing, Amice, stap ik uit „Strikt *naar recht*" in „Strikt *wetenschappelijk*" over.

Het is toch niet verkwikkend; het spant den geest; en stemt de ziel droef, wanneer men een vriend dien men zoo gaarne acht; een publicist, voor wiens talent men eerbied koestert; bovenal een belijder van den Christus, dien men om Diens naams wille mint, moet aanmanen, om niet langer datgene uit te stellen, wat zijn karakter als „man van ernst" van hem vordert.

Maar nu is dat ook uit.

Die pijnlijke taak is in „Strikt naar recht" afgedaan, en al wat ik nu nog te zeggen heb, kan zonder zweem van spanning, op aangenamen toon en in gezelligen trant, als een wetenschappelijk debat tusschen ons afloopen.

En Ge begrijpt, daar spits ik me nu wat op.

Want van historische studiën maakte ik dusver altijd mijn liefste liefhebberijen, en het pikeert me dus wel terdege, om eens in de stukken na te zien, of het U wezenlijk gelukt is aan den klem van de in mijn *Bede* gegeven voorstelling te ontkomen.

Zooveel toch stem ik grif toe: *Indien* de historie op Uw voorstelling het zegel drukte, en *indien* waar was, wat Ge te berde bracht, dan zou *ik* me heel leelijk vergist hebben; dan hebt *Gij* me alleraardigst op de vingers getikt, en zal ik wél doen met eens spoedig te Utrecht aan Uw nieuwe woning te komen aankloppen, om U vergiffenis te vragen voor den overmoed, waarmeê ik U *mijn* voorstelling opdrong.

Maar Ge begrijpt óók, dat, *indien* het bleek heel *anders* te zijn dan Gij aan Uw lezers verteld hebt, dat ik in dát geval zoo vrij zal zijn, om een goed-Zeeuwsche „kantteekening" bij Uw schrift te doen drukken. Och, dat woord „corrigendum" schijnt U; geheel tegen mijn bedoeling; te

zeer als een netel gebrand te hebben, anders sprak ik allicht nogmaals, nu van een vierdubbel „corrigendum".

Laat mij daarbij zóó te werk gaan, dat ik begin met wat Uw schoonste trophee leek: t. w. het recht tot Universiteitsstichting voor de Gereformeerde kerk, om na afloop daarvan, „de historie der Universiteitsidée" zelve te ontwikkelen.

Want het moet maar gezegd, indien waar is, dat de kerk der Hugenoten, dat de kerk van Calvijn en de kerk van Knox, krachtens een haar van Godswege toekomend recht, Universiteiten tot met vijf faculteiten, en dus in eigenlijken zin, gesticht hebben, dan kan ik er zonder kleêrscheuren niet afkomen en ligt een goed deel van mijn historisch betoog omver.

I.

EEN BEGINSEL VAN GEREFORMEERD KERKRECHT.

De Gereformeerde kerk der *Hugenoten;* de Gereformeerde kerk van *Calvijn;* en de Gereformeerde kerk van *Knox!* — ziedaar dan de driedubbele slag, Amice, dien Uw breed historisch slagzwaard mij zal hebben toegebracht.

Vooral *die* slagen zullen mij hebben verplet!

Het was dan ook zoo kras als het kon.

Een Gereformeerde kerk *mag* geen Universiteit stichten, had ik in zeer stelligen zin neergeschreven; en daar komt Gij me opeens het feit voorleggen, dat de Gereformeerde kerk der Hugenoten er niet minder dan *acht* in het leven riep.

Zie, na zulk een zet is het uit!

Daartegenover zou elk vernuftig geknutsel, om er zich uit te redden, laakbaar en ongepast zijn.

..... *Altijd natuurlijk..... indien het waar is.*

Maar *is* het waar?

Eilieve, laat ons dat eens saâm onderzoeken, Amice!

Eerst van der *Hugenoten;* dan van *Knox';* en dan van *Calvijns* kerk.

---

§ 1. De kerk der Hugenoten.

Gij koestert, Amice, in het oog loopende sympathie, ik zeg niet voor *het* Fransche, maar voor *de* Franschen, en vooral de Fransche Protestanten hebben merkbaren invloed uitgeoefend op Uw vorming. Aan dien invloed danken we dat doorzichtig pétilleerende, dat ook ik zoo gaarne in Uw publicistischen stijl bewonder; maar hadden we, helaas, ook te wijten Uw bekend pleidooi voor den geliberaliseerden Van Lijnden, dat ons Christenvolk zoo diep heeft gegriefd. Immers ook uw Fransche vrienden zien in het loopen op Gambetta's paden volstrekt geen beginselverzaking. En nog dezer dagen stak de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* U een ver van begeerlijken pluim op den hoed, voor Uw opnemen van *Bastides* apologie der Fransche Kerdijken. Haast zei ik: zijn niet Rabelais en De Pressensé in menig opzicht Uw componenten? Rabelais, op wiens onlangs opgericht standbeeld men dezen tintelenden versregel beitelde: „Plûtost de ris que de larmes escripre!", en De Pressensé, de bezielde, de zeldzaam kloeke pleitbezorger van het Fransch politiek radicalisme.

Maar wat hier ook van aan zij, *voorzichtigheid*; Ge stemt het mij toe; is bij het afgaan op Fransche zegslieden in den regel zaak. En vergis ik me nu, of is die voorzichtigheid door U niet wel ietwes uit het oog verloren, toen Ge op gezag van *Michel Nicolas* ons kwaamt mededeelen, dat de kerk der Hugenoten *qua talis*, in het heldentijdperk van het laatst der 16e eeuw, „*niet minder dan acht academiën, waaronder er waren met vijf faculteiten, de medicijnen niet uitgezonderd, gesticht heeft*" (blz. 53).

Na nauwkeurig onderzoek toch moet ik hier de verklaring tegenoverstellen, dat de kerk der Hugenoten in den door U bedoelden zin *nooit ééne enkele Universiteit gesticht heeft*, en dat aan geen enkele der door Synoden gestichte scholen *ooit één enkele faculteit voor de rechten, de medicijnen of de natuurkunde* bestaan heeft.

Ge ziet, dit spreekt elkaâr *lijnrecht* tegen; ik heb U dus te bewijzen wat ik zeg.

En dan begin, ik met al dadelijk drie van Uw acht Universiteiten ganschelijk van het lijstje te schrappen, t. w. die van *Orthés* in Bearn, van *Orange* en van *Sedan*. Uw eigen zegsman toch erkent met zoovele woorden in het door U zelf aangehaalde artikel uit *Lichtenbergers Encyclopaedie*, dat het met de stichting dezer drie scholen aldus geschapenstaat:

„*Orthés* fondée par Jeanne d'Albret en 1566 (Bulletin du Prot. franç.

III. 280 sq). *Orange*, fondée par Ludovic de Nassau en 1573. Et *Sedan*, fondée par Henri Robert de la Marck."

Ik houd mij nu niet op bij de afwijkende opinie, die voor de school van Orange Prins Raymund V als stichter noemt, in 't jaar 1365, en voor Sedan den Hertog van Bouillon in 1580 (zie *Bulletin* II p. 48); maar constateer slechts, dat volgens aller eenparige uitspraak de scholen van Orthés, Orange en Sedan, die bovendien geen van drieën tot het eigenlijk Frankrijk behoorden [1]), gesticht zijn *niet* door de kerk, maar door prinsen.

Dit vereenvoudigt de zaak dus reeds aanmerkelijk en brengt de acht op *vijf*.

Maar ook deze *vijf* zijn nogmaals voor vereenvoudiging vatbaar, overmits er *drie* bij zijn, waarvan het naar aller getuigenis vast staat, dat ze nooit iets anders dan *écoles de Théologie* met een gymnasium, ongeveer in den zin van de Theologische School te Kampen, zijn geweest. Ik bedoel die van *Montpellier*, *Saumur* en *Die*. Zoodat voor ons eigenlijk onderzoek ten slotte hoogstens alleen die van *Montauban* en *Nismes* overblijven. Zegge: *twee* in plaats van *acht*.

Maar ik hoor U: „Niet te haastig!" roept Ge mij toe, „dat de scholen van Montpellier, Saumur en Die slechts theologische scholen zijn geweest, hebt ge eerst te bewijzen!"

Dat is ook zoo.

Ik ga daartoe over.

In Frankrijk hadden de Gereformeerden, evenals hier te lande, aanvankelijk met niets zoozeer te worstelen als met het gebrek aan goede bruikbare predikanten. Ge weet hoe er in Drente zelfs een soort dubbelgangers waren, die 's morgens in het zwart voor de Hervormden preekten, en 's middags in het wit voor de Roomschen de mis lazen. Zedelijke ergernissen, waartoe de nood zwakke zielen verleidde. Welnu, met soortgelijke *scandales d'Eglise* hadden ook de Hugenoten te worstelen, en ze deden daarin precies 'tzelfde wat de onzen te Gent en te Antwerpen deden: ze richtten theologische scholen, met daarbij behoorende propaedeutische klassen op, om deugdelijke, knappe, godzalige, goed Gereformeerde dominé's te vormen.

Het *Bulletin* verhaalt er ons van, dat ze eerst enkele jongelui van aanleg bij dominé's in de leer hadden gedaan. En toen dit niet hielp,

---

[1]) Orange en Sedan waren onafhankelijke vorstendommen; Bearn, hoewel later aan de Fransche kroon gekomen, bleef nog lang wat Luxemburg voor Holland is.

sommige studenten naar Genève en Engeland stuurden. Maar op den duur kwam men daar niet verder meê. Voor de 2285 Gereformeerde gemeenten, die Frankrijk destijds telde [1]), waren minstens 3000 dominé's noodig. Waar kreeg men die vandaan? [2])

Daartoe bestond maar één afdoend middel: t. w. dat men zelf *theologische scholen* oprichtte; waaraan men wel naar toenmalige Fransche usantië *den naam* van Universiteit gaf, maar die het in den door U bedoelden zin volstrekt niet waren [3]). „Il n'y avait qu'un moyen d'avoir un nombre suffisant d'hommes capables par leurs connaissances d'être *à la tête des églises:* c'était de fonder dans les grands centres de population protestante *des académies* dans lesquelles pussent se former *les aspirants au saint ministère*" [4]).

Tot het aanwenden van dat middel besloot men dan ook op de Synode van *Sainte Foy* in 1578 het initiatief te nemen, door een besluit dat inhield: „De Provinciale Gedeputeerden zullen het mogelijke doen om..... scholen te stichten waar de jeugd op kan geleid en bekwaam gemaakt worden, *om de kerke Gods te dienen in het predikambt*" [5]).

Van algemeene beoefening der wetenschap is dus geen sprake. Het klaar uitgesproken doel is: 1°. gymnasiaal en *propaedeutisch* onderwijs voor de jongelingen in het algemeen, en 2°. *het vormen van geschikte predikanten.* En dat bleef zoo, zelfs nog in 1631, toen de Synode van Charenton deze soort scholen nogmaals expresselijk betitelde als „*seminariën en zaadschuren voor de kerke Gods*", bij wier ondergang „de

---

[1]) Cf. SOLDAN *Gesch. d. Prot. in Frankr.* Leipz. 1855. I. p. 554. Te Orleans kwamen op één dag 22,000 personen aan het H. Avondmaal. Ib. p. 561.

[2]) *Bull. de Prot. franç.* II. 44: »Ainsi dans les premières années de la seconde moitié du XVIe siècle et dans toutes les parties de la France, un nombre considérable d'églises *manquaient de conducteurs spirituels.* Pour pouvoir aux besoins religieux des protestants privés de pasteurs, le synode national de Poitiers décida d'établir, dans certaines églises, des candidats qui, après un stage d'une durée proportionnée à leurs facultés et à leur application, pouvaient, à la suite d'un examen subit devant une réunion de pasteurs, être associés au ministère. Ce fut sans doute pour parer en partie à ce danger que le cinquième synode national tenu à Paris en 1565 engagea les églises qui avaient quelques ressources pécuniaires à entretenir des étudiants dans les universités étrangères.

[3]) Zie, over het gebruik van het woord Universiteit, de noot op bladz. 32.

[4]) *Bull. de Prot. franç.* II. 44.

[5]) *Act. Syn. ed. Aymon.* La Haye. 1710. I. 126: »Les députés des Provinces seront chargés d'exhorter leurs dites Provinces.... de penser à tous les moyens qu'elles pourront trouver pour dresser des écoles, où la dite jeunesse puisse être élevée et rendûë propre à servir un jour l'église de Dieu, par l'éxercise du saint Ministère." Ook te Leiden sprak men wel voornamelijk van het predikambt, maar voegde er terstond de andere wetenschappen bij. Het stichten van *studia generalia* lag dus zelfs niet in de Synodale *intentie.*

kudde, bij het wegsterven van haar huidige leeraars, van predikanten verstoken zou blijven" [1]). Gelijk dan ook nogmaals de Synode van Alençon in 1637 aandrong op het behoud van deze scholen als „volstrekt noodig voor de *instandhouding van de kerk*, den eeredienst en de prediking der levenswaarheid" [2]). *Nicolas* erkent dan ook zelf dat de kerk der Hugenoten „deze academiën gesticht heeft met het doel, *om de kerk van bekwame leeraars te voorzien*, van mannen die op de hoogte waren van hun taak" [3]); en hij besluit zijn overzicht met deze woorden: „Dusdanig waren dan de scholen, waarin *de predikanten* onzer kerk bijna een eeuw lang gevormd zijn" [4]).

Deze dusgenaamde Academiën of Universiteiten worden dan ook tamelijk constant „*écoles de théologie*" of „theologische scholen" genoemd. Zoo door Nicolas zelf: „Men verbaast zich, dat *six écoles de théologie* destijds in onze kerk konden bestaan" [5]). Van de Universiteit te Die lees ik in het *Bulletin du Prot. franç.*: „Ze was bestemd voor het onderwijs *in de theologie* en had vier professoren" [6]). Van die te Nimes korter nog: „*l'École de théologie ou Académie* de Nismes fût fondée etc" [7]). En als om aan heel het systeem een signatuur te geven: „Te Nimes werd *de eerste theologische school* van heel het Protestantsche Frankrijk gesticht" [8]).

Maar zelfs bij die algemeene gegevens behoeven we niet te blijven staan. De Synodale Acten der Hugenoten, door Aymon uitgegeven, zijn toch uitvoerig genoeg, om ons, tot in kleine bijzonderheden, omtrent den aard dezer scholen in te lichten.

---

1) *Act. Syn.* II. 583: »S'il était expédient de diminuer le nombre de nos universités? Cette assemblée résolut d'un commun consentement de les maintenir toutes, comme aussi les collèges qui étaient déja établis dans chaque Province, parcequ'ils étaient *les seminaires et les pépinières de l'Eglise de Dieu* et que sans ces Universités et collèges il serait du tout impossible de pourvoir à l'instruction de la jeunesse et aux besoins de nos troupeaux qui seraient destituées, lorsque leurs pasteurs viendraient à mourir."

2) *Act. Syn* II. 583: »Le soutien de nos Écoles, dans les lieux où elles ont été érigées, est d'une nécessité absolue *pour faire subsister nos Eglises, pour entretenir le culte religieux, pour semer la Doctrine de la vie éternelle.*

3) *Bull. de Prot. franç.* II. 43: »De toutes les institutions formées en France par les protestants il en est peu qui puissent nous intéresser à un plus haut degré que les académies qu'ils créèrent, dans l'intention de pourvoir les églises de pasteurs éclairés et à la hauteur de leur difficile mission."

4) Ibid. p. 48: »Telles furent les écoles dans lesquelles se formèrent, pendant un siècle environ, *les pasteurs des églises protestantes* de France."

5) Ibid. p. 48: »On peut être étonné que six *écoles de théologie* aient pu exister au XVIIe siècle en France."

6) Ibid. 5. 179. »elle était destinée *à l'enseignement de la théologie* et avait quatre professeurs."

7) Ibid. II. p. 543.

8) Ibid. II. p. 45.

Artikel zes van de Statuten der Hugenootsche Universiteiten bepaalt toch, dat onder „Professeurs publics" verstaan zullen worden „les professeurs *en théologie*, ceux qui enseignent la langue hebraïque et la grecque, la philosophie, la rhétorique et les mathématiques" [1]). Dus nog niet eens al de vakken, die wij aan onze academiën voor ons propaedeutisch en candidaats hadden bij te houden. Met zes professoren was de Universiteit *au grand complet*, en zelfs dit kleine „compleet" is hoogstens voor een enkele dier scholen een paar jaren lang bereikt. Op de Synode te Charenton in 1623 althans vinden we dit cijfer reeds op *vier* en *drie* gedaald. Te Nîmes had men toen een kader van slechts twee professoren in de theologie en één in het Hebreeuwsch. Te Montauban van twee theologen en twee philosofen. En te Saumur eveneens van niet meer dan twee godgeleerden en twee voor propaedeutische vakken [2]).

Maar zelfs dit kleine kader kon men nog niet eens vullen; en eindeloos zijn de klachten op synode na synode herhaald over de gestadige vacaturen en de moeielijkheid, om die ledige catheders te bezetten [3]). Een ongelegenheid, die eindelijk tot het denkbeeld bracht om candidaat-professoren in het leven te roepen, d. i. jongelui een examen te laten doen, waardoor ze op de lijst der aan te stellen professoren kwamen [4]). Soms liep het zóó erg, dat Montauban, b. v. in de twee eerste jaren 1598 en '99, geheel zonder professoren zat: „*les années* 1598 *et* '99 *pendant lesquelles il n'y a point eu de professeurs dans la dite Université*" [5]); en dat later de beroemde theoloog Gassiroles, als éénig professor, de geheele universiteit uitmaakte [6]).

Dit lag aan het weinige personeel, waarover men te beschikken had, maar ook voor een niet gering deel aan de te lage tractementen. Professoren in de theologie hadden *f* 350 's jaars; de overige *f* 200; de rector slechts *f* 75 [7]); een bedrag dat, naar den geldstandaard van deze dagen, met vijf vermenigvuldigd, toch nog altijd ongemeen laag was, ook voor dien tijd. In Schotland b. v. hadden ze *f* 2400 [8]), gelijkstaande met *f* 10.000 à *f* 12.000 nu. Dit was meê oorzaak dat de professo-

---

[1]) *Act. Syn. d'Aymon*, II. p. 210.

[2]) *Act. Syn. d'Aymon*. II. p. 286.

[3]) *Act. Syn. d'Aymon*. II. p. 125. Syn. van Alais. 1620. II. 152; Charenton. 1623. II. 268; Castres 1626. II. 406; Loudun 1659. II. 795.

[4]) Te Charenton in 1631. Cf. *Bull. du Prot. franç*. II. 158.

[5]) *Act. Syn, d'Aymon*. I. p. 438.

[6]) M. Nicolas, *L'Acad. prot. de Montauban*, 1872. Impr. Foresie neveu p. 10.

[7]) *Act. Syn. d Aymon*. II. p. 286, 7.

[8]) Cf. Knox. *Works*. Edinb. 1548. II. p. 219.

raten vaak door predikanten, doctoren of advocaten, bij hun betrekking, werden waargenomen [1]). Het totaal der synodale uitgaven bedroeg dan ook niet meer dan ƒ 1925 voor de geheele Universiteit van Sedan; ƒ 2560 voor die van Saumur; ƒ 1550 voor die van Nimes; even zooveel voor Montauban; en ƒ 295 voor Die [2]). Deze sommen werden in den beginne betaald uit een jaarlijksche subsidie, door koning Hendrik IV in 1597 aan de synode toegestaan [3]); maar moesten, na de intrekking dier subsidie in 1630, uit kerkelijke quota gevonden [4]); iets wat tot nog grooter spaarzaamheid noopte, en bij de traagheid der provinciën in het opbrengen dezer quota (die toch niet hooger liep dan van ƒ 280 tot ƒ 950 per provincie) [5]) de Universiteitsscholen vaak zeer in het nauw bracht [6]).

Dit gaf dan ook aanleiding tot rustelooze pogingen, om òf catheders aan de universiteiten òf die universiteiten zelve op te heffen [7]). Het aantal scholen slonk dan ook al spoedig op drie in; terwijl zelfs de catheder in het Grieksch „als toch slechts dienende om profane schrijvers te lezen", eerst gesupprimeerd werd [8]), en later wel te Castres in 1626 weer opkwam, maar met een patristisch doel. Men zou er de kerkvaders lezen [9]). Doch toen reeds was het bederf in deze Hu-

---

1) Cf. *Act. Syn.* II. p. 402. al. *Butl. de Prot. franç.* I. p. 306.

2) Ibid. II. p. 212. Het oorspronkelijke budget, te Montpellier in 1598 gemaakt, bedroeg 3333 Kronen, aldus te verdeelen: »La Compagnie procédant á la distribution des 43 mille et 300 Ecus et un tiers, octroiés par le Roi, pour l'entretien de deux Universités, dont l'une sera à Saumur, et l'autre à Montauban; á chacune desquelles elle a assigné 1111 Ecus 6 s. 8 d. Et pour aider à dresser les académies de Montpellier et de Nimes, on a accordé pour Montpellier 500 Ecus et le reste pour Nimes."

3) Ibidem. 4) Syn. v. Charenton in 1631. *Actes* II. p. 512.

5) Ibidem. 6) Syn. v. Alençon in 1637. *Actes* II. p. 583.

7) Cf. Te La Rochelle in 1607. *Actes* I. p. 315; te Charenton in 1623. *Actes* II. p. 286 cet. Die van *Orthès* bezweek reeds in 1620. *Bull.* III. p. 283; die van *Montpellier* in 1627. Ibid. II. p. 45. Act. Syn. II. p. 122; die van Nimes in 1664. *Bull.* III. p. 53.

8) *Act. Syn.* II. p. 286.

9) Ibidem II. p. 402. Cf. II. p. 511. Zie over de Philosophie. *Act. Syn.* II. p. 510: »D'autant que les professeurs en théologie et philosophie, dans les universités de ce Royaume, n'enseignaient pas la métaphysique, lorsqu'ils dictaient leurs cours de philosophie, quoique ce soit une des principales sciences, et dont toutes les autres tirent leurs principes et qu'ils sont plus nécessaires maintenant que jamais de la remettre en son lustre et en sa pureté, parceque depuis longtemps elle a été entièrement corrompue par les fausses subtilités des docteurs de l'église romaine, lesquels abusant de ces maximes ont défiguré toute la théologie et tâchent d'établir leurs faux principes au grand prejudice de la vérité. C'est pourquoi le Synode enjoignit á tous les Professeurs en philosophie d'enseigner la dite science pendant leurs cours, avec les autres parties de la philosophie; et il fût enjoint

genootsche scholen derwijs ingeslopen, dat er een halve eeuw na hare stichting op de Synode te Loudun reeds klacht van alle kanten viel over de pronkzucht en liederlijkheid der theologische studenten. Kroeg- en bordeelloopen zelfs was onder hen gewoon [1]).

Zoo krimpen dus deze „Universiteiten", Amice, allengs tot zeer ordinaire, soms zelfs zeer kleine theologische schooltjes in [2]), waarvan het volkomen in den haak is, dat ze *door de kerk* gesticht zijn en door de kerk werden gecontrôleerd [3]).

Tot het stichten van *propaedeutische* en *theologische scholen* toch is elke kerk alleszins bevoegd. Dit is haar attribuut. En ze was dit nog te meer in Frankrijk, waar de koninklijke betaalmeester haar in staat stelde voor een goed deel deze scholen te onderhouden. Wie betaalt, is *jure suo* contrôleur, om te zien hoe het betaalde geld besteed wordt.

En toch, Amice, was het er zelfs onder deze omstandigheden nog zóóverre vandaan, dat de kerk, *qua talis*, onbeperkt en onbetwist over deze scholen heerschappij zou hebben gevoerd, dat 1⁰ elk oogenblik sprake is van bemoeiingen met deze scholen van den kant der

expressément à tous les conseils des universités de faire en sorte que dans les premières classes on enseignât les premiers éléments de la logique, afin que les écoliers sortant du collège, fussent déjá propres à des sciences plus élevées; et que les professeurs en philosophie se gardassent de traiter des matières de théologie ou des questions inutiles, mais qu'ils se tinssent toujours dans leurs limites, sans vouloir errer dans une region qui leur était inconnue.

[1]) *Act. Syn. de Loudun.* II. p. 759: »Tous les députés des provinces se plaignant d'une voix commune, de la corruption qui s'etait glissée parmi les écoliers de nos universités, et particulièrement parmi ceux qui étudiaient en théologie, comme de ce qu'ils laissaient croitre leurs cheveux, qu'ils partaient de grandes manches pendantes, des gants avec des franges de soie et des rubans, qu'ils fréquentaient des tavernes, qu'ils recherchaient la compagnie des femmes, qu'ils s'allaient promener l'epée au coté, que leur stile sentait plutòt le romain que la parole de Dieu et qu'ils se laissaient aller á d'autres vanités, et excès de cette nature: l'assemblée touchée très sensiblement de ces grands désordres et étant fort zélée pour la maison de Dieu, exhorta très serieusement tous les professeurs et autres directeurs de nos universités, comme aussi tous les consistoires et églises où ils se trouvaient, d'employer tous leurs soins et toute leur autorité pour arrêter de pareils abus, qui déshonoraient la religion et qui scandalisaient toutes les personnes qui avaient la crainte de Dieu devant les yeux, attendu que ces abus ouvraient les portes à un déluge de profanations pour entrer dans le sanctuaire."

[2]) In gelijken zin als boven, hielden ook deze scholen aan het *jus promovendi* vast; slechts wat meer gymnasiaal-achtig. Examen elk jaar. Cf. *Bull.* II. p. 157: »Les élèves ne passaient d'une division dans l'autre qu'après avoir subi un examen qui leur valait le titre de maitre ès arts, et dans les certificats qu'on leur délivrait à la sortie de l'académie, il était fait mention non-seulement de leurs progrès en théologie, mais encore de leurs connaissances en philosophie et en belles-lettres."

[3]) *Act. Syn.* I. p. 438.

stedelijke consuls, der „communauté" en der gouverneurs [1]); 2⁰ dat in den grooten *Conseil académique* leden uit de stad óók door het *„maison de ville"* benoemd werden [2]); 3⁰ dat de benoeming der professoren aan dezen *Conseil* verbleef [3]), en de synode alleen gemengd werd in de benoeming van de twee bepaaldelijk theologische professoren [4]); 4⁰ dat

---

1) *Act. Syn.* I. p. 197; I. p. 275; II. p. 35: »Sur les demandes et propositions de l'académie de Montauban par le Sieur Chamier, la Compagnie a ordonné qu'elle tirera la somme de trois cents mille et cent livres franches, de quatre denies par livre dûs au Sr de Vissanze, mais la Compagnie n'a pas pû accorder cequi etait demandé pour l'augmentation des gayes des régens, au paiement desquels *la Communauté de Montauban* est obligée, par le synode de Saint Maixent, sous peine de perdre le droit académique"; II. p. 406; *Bull. de Prot. franç.* IX. p. 396; V. p. 179, 180; gelijk o. a. het reglement van Montauban onderteekend is door *zes* dominé's, *één* hoogleeraar en *negen* buiten-kerkelijke personen, waaronder de luitenant-gouverneur, de consuls, notaris enz. Cf. *Bull. de Pr. franç.* IX. p. 107.

2) »*Au choix de la maison de la ville.*" Act. Syn. II. p. 209.

3) *Act. Syn.* II. p. 210: »Le conseil extraordinair aura le droit d'élire les professeurs et les régents classiques, de les censurer, de les suspendre de leurs charges et de les déposer quand le cas l'exigera, comme aussi de procéder selon qu'il sera expédient contre ceux qui n'obéiront pas au conseil ordinaire, et qui mépriseront les admonitions, qu'on leur aura faites, pour les porter à s'acquitter de leur devoir Ce même conseil aura le soin de l'administration des deniers octroiés à l'académie et le conseil ordinaire veillera sur la conduite des professeurs publics et sur celle de tous les les régents et auditeurs, afin que chacun fasse son devoir. Les docteurs et professeurs en Théologie seront nommés et présentés par le conseil académique extraordinaire dans les synodes provinciaux, pour être examinés et reçus suivant le troisième article du second chapitre de la discipline ecclésiastique."

4) Ibidem II. p. 210. Cf. Ibidem Nimes 1572: »L'article touchant les professeurs en théologie sera étendu en cette manière: les professeurs en théologie seront choisis par le synode, ou colloque, après qu'on aura des preuves suffisantes de leur probité ou capacité. Et ils seront avertis qu'ils sont destinés pour servir les colloques et synodes, pendant toute leur vie et pour être employés aux commissions des dits synodes ou colloques, à l'autorité desquels ils obéiront," I. 115; Gap 1603: »L'article 3 du chapitre 1 sera couché en ces mots: Les docteurs et professeurs en theologie seront choisis par le synode de la province où sont les académies, et examinés, tant par les leçons qu'ils feront sur le Vieux et Nouveau Testament, suivant les expressions authentiques du texte Hebreu et Grec (qui leur sera donné) que par les disputes ou thèses, qu'ils soutiendront pendant quelques jours, et s'ils sont trouvés capables et qu'ils ne soient point pasteurs, la main d'association leur sera donnée, après qu'ils auront promis de s'acquitter fidèlement et diligemment de leur charge, et d'expliquer l'Ecriture en toute pureté selon l'analogie de la foi, et la confession de nos églises, laquelle ils signeront," I. 260; Charenton 1631: »Il fut ordonné que l'article neuvième des loix générales pour nos Universités, fait dans le troisième synode national à *Mois*, serait conçu en ces termes: Les docteurs et professeurs en théologie ayant premièrement été choisis par le conseil extraordinaire de l'Université, la dite election sera portée au synode provincial pour en juger; et en cas qu'elle soit approuvée, on donnera ordre pour l'examen et la reception des professeurs élus, selon le troisième canon du second chapitre de nôtre discipline. II. p. 510.

deze *Conseils* gedurig weigerachtig bleven om rekening te doen [1]; en 5⁰ dat deze *Conseils* telkens pogingen deden om den synodalen band losser te maken [2].

Een streven, dat te rechtmatiger verwondering wekt, indien men weet, dat het karakter dezer school zelfs in zoo engen zin theologisch was, dat er te Saumur nog een „professeur de musique" was aangesteld met het uitsluitend mandaat, om de psalmen van Marot te leeren spelen en zingen [3].

Tot zooverre blijft er dus van de acht Hugenootsche Universiteiten, in den door U bedoelden zin; „waaronder er nog al waren met vijf faculteiten"; letterlijk niets over. We vonden „propaedeutische en theologische scholen" als te Kampen. Niets minder; niets anders; niets meer.

„Maar hoe komt de hoogleeraar Nicolas er dan toe", zoo hoor ik U uitroepen, „om toch zoo duidelijk mogelijk én in Lichtenbergers *Encyclopaedie* én in het *Bulletin* te schrijven, dat het „generale studiescholen" óók voor rechten, óók voor medicijnen, óók voor de natuurwetenschappen waren? Heeft die geleerde me dan ganschelijk op het dwaalspoor gebracht? Maar... dat is verschrikkelijk!"

En in trouwe, dat *heeft* de heer Nicolas ten deele gedaan, maar ook ten deele begreept Gij hem verkeerd.

Gedreven door de begrijpelijke zucht, om aan de exploiten der oude Hugenoten meerderen luister bij te zetten, heeft hij metterdaad zich zelven iets voorgespiegeld dat niet reëel was, en U daardoor, volkomen te goeder trouw, doen dwalen.

Ik heb Nicolas eens nagerekend, en laat U zelf oordeelen over wat ik vond.

In Lichtenbergers *Encyclopaedie* schreef deze *Montaubansche* geleerde: „De Fransche scholen van Hooger Onderwijs moesten dan ook voor de theologie, als het voornaamste, en bovendien voor de letteren, de exacte wetenschappen, de philosophie, de rechtsgeleerdheid en de medicijnen

---

1) *Act. Syn.* I. p. 308.

2) Cf. *Act. Syn.* I. p. 308; Ibidem p. 309; II. p. 172; p. 403 al

3) *Bull. du Prot. franç.* III. p. 283: »Et à cet effet pourvoir *le dict collège* de plusieurs doctes personnages, comme principal, régents et autres professeurs des langues hébraïques, grecques et latines" »Il y avait encore *à l'académie* des professeurs de théologie, de philosophie et de mathématiques. Enfin, le personnel était complet par un maitre de chant, *chargé de populariser dans le pays les psaumes de Clement Marot.*" Over de onderscheiding tusschen *collége* en *académie* zie onder.

worden ingericht. En hoe schier onuitvoerbaar zulk een plan ook scheen, *toch slaagde men*" [1]). Dit zeggen nu was blijkbaar niets dan een korte resumtie van wat hij in 1854 in het *Bulletin du Prot. franç.* II. p. 45 aldus formuleerde: „Les désirs et les espérances ne s'arrêtaient pas à ces écoles de théologie, qu'on ne possédait pas encore: on avait projeté la création de véritables Universités dans lesquelles, à côté des sciences théologiques, seraient enseignées la jurisprudence, la médécine, les belles-lettres et les mathématiques; et nous devons ajouter que ce projet fut réalisé du moins momentanément, là où les circonstances le permirent. Les règlements de l'académie de Montauban, publiés en 1600, fixent les attributions et les devoirs des professeurs en théologie, en jurisprudence, en médécine, en physique, etc., et nous voyons dans l'histoire de Nimes que plusieurs hommes éminents enseignèrent dans son académie l'éloquence, le droit et les sciences mathématiques."

In dit schrijven nu zit de fout.

Als eenigen grond voor zijn vermoeden geeft hij zelf op, 1°. het reglement van Montauban, en 2°. het doceeren van rechten en medicijnen te Nimes door beroemde mannen. Met welke twee bewijsgronden het nu ongelukkigerwijs zoo gelegen is, dat de laatste *geheel* valsch is, en de eerste hoogstens iets *schijnt.*

Dit ga ik U aantoonen.

„Te Nimes, zegt de heer Nicolas, „is onderwijs in de welsprekendheid, *in de rechten* en in de mathesis gegeven door beroemde mannen."

Alleen van het onderwijs „in de rechten" dient hier onderzocht. Mathesis toch en welsprekendheid was toen, evenals nu nog, eisch ook voor het propaedeutisch, of, wil men, voor het examen om den graad van *maitre-ès-arts* te erlangen [2]).

Maar die „*rechtsgeleerde* professoren," eilieve, wie waren dát?

Hier helpt Voetius ons op den weg, die in zijn bekenden cataloog drukken liet:

> „*Nimausum* (Nismen), alhier is een academie gekomen omtrent den jare 1600. Hier hebben geleerd *in de rechten* Julius Pacius, Christophorus Pistorius, en noch onlangs de beroemde *medicus* en philosophus Abrenaethus, een Schotsman" [3]).

---

[1]) LICHTENBERGER ENCYCLOPAEDIE. I. p. 42.

[2]) Deze graad van *maitre-ès-arts* werd ook gegeven aan propaedeutici die later elders in andere vakken gingen studeeren. Voor de theologen was hij verplicht.

[3]) G. VOETIUS, *Sermoen van de nuttigheid der scholen*. 2e druk. 12°. Amst. 1655. *in voce* Numansum.

Dit bericht nu van Voetius berust op een dwaling. Want wel zijn Pacius c. s. beroemde rechtsgeleerden geweest; en zeer stellig hebben ze in Nimes onderwijs gegeven; maar... en dat snijdt voor Nicolas en U op eens *alle* bewijskracht onherroepelijk af... ze hebben gedoceerd *niet* in de rechten, maar als propaedeutische hoogleeraren in de *philosophie.*

Freherus [1]), Van Hoogstraten [2]), elk lexicon had U dit reeds kunnen aantoonen, maar boven allen twijfel verheven is ons dit feit door Borel, die in zijn zeer degelijke „*Geschiedenis van de Gereformeerde kerk te Nismes*," desaangaande het volgende meêdeelt: [3]) „Ils en donnèrent dans ce but la direction à *Julius Pacius*, de Bériga, en Italie, homme déjà connu dans la republique des lettres par son éloquence et son savoir, puisqu'il avait mis en renom l'université de Sedan [4]), et qui se trouvait alors à Genève, où les troubles suscités par la guerre civile l'avaient forcé de se retirer. Il fut donc nommé *recteur et professeur de philosophie*, science sur laquelle il avait publié plusieurs traités."

Pacius *was* dus een beroemd rechtsgeleerde, maar óók een beroemd *philosoof;* en het is in die laatste, en *niet* in de eerste qualiteit, dat hij te Nimes optrad. Waarbij nog het dwaze komt, dat deze geleerde reeds in 1597 werd aangesteld, terwijl de Universiteit eerst in 1598 gesticht is. Een omstandigheid waaruit ten duidelijkste blijkt, dat hij niet eens aan de Universiteit werd aangesteld, maar eenvoudig aan het Collége [5]).

Hiermeê is Pacius dus, eens en voorgoed, buiten gevecht gesteld.

En wat nu *Pistorius* en *Abrenaethus* betreft, och, die zijn eigenlijk *eo ipso* reeds van de baan; want deze heeren zijn nooit hoogleeraren aan de academie geweest; maar uitsluitend „*régents*", d. i. leeraren aan het *collége* of *gymnasium*. Hoor slechts wat Borel verhaalt, hoe de hoogleeraar in de philosophie Lans, „de concert avec les six autres *régents du collège* (ils se nommaient Anne Rulman, *Chrétien*, *Pistorius*, Georges Arbaud, Boniface Avignon, André Relly en Jean Jeannin) donna une forte impulsion aux études classiques" [6]). En eveneens wat hij van Abrenaethus meldt: De rector van het gymnasium had in 1600 tot opvolgers „Pierre Cheyson, advocat et docteur, qui s'adjoignit quatre régents

---

1) Freherus, *Theat. vir. ill.* II. p. 1063. in voce.

2) Van Hoogstraten, *Geogr. Hist. Woordenb.* in voce.

3) Borel, *Hist de l'église réformée de Nimes.* Toulouse. Soc. des livres rélig. 1856. 2e ed. p. 159.

4) Te Sedan waren zeer zeker juridische professoren, maar de school te Sedan was *niet* door de Synode gesticht, en telt dus voor ons onderzoek niet meê.

5) Borel. s. l. p. 115. 6) Ibidem. p. 107.

écossais, Thomas Dampster, *Adam Abrenaethus*, Jacques Comborius et Hugues Piantré." Beiden waren dus *leeraren aan het gymnasium*, Ziedaar al!

Voetius is denkelijk op deze foutieve berichten gekomen tijdens de onderhandelingen, die uit Holland gevoerd zijn, om Pacius voor Leiden te winnen [1]).

Maar ook zonder dit verder na te sporen, staat dan zooveel nu toch vast, dat heel deze *legende* van een juridische en medische faculteit te Nimes jammerlijk in het water valt. Een abuis, dat Nicolas althans had kunnen voorkomen, daar Borel in het *Bulletin* reeds ten jare 1857 een lijst van de Nimensche professoren drukken liet [2]).

Van Uwe *acht* Universiteiten blijft dus uitsluitend nog *Montauban* te onderzoeken over. En ook daarvan zult Ge zien, dat er nooit faculteiten, laat staan vijf faculteiten, geweest zijn; en dat hetgeen Nicolas omtrent *die* academie van medisch en juridisch onderwijs meldt, deels heel wat anders is dan uw beweren, en deels op niets uitloopt.

Deels heel iets anders dan Gij hem zeggen laat.

Want reeds in 1872 had Nicolas zelf omtrent Montauban laten drukken: „*Het was geen Universiteit in den eigenlijken zin* die werd opgericht.... Men moest zich bepalen tot hetgeen destijds voor de Gereformeerde kerken strikt noodig was, d. i. tot *een Theologische school* en tot het onderwijs in die hulpvakken, die voor de Theologische studiën onmisbaar waren. Verdere plannen verschoof men naar betere tijden. *Tijden die helaas nimmer kwamen!*" [3]).

Maar ook wat Gij juist weergeeft, houdt geen steek.

---

[1]) HOOGSTRATEN, *in voce*.

[2]) *Bulletin*. III. p. 43 vv.

[3]) NICOLAS *L'académie protestante de Montauban*. Discours. 1872. p. 5. »Ce n'est pas toutefois *une Université dans le sens propre du mot* qui fut instituée. Les réglements de 1600 portaient bien que l'Académie qui se dresse à Montauban, par la permission du roi, à la requeste et supplication des Eglises reformées de France, devant être composée de docteurs et professeurs publics en théologie, jurisprudence, médicine, mathématiques langue hébraïque et grecque, de professeurs qui enseigneraient la physique, la logique, l'éloquence et la grammaire;" mais, quand on en vint à l'exécution, il fallut, faute de ressources, réduire ce plan beaucoup trop vaste, et se borner à ce qui pour le moment était le plus nécessaire aux Eglises réformées, je veux dire à *l'enseignement de la théologie* et de celles des connaissances humaines qu'on en tient pour les auxiliaires indispensables, remettant à des temps meilleurs, *qui malheureusement ne vinrent jamais*, le soin d'élargir le cercle des études d'après le programme des réglements de 1600.

Schier het eenige argument namelijk, waarop Nicolas zijn Montaubansche redeneering bouwt, moet dan liggen in de *Statuten* van 1600, en wel meer bepaaldelijk in dézen aanhef dier Statuten: „D'autant que les académies et colléges sont les ouvroirs, où les esprits des hommes sont formés et façonnés, sont les sources et fontaines des facultés, disciplines et arts, l'académie qui se dresse à Montauban par la permission du roi, à la requeste et supplication des églises reformées de France, sera composée de docteurs et professeurs publics en théologie, *jurisprudence*, *médécine*, mathématiques, langues hebraïque et grecque, des professeurs qui enseigneront *la physique*, la logique, l'éloquence, la grammaire" [1]; nader uitgewerkt in dit artikel: „Le professeur en *jurisprudence* lira, en cette académie, les Institutes de Justinien et autres livres du droit civil, comme il sera advisé par le recteur et le professeur. Le docteur *en médecine* lira Hippocrate, Galien et autres. Le professeur de mathématiques enseignera Euclide, Ptolémée et autres" [2]).

Zie, dat is al! En hoe volstrekt niets dit nu voor Nicolas' stelling bewijst, is met weinig moeite aan te toonen.

Vooreerst toch had het, dunkt mij, Uw opmerkzaamheid moeten trekken, dat zijn „faculteit der medicijnen", evenals zijn ondersteld „faculteit der rechtsgeleerdheid", niet om te *beginnen,* maar statutair en *dus compleet naar het kader*, bestaan zou uit *één*, zegge één hoogleeraar.

Ten tweede, zou ik U wel vragen willen, of Gij, Amice, Uw lieve kinderen, als ze, wat God U lang verhoede, op den dood lagen, gaarne zoudt toevertrouwen aan een doctor, die nooit iets anders dan Hippocrates, Galienus en dergelijke oude auteurs had gelezen. Had niet reeds dit het vermoeden bij U kunnen doen rijzen, dat we *in casu* volstrekt niet met een medische of juridische *faculteit* te doen hadden, maar hoogstens met een voorbereidende studie, in den trant van wat de Franschen „*Etudes de Lycée*" noemen?

Ten derde vestig ik er Uw aandacht op, dat dit Statuut volstrekt *niet* door „de kerk" is uitgevaardigd, maar door den *Conseil académique;* meerendeels zelfs uit *niet*-kerkelijke personen bestaande.

Ten vierde dient er op gelet, dat in dit Statuut niet alleen de *université*, maar ook, en vooral zelfs, het niet-kerkelijk, maar stedelijk, reeds lang bestaand *collége* geregeld is.

En *ten vijfde* mocht althans Nicolas, in zijn *Encyclopaedie*-artikel, niet over het hoofd hebben gezien, dat.... heel dit denkbeeld: om ook

1) *Bull. du Prot. franç.* IX. p. 398. 2) *Bull. du Prot. franç.* IX. p. 400.

rechten en medicijnen, voorbereidend, en binnen deze enge grenzen, te doen onderwijzen, ... eigenlijk bij *een dood plan op het papier* gebleven is, en dat er nooit één enkel *Synodaal* hoogleeraar in medicijnen of rechten bij de Gereformeerde *Synodale* Universiteit te Montauban is aangesteld.

Het bewijs voor elk dezer vijf opmerkingen ligt gereed.

Voor de *beide eerste* in het Statuut zelf. Daar toch staat uitdrukkelijk: „*Le* professeur en jurisprudence", *le* docteur en médecine enz. En met name wordt aan den eerste uitsluitend opgedragen het lezen over de *Instituten* en wat daarbij hoort, en aan den tweede het lezen met zijn leerlingen van Hippocrates, Galienus enz. [1]).

Mijn *derde* opmerking wordt bewezen door de onderteekening van het officieele stuk. Er staat toch onder:

„Les dicts articles ont été déliberés et arrestés par les intendans de l'académie de Montauban le 25 Décembre 1600: De Vicose, *lieutenant;* De Pechels, *consul;* Constans Barrau, De Laporte, Bernard, *consuls;* E. Constant, P. Bardou, P. Leclerc, Berault, *pasteurs;* Tenann, Benoist, *ministres;* Serres, *professeur en théologie;* Gardesie et Leclerc, Constant, *notaire*" [2]).

Alzoo *één* gouverneur, *vier* consuls, (of burgemeester en wethouders naar wij zouden zeggen); *één* notaris; *twee* particulieren; *één* hoogleeraar; samen *negen* personen, — en dan nog *zes* predikanten.

Over de *vierde* opmerking moet ik iets minder kort zijn.

In Frankrijk had men destijds, gelijk nu nog, *colléges*; maar begreep daaronder de beide inrichtingen, die men thans *colleges* en *lycées* saâm noemt. De laatste soort colléges waren ongeveer wat onze *gymnasiën* thans, in onderscheiding van de *pro*gymnasiën, worden zullen, d. i. inrichtingen waar de generale propaedeuse voor schier alle vakken afloopt.

Zulke gymnasiën en progymnasiën heeft de kerk, waar ze ontbraken, én voor de algemeene vorming harer zonen én voor de opleiding van haar theologanten te allen tijde gesticht en mag ze nog stichten. Dit deden dan ook de Hugenoten in Frankrijk [3]). Vandaar dat we op hun kerke-

---

[1]) Zie voorgaande noot. [2]) *Bulletin.* IX. p. 407.

[3]) *Act. Syn.* I. p. 197: »Sur le chapitre des écoliers en proposans il a été trouvé expédient d'avertir les provinces *de s'efforcer d'établir chacune un collége*, et toutes ensemble au moins deux académies; et pour cet effet les lieux tant des colléges que des académies seront choisis dès à présent par les provinces. Le présent synode a jugé cette ville de Saumur propre à y dresser un collége et quand Dieu en donnera le moien une académie: sur quoi nous avons prié *mons. le gouverneur de ce lieu* de continuer la bonne volonté qu'il a témoignée pour cela, et chacun de cette compagnie est prié d'y exhorter ceux de sa province."

lijk budget ook gedurig sommen voor *colléges* vinden uitgetrokken [1]).

Het stond hiermeê zóó, dat ze in plaatsen, waar reeds een aloud *collége* bestond, dit door de „communauté" (gemeenteraad) lieten bekostigen [2]) en dus ook beheeren, terwijl zij hun beetje kerkelijk geld gebruikten, om ter ontwapening van den invloed der Jezuieten, *colléges* op te richten in plaatsen, waar nog niets was.

Te Montauban nu bestond zulk een collége reeds sinds **1476,** en dit verkreeg allengs zulk een roep, dat er soms van 1200 tot 1400 leerlingen onderwijs ontvingen. Dit maakte reeds van oudsher het gemeentebestuur en den toenmaligen bisschop op uitbreiding bedacht. Zelfs van een Universiteit viel destijds reeds sprake [3]). En wel sloopten de Hugenootsche troebelen deze stichting; maar in 1579 stond ze weêr op; en wel onder koninklijk patent van Hendrik III. Dit patent nu was gegeven *niet* aan de kerk, maar aan „*les consuls, manans et habitants de Montauban*" [4]). Terwijl er een afzonderlijk gebouw voor werd ingericht; wederom *niet* door de kerk, maar door de *stad*: „Ce fut le 14 Octobre 1597 que la première pierre fut posée par les *consuls*, à la suite d'une séance du conseil général, sur l'emplacement de l'hopital de Parias". „Le *conseil général* de la ville, convoqué à voix de trompe, et auquel se trouvèrent grand nombre et des plus notables habitans de l'icelle, les *consuls* exposent que la dicte ville avoit, par le bénéfice de nos rois, privilége d'un collége avec les mesures, prérogatives, libertés et droits qu'ont les colléges des autres villes renommées du royaume" [5]).

Toen nu de Synode-Nationaal te Montpellier in 1598 besloot, ook het inmiddels nog sterker gecalviniseerde Montauban als vestigingsplaats voor een *Theologische school* aan te wijzen, zijn er blijkbaar door den president dezer synode, die toevallig predikant van Montauban was, den heer De la Touche, onderhandelingen aangeknoopt met het gemeentebestuur van Montauban, teneinde het *Collége* en de Theologische school in verband met elkaâr te zetten. De kerk had hier belang bij om dusdoende

---

[1]) *Act. Syn.* II. p. 212 al.

[2]) *Act. Syn.* I. p. 130: »Les pères et mères seront exhortés de prendre soigneusement garde à l'instruction de leurs enfants, qui sont la sémence et la pépinière de l'église, et tous ceux qui les envoient aux *écoles des prêtres des Jésuites et des nonains*, seront fortement censurés, et même les gentilhommes et autres personnes de qualité, qui mettent leurs enfants pour être pages, ou domestiques de grands seigneurs et autres personnes de quelque religion contraire à la nôtre."

[3]) LE BRET, *Histoire de Montauban*, éd. de 1841. Cur. Marcellis et Ruck. Note III. préambule.

[4]) *Bull.* IX. p. 396, 7 [5]) Ibidem. p. 397.

het koninklijk patent van 1579 ook tot haar inrichting uit te breiden [1]); en de stad kon niets liever willen, dan begiftigd te worden met het voordeel van Frankrijks beste Gereformeerde Theologische school. Twee jaren sleepten deze onderhandelingen, en het was eerst op Kerstdag van 1600, dat men tot de noodige overeenstemming geraakte in den vorm van *Statuten*, die Universiteit en Collége saâmsmolten in een „*academie* met daarbij behoorend gymnasium." Vandaar dat deze Statuten dan ook, gelijk we boven zagen, eenerzijds en wel in de eerste plaats, door de *burgerlijke autoriteit*, en eerst daarna andererzijds, nog niet eens door den *kerkeraad*, maa, slechts door de *predikanten* van Montauban onderteekend zijn.

En houdt men dit nu in het oog, dan voelt Ge zelf toch, Amice, hoe heel anders de quaestie komt te staan. Dan toch, is dat plan om ook één professor voor de medicijnen en één voor de rechten te benoemen, blijkbaar niets dan een poging van den gemeenteraad, om het Collége eenigszins uit te breiden, en aldus gebruik te maken van de „libertés et droits", hun in 1579 door den koning toegekend.

Noch de algemeene, noch de provinciale synode, noch ook het consistoire is dus van machtsoverschrijding te beschuldigen, want geen dezer drie kerkelijke machten zijn *qua talis* voor het Statuut van 1600 verantwoordelijk; en het beroep van Nicolas op dit reglement ontvalt; ik zeg niet aan zijn stelling; maar althans aan Uw beweren, geheel.

Wat mijn laatste opmerking betreft, dat er toch nooit iets van gekomen is en het plan van den gemeenteraad bij een plan *op het papier* bleef, dát, Amice, kunt Ge zelf nazien in het *Bulletin* VI. 242, waar de lijst van Universiteits-professoren, voor zooverre ze met officieële zekerheid waren op te sporen, volledig is meêgedeeld. Ten overvloede heb ik Nicolas zelven nog per brief gevraagd, of hem ook sinds een Synodaal medisch of juridisch professor was voorgekomen; maar ook dit antwoord viel, gelijk te verwachten was, deels onbeduidend, deels allerongunstigst voor Uw vijf faculteiten uit [2]).

---

[1]) Zie een diploma van deze Universiteit. *Bulletin*. VI. p. 364. Hierin wordt uitdrukkelijk van het *koninklijk patent* melding gemaakt.

[2]) Alles toch wat Nicolas, na jaren zoekens, had kunnen opdiepen, was een vermelding in de 17de eeuw in een notarieel register van zekeren heer: Isaäc Constans, né à Montauban le 21 Janvrier 1565, en gestorven in April 1630, die betiteld wordt als »Directeur ou Docteur régent et Professeur royal en médécine à l'académie te Montauban". En eveneens in het protocol van den notaris Pierre Dufau, in 1609 fol. 96 treedt als getuige op zekere »Jacques Beluin, écolier, étudiant en droit à la dite académie de Montauban". Doch ook dit bewijst nog niets. Immers uit de bijvoeging »*écolier*" blijkt duidelijk, dat deze Jacques Benlui nog aan zijn propaedeutische studiën was; en dat er ook *propaedeutische* juristen op het

En mocht nu ten slotte, ik zeg niet Gij, maar een min kundig lezer, misschien nog aan *Montpellier* denken, waar toch zeer zeker medische colleges gegeven zijn, dan kan ik volstaan, met hiertegen, niet voor U, maar voor dien min-kundige, even ter loops te herinneren, dat er te Montpellier reeds sinds 1289 een Roomsche, vooral door haar *medici* beroemde Universiteit bestond, die met de pas drie eeuwen later gestichte „petite école de théologie" [1]) der Hugenoten niets dan den naam gemeen had.

Ge ziet dus wel, dat er van deze „acht door de kerk *qua talis* gestichte Universiteiten", waaronder er naar Uw zeggen „*waren* (nog al in het meervoud) *van vijf faculteiten*," op den keper bezien *niets*, volstrekt *niets*, bruikbaars voor U overblijft.

Toch kan ik van dit punt niet afstappen, Amice, zonder U over één ding nog mijn bevreemding te hebben uitgedrukt.

Ik kan mij namelijk maar niet goed voorstellen, hoe Gij zoo weinig in het geschiedkundig bestaan der Hugenoten zijt ingeleefd, dat Ge in vollen ernst zulk een enormiteit als van die „*acht Universiteiten met vijf faculteiten*" kondt laten drukken.

Geen enkel kenner der historie sprak ik sinds de verschijning van Uw repliek, of ze gaven mij, ook zonder onderzoek, voetstoots toe, *dat dit niet waar kon zijn.*

Verbeeld U, die arme Hugenoten, die reeds zoo armelijk tobden om hun 3000 Kronen voor hun theologische schooltjes bijeen te krijgen, zouden in staat zijn geweest „*Universiteiten met vijf faculteiten*" te stichten! Men zou zoo maar met *acht* tegelijk begonnen zijn! Dat plan zou uitgevoerd zijn te midden der bitterste gevolgen van den langen krijg! En voor die acht Universiteiten zou men personeel hebben gevonden! En ze konden hun zesmaal *vier* man voor hun *écoles de théologie* niet

---

Montaubansche Lycée konden studeeren, ontkent niemand. En wat dezen medischen professor aangaat, die, naar Nicolas' eigen schrijven van 28 Augustus 1880, de *eenige* hoogleeraar was, dien men kan uitvinden, zoo zij opgemerkt: 1°. dat het toch al heel zonderling is, dat zulk een naam op de lijst van professoren *niet* voorkomt, en wordt opgediept uit een acte van koop, waarin hij zelf zulk een titel opgaf; 2°. dat de bijvoeging »*Koninklijk* hoogleeraar" zeer suspect is, en eer op een honorabelen titel wijst, hem door hofgunst verleend; maar 3°. wat alles afdoet, dat deze Constans »Directeur-*regent*" was, en dus niet aan de Synodale stichting, maar aan het Collége was verbonden.

[1]) Uitdrukking van Nicolas zelf. *Bulletin.* II. p. 46.

eens vinden! Lieve Vriend, wat een voorstelling van die Hugenoten maakt Ge U toch!

Weet Ge dan niet, hoe zelfs Genève onder Calvijn en Leiden onder de rijke Staten getobd hebben om aan mannen te komen. Schier erger nog dan de Vrije Universiteit nu! Ja hoe zelfs onder Feugerëus in de sleutelstad de gehoorzalen der theologische professoren nog jaren lang *leeg stonden!* [1]) Ook voor ons een moedgevende profetie!

Maar ik verwonder mij over *meer*.

Immers, gesteld al eens, er ware onder de Hugenoten werkelijk een plan om een wezenlijke Hoogeschool te stichten gerijpt, acht Ge dan, dat het ook maar iets aan mijn beweren af zou doen, indien het eens bleek dat de Synode *der Hugenoten* zich hierin gemengd had?

Of bestaat er dan geen onderscheid meer tusschen hetgeen ik krachtens de mij toekomende autoriteit doe, en hetgeen ik waarneem voor een ander *in tijd van nood?*

Geld voor den oorlog in te zamelen, is dat dan soms een ambt der kerk? En weet Ge toch niet, hoe én hier te lande én in Frankrijk, de consistoriën zich hiertoe geleend hebben? [2])

Ruiterescadrons te huren, en een krijgsplan te helpen vaststellen, is dat soms het ambt van den bedienaar des Woords? En toch, deed Beza het niet? [3])

Later ja kregen de Hugenoten hun *assemblée générale* als politieke organisatie [4]), maar heeft niet lange dagen, bij ontstentenis van onderling regeeringsverband, de Synode met haar consistoriën moeten regelen en doorzetten, wat strikt genomen *politiek* was, en dus viel buiten haar competentie? [5])

---

[1]) R. Fruin, *Tien jaren.* 4⁰. uitgave. p. 172.

[2]) *Act. Syn. d'Aymon.* I. p. 126. Sur l'avertissement donné au Synode, que plusieurs deniers pour nos affaires publiques ont été receuillis par des Eglises qui n'en ont rendu aucun compte. Le Synode a declaré et resolu que tous ceux qui ont manié les deniers des collectes faites par les dites Eglises, seront tenus d'en venir rendre compte au prochain Synode National, quelque accord qui puisse intervenir entre les comptables et les Eglises particulières. *La France* [*Prot. pièces just.* N⁰. XXXI. *La Popelinière.* Liv. XV. p, 71a. Von Polenz. *Gesch. des Franz. Calv.* II. p. 183. Gotha 1859.

[3]) O. von Polenz. *Gesch. des Franz. Calvinismus.* II. p. 158: »Bemühungen, welche bis in die Details der Märsche, der Verpflegung und der Besoldung dieser Truppen eingingen."

[4]) Borel, o. l. *Note explicative sur l'organisation des reformés en France.* p. 475.

[5]) Von Polenz. ibid. p. 183: »Das Edict beschuldigt die Prediger, einigen Groszen des Reichs, welche öffentlich hervorzutreten nicht gewagt, bei dem Aufstande von Amboise zu Werkzeugen gedient zu haben und rügt an den Calvinisten u. A. »de constituer en ce royaume une autre principauté souveraine pour desfaire la nostre ordonnée de Dieu," und in ihren »preches et cènes, collectes de deniers, enrollemens d'hommes, serments, associations,

Was het niet de groep „der *Consistorialen*" die den eigenlijken kamp bestond? [1])

En indien dit zoo is, hoe kwaamt Ge er dan toch toe, Amice, uit zoo overbekend abnormalen toestand, tot een deeling van bevoegdheid qua talis te concludeeren?

Dit, ik kom er voor uit, is mij in Uw even zwakke als talentvolle repliek wel het raadsel der raadsels! En hoeveel vertoon Uw te berde komen met deze *„acht Universiteiten, waaronder met vijf faculteiten"* dan ook aanvankelijk gemaakt moge hebben, toch betwijfel ik, of niet elk kenner van historiën, na lezing van het bovenstaande, toestemt, dat *dit* gedeelte van Uw toch reeds niet zeer krachtige repliek gerangschikt dient te worden, onder Uw *minst* geslaagde stukken.

---

§ 2. **De Schotsche kerk onder Knox.**

Ook den streng-Calvinistischen John Knox, Amice, hebt Gij tegen mij opgeroepen; een dier muurvaste, onverwrikbare karakters uit den Hervormingstijd, wier geest Ge anders voor Uw eigen kerk dusver weêrstondt met alle wapen; als bederf voor land en volk te lijf gaat; en wel bannen woudt buiten de erve van ons land.

Gij roept hem op tegen mijn beweren, dat aan een Gereformeerde kerk, krachtens haar beginsel, het stichten van Universiteiten *niet* toekomt.

Er zal dus (of Uw beroep ware ganschelijk niet ter zake doende) blijken moeten, dat de Schotsche kerk, onder Knox' leiding, *wél* Universiteiten heeft gesticht.

Hiervan blijkt echter, zelfs in hetgeen Ge over Knox neêrschrijft, niets.

---

conjurations, pratiques et menées" zu machen. Die Rüge der »collectes de deniers" hat in der franzosischen Kirchenverfassung allerdings ihren Grund, kehrt sich aber insofern, als die Kirche sich selbst erhalten muszte und *erhalten* konnte, in Lob um und die »enrollemens d'hommes", zu welchen die Calvinisten genöthigt wurden, unterstützte diese Verfassung, ja, machte sie allein möglich."

[1]) Ibidem. II. p. 593: »Nun befand sich das eigentliche Lebenselement des französischen Calvinismus in seiner consistorialen oder seiner durch Cooptation gemäszigt demokratischen Fraction. Wir haben gesehen, wie es ihm gelang, die auf diese Mäszigung angehenden demokratischen oder vielmehr ochlokratischen Angriffe zurück zu weisen; ohne welche Zurückweisung er wohl als Kirche, nicht aber, wozu ihn die Umstände gemacht hatten, als *kirchlich-politischer Körper* bestehen konnte."

Dit *kon* dan ook niet.

Want er bestaan op dit oogenblik in Schotland vier Universiteiten, die van Aberdeen, St. Andrews, Glasgow en Edinburg.

Die van Aberdeen nu is gesticht in 1240; die van St. Andrews in 1410 [1]); die van Glasgow in 1451 [2]); en die van Edinburg door Jacobus VI in 1581 [3]).

Knox stierf reeds op 24 November 1572; dus negen jaren *te vroeg* om deel te hebben aan de stichting der Edinburgsche school. En voor de stichting der drie andere kwam hij weer te laat; want hij werd eerst in 1505 geboren.

Gij schrijft dan ook heel iets anders. Dit namelijk: „Geheel in den geest van Calvijn heeft *John Knox* verordend, dat in Schotland in iedere stad van eenige beteekenis een gymnasium zou worden gesticht, waar 't onderwijs, behalve de oude talen, logika, mathesis, physica en rhetorika omvatten zou, terwijl reeds het eerste Schotsche reglement op de kerkelijke tucht een afdeeling bevat over de Universiteiten" [4]).

Gesteld nu al, dit ware zoo, dan deed dit natuurlijk nog niets ter zake af. Dat toch een Gereformeerde kerk geen gymnasium zou mogen stichten, is nooit door mij beweerd; noch ook haar het recht betwist, om in haar kerkorde „een hoofdstuk te schrijven over Universiteiten". Denk slechts aan de Theologische faculteit!

Maar zelfs die twee niets ter zake doende feiten, die Ge in die beide regels waant te kunnen vermelden, zijn in den door U bedoelden zin eenvoudig *niet waar*. Knox heeft *niets* over gymnasiën „verordend," en nog veel min *de kerk* tot voogdes over de Universiteiten gemaakt.

Rudloff in zijn *Geschichte der Schottischen Reformation* schijnt U ten deze misleid te hebben; of wel, hij was zelf niet op de hoogte.

De zaak is namelijk deze:

Het *parlement van Schotland* had Knox den 29sten April 1560, uitgenoodigd om, ten dienste van deze hooge *landsvergadering*, een concept-reglement te ontwerpen, voor wat, na Romes wegvallen, op Schotschen bodem in het ongereede was geraakt.

Aan dit verzoek voldeed Knox, door onverwijld met een vijftal vrienden (Winram, Spottswood, Willock, Douglas en Row) die toevallig te

1) Cf. J. Maitland Anderson. The university of St. Andrews, a historical sketch 1878. p. 2.

2) Cf. de Encyclopaediën.

3) Huber. *The Engl. University*. London 1843. I. p. 302, beweert dat de stad Edinburg stichteres was. Ik gebruik de Engelsche vertaling, als nauwkeuriger en vollediger.

4) *De Bede afgewezen* p. 57.

Edinburg bij hem waren, een breed ontwerp op te stellen, dat hij inzond onder den naam: „*Buke of discipline*" [1]).

Hij zelf verhaalt het aldus in de voorrede van dit concept: „Zoodra uw verzoek, Edelmogende Heeren, tot ons kwam, zijn wij, *voor zoovelen we ons in deze stad bevonden*, ijlings saamgekomen en hebben eenpariglijk dit stuk opgesteld, om aan het oordeel uwer wijsheid te worden onderworpen" [2]).

Dit *Buke of discipline*, waarop Gij U beroept, is dus volstrekt niet van de kerk uitgegaan; noch ook door eenige Synode vastgesteld, om voorts door de overheid geapprobeerd te worden; maar het bevat een stel *politieke* verordeningen, op last van een *politieke* macht, door private geleerden ontworpen, en door een *politieke* vergadering met gezag bekleed.

Knox heeft derhalve *niets* „verordend," gelijk Gij U door Rudloff op de mouw liet spelden, maar heeft als de nederige dienaar der Staten, alle „verordenen" overgelaten aan de Heeren, en zich zeer bescheidenlijk bepaald tot het indienen van een „gevraagd advies". Trouwens dit was dan ook al wat hem was gelast!

Aan de scholen toegekomen, schreef hij dan ook in zijn ontwerp:

„Ziende dat het de plicht en het ambt is van een *goddelijke overheid*, om zorg te dragen voor de toekomst van land en volk, ... en.... dat God verordend heeft, om menschen door menschen te onderrichten, zoo is het noodig, *dat Uw Hoogmogenden zich met de borst toeleggen* op de vrome en deugdelijke opvoeding van de jeugd in dit koninkrijk.

Het parlement, niet de kerk, moet deze acte voorbereiden, sanctioneeren en uitvoeren: „Indien God het hart van Uw Hoogmogenden zal bewegen, om deze ordeningen tot wet te verheffen, uit te voeren en in praktijk te brengen, dan zal Uw koninkrijk in korte jaren goede dienaren voor kerk en staat bezitten" [3]). En met name moet geheel de schoeiing op nieuwe leest van de oude Universiteiten, krachtens octrooi en *letters patent van het Parlement*, tot stand worden gebracht door de corporatie der Universiteit zelve. „All other things, tuiching the bookes to be red in ilk classe and all suche particular effairis, we refer to the discretione of the Maisteris, Principallis and Regentis, with

---

[1]) KNOX. *Hist. of reformation*. p. 255 BRANDS. *John Knox*. p. 247.

[2]) »As many of us as wer in this Toune, did convene." Cf. J. KNOX. *Works*, Edinb. 1848. II. p. 189.

[3]) »If God shall move your heartis to establishe and execut this ordores and put these things in practise". Book of disc. II. KNOX. *Works*. II. p. 212.

their weill advisit Counsellis; not doubting but yf God sall grand quickness, and *gif your wisdomes grace to set fordward letteris in the sort prescribed*, ye shall leave wisdome and learning to your posterity" [1]).

Zelfs van een kerkelijk *toezicht* over de Universiteiten is geen sprake. Aan het hoofd van elk *college* zou een *head*, *warden* of *principal* [2]) staan, gekozen door een vergadering van zeven personen, waarin de kerk slechts *ééne* stem had. Aan het hoofd van elke Universiteit een *rector*, in wiens verkiezing de kerk *niets* had te zeggen [3]). En ter inspectie was een commissie ingesteld van vijf leden, waaronder slechts één kerkelijk persoon *qua talis* [4]).

Mijn nauwkeurige kennis in deze materie dank ik aan een correspondentie met St. Andrews en Aberdeen, waarbij zich de dubbele verrassing voordeed, dat de heer *Maitland Anderson*, secretaris van Andrews Academie, mijn schrijven in wezenlijk goed Hollandsch beantwoordde, en, dat voor Aberdeen als tolk der Academie in correspondentie trad . . . *Mr. Gladstone*, Engelands eerste minister. Wel een proeve van voor ons schier ondenkbare werkkracht! Een rijk als Groot-Brittanje te besturen; pas doodziek te zijn geweest; en dan nog zich onledig te houden met een schrijven uit den vreemde aan Aberdeens rectoraat!

En vraagt Ge, waarom ik over zoo uitgemaakte zaak nog correspondeeren ging? Zie, Amice, ik kon wel niet gelooven, dat Gij gelijk hadt; maar om geen losse schaats te rijden, wilde ik, alvorens U te antwoorden, mijn zaken „secuur nemen" en niet met mijn dupliek komen, eer ik gezien had, *„ook achter de schermen."*

Zoo hoort dan, naar ook U thans wel uit de stukken zelven zal gebleken zijn, Knox in dit geding heel niet thuis; legt Uw beroep op de Schotsche kerk zelfs nog *minder* gewicht in de schaal dan Uw legende van „de Universiteiten, waaronder met de vijf faculteiten" onzer Hugenoten; en kan ik dus overstappen naar Calvijn.

Of Ge dan misschien met Calvijn gelukkiger zijt geweest?

Calvijn.... *Un nom qui en vaut dix autres!*

Ook dat willen we onderzoeken, Amice, al is uw kans, bij zoo overbekende persoonlijkheid, uitteraard nog wel zoo gering als bij Knox.

---

1) Book of disc. II. Knox. *Works*. II. p. 220, 21. Bish. Parker. *Works*. ed. Park-soc. I. p. 382.

2) Ibidem. p. 216. 3) Ibidem. p. 217.

4) »The Superintendent, the Rector and the rest of the Principallis". p. 216. Vergelijk voor het historisch millieu: Ranke. *Engl. Geschichte*, I. p. 243 vv.

§ 3. Genèves kerk onder Calvijn.

Door mij was beweerd: een gereformeerde kerk is als zoodanig *niet* de aangewezene macht om een Universiteit te stichten.

Om die stelling met de autoriteit van Calvijn te kunnen bestrijden, zoudt Gij dus hebben aan te toonen: niet dat Calvijn zélf; noch ook dat *La Vénérable Compagnie;* maar dat *de kerkeraad van Genève*, onder leiding van Calvijn en op zijn advies, tot de stichting van een Universiteit ware overgegaan.

Niet dat Calvijn zelf het deed. Want Ge weet, Calvijn was, behalve predikant, ook nog „*das wahre Haupt der Republik*" [1]), zooals Mignet zich uitdrukt; of om met Gaberel geestiger te spreken: hij en Beza „*faisaient tout le ménage de la république*" [2]). Zoomin het derhalve iemand in het hoofd zal komen, te zeggen, dat hetgeen Gij en ik, Amice, samen als bestuurders *der Unie* doen, door *onze kerk* gedaan wordt; zoomin moogt Gij het doen voorkomen, alsof hetgeen Calvijn deed, door *de kerk van Genève* was verricht.

En ook niet, dat het door de *Vénérable Compagnie* is geschied. Want in die „eerwaarde commissie" zaten enkel dominés en theologen, en Ge weet zelf, hoe anti-presbyteriaansch het zou zijn, een „ministerie zonder leekenbroeders" voor *de kerk* te laten subintreeren.

Strikt genomen zoudt Ge dus met het *Consistorie* voor den dag moeten komen.

Maar heb nu eens het voordeel van dit tekort in onderscheiding, en laat ons eens aannemen, dat de *Vénérable Compagnie* ten deze voor de kerk handelen *kon*, wat wint Ge dan nog, Amice?

Of zoudt ge dan, heusch, bewijzen willen dat deze *Vénérable Compagnie* de academie van Genève heeft gesticht?

Maar neen, dat hebt Ge zelfs niet *gepoogd*. En al wat Ge van deze „Vénérable Compagnie", en dus in zekeren zin van *de kerk*, in verband met de Geneefsche Universiteit in Uw repliek weet te zeggen, is dat de academie aan haar *onderworpen* was [3]).

---

[1]) J. A. MIGNET. *Die Einf. der Reform. und die Verfassung der Calvin. zu Genf.* Leipz. 1843. vert. van Stole. p. 127.

[2]) J. GABEREL. *Hist de l'Egl. de Genève* Genève 1853. I. p. 393.

[3]) Alleen DYER, de vinnige bestrijder van Calvyn, is het hierin met U eens. Hij zegt: »This institution was under *the immediate* direction of the clergy." *Life of John Calvin.* Lond. 1880. p. 458.

Al het overige toch, „dat Calvijn bij de inwijding presideerde"; „dat Calvijn de hoogleeraren benoemde" (dit deed Calvijn volstrekt *niet*); „dat Calvijn voor de academie collecteerde", enz. is deels onjuist en doet bovendien niets ter zake. Onze vriend Hasebroek heeft reeds in '63 ons ongeleerd kerkelijk publiek in zijn keurige vertaling van Bungeners „Kalvijn" onder het oog gebracht, hoe de goede Calvijn tot zelfs over de kunst van kiezentrekken door den Raad geconsulteerd werd; hoe „Monsieur Calvin" zelfs bij het examen van een heelmeester tegenwoordig moest wezen; over de straatreiniging advies had te geven; en blauwe duffeltjes te keuren kreeg [1]).

Eilieve, werd dat alles nu, omdat Calvijn er bij was, „een *kerkelijk* kiezentrekken" of een „*kerkelijk* chirurgeeren", of „*kerkelijke* arrosoirs", of ook „*kerkelijk* duffel"?

Zoo ziet Ge dus, hoe ter wereld *niets* Ge met Calvijns enkel advies of enkelen naam of enkele presentie ook hier vordert.

En tot overmaat van ramp moet ik er nu nog bij zeggen, dat zelfs dat „onderworpen zijn van de Academie aan de *Vénérable Compagnie*" rechtstreeks door de feiten wordt gelogenstraft.

Uw bewijs voor die stelling is dan ook van bijster zonderlinge natuur.

De Academie werd pas in 1559 gesticht, en Gij beroept U op bepalingen van de *Ordonnances Ecclesiastiques*, die reeds in 1542 het licht zagen.

Raadpleegt men daarentegen de *Leges academiae Genevensis* en de archieven van den Gemeenteraad van Genève, dan vindt men 1° dat de Academie van Genève *niet* door de kerk, maar zeer beslist *door de stadsoverheid gesticht is;* 2° dat uitsluitend de hoogleeraren, die dienden om aanstaande predikanten te vormen, wel door de *Vénérable Compagnie* werden aangewezen, maar onder de hoogheid van den Gemeenteraad, en om door dezen „*selon leur bon plaisir*" te worden geapprobeerd [2]); 3° dat de overige professoren door den Gemeenteraad rechtstreeks werden benoemd;

[1]) F. BUNGENER. *Zijn leven, zijn werk en zijn geschriften.* Vert. d. Hasebroek. p. 370.

[2]) *Leg. Acad. Gen.* art. 1: (*Corp. Reform.* XXXVIII, p. 69 en 70.)

»Que les Ministres de la parolle de Dieu et les Professeurs ayent a eslire en bonne conscience gens suffisans pour enseigner en chascune classe. Que ceulx qui seront esleuz soyent presentez à Messieurs les Syndiques et Conseil, pour estre acceptez et confermez *selon leur bon plaisir.*"

»Idonei praeceptores qui in singulis classibus doceant, a ministrorum et professorum collegio cum bonâ et purâ conscientiâ eliguntor. Electi amplissimo Senatui offeruntor, et eius arbitratu confirmantor."

hoogstens de *V nérable Compagnie* gehoord; en 4^{0} dat voor het overige alle invloed der *V. nérable Compagnie* beperkt was tot inspectie van wat betrekking had op den *godsdienst.*

Cellérier, die een en ander haarfijn uitploos, zegt à propos van de medische en juridische hoogleeraren dan ook geheel in den geest mijner voorstelling: „Il ne pouvait en être de même des professeurs de medécine et de droit. La Compagnie Vénérable *n'était pas habile à les élire ni eux a y siéger*" [1]).

Maar wat houd ik U op bij deze détails.

Dat toch de Academie in Genève *niet* door de kerk, maar door de Stadsoverheid zoo gesticht als geoctrooieerd is, getuigt heel het corps der geschiedschrijvers eenstemmig en eenparig.

Michel Roset, de toenmalige Secretaris van Staat in Genève, verhaalt er zelf van: „Op Maandag den vijfden Junij MDLIX hebben ingevolge het besluit, *in den Raad* genomen, de zeer achtbare *heeren Syndicussen met verscheidenen der heeren Raadsleden en mij Secretaris,* zich naar de kerk van Saint-Pierre begeven, waar de bedienaren van Gods Woord, geleerde leeraren, scholieren en wetenschappelijke menschen in grooten getale vergaderd waren. Nadat men God gebeden had overeenkomstig de Christelijke vermaning en verklaring van den eerwaarden Johan Calvijn, bedienaar van Gods Woord, *zijn volgens het bevel der bovengenoemde heeren,* de wetten, orde en besluiten van het kollegie, benevens de formule *van den eed,* die door den rektor, de meesters en lectoren daarop moet afgelegd worden, luide bekend gemaakt. Daarna is medegedeeld en bekend gemaakt de verkiezing van den rector, die overeenkomstig de genoemde wetten door de leeraren geschiedt, en bekrachtigd wordt door de *zeer achtbare heeren Syndicussen en Leden van den Raad,* den eerwaarden Theodorus Beza, bedienaar van Gods Woord en burger dezer stad. Na deze mededeeling heeft die nieuw benoemde eene vermanende rede gehouden in het Latijn, en daarmede zijn ambt met goed gevolg aanvaard. Toen deze zijne rede had geëindigd, heeft de bovengenoemde weleerwaarde Calvijn. God, den bewerker van dit heil, dank gezegd, en een ieder vermaand, op welke wijze hij die groote weldaad moest genieten. En nadat ik ten slotte genoemde zeer achtbare heeren heb bedankt voor hunne goede gezindheid, is deze gelukkige dag geëindigd met dankzegging en gebed van allen aan onzen

---

[1]) *Bulletin de Prot. franç.* IV. p. 18.

God en Vader, aan wiens eer en roem alle dingen dienstbaar moeten worden gemaakt" [1]).

Gaberel, die heel deze historie uit officiëele stukken ophaalde, zegt er van: „Ce fut le 24 Octobre 1558, que le réformateur en fit la proposition aux Conseil; elle fut adoptée sans discussion, et l'on décreta l'enseignement régulier de la théologie, de l'hébreu, du grec et de la philosophie. Théodore de Bèze, d'abord chargé de l'étude du grec, se joignit à Calvin pour les sciences théologiques. Les autres professeurs furent: Antoine Chevalier, langue hebraïque; François Berald, langue grecque; Jean Tagaut, philosophie.

Leurs honoraires s'élèverent à 3000 florins. Ces professeurs furent élus par le même sénat qui nommait les régents, et ils durent prêter un serment analogue à celui des maîtres du collége" [2]).

Guizot schreef volkomen naar waarheid: „Peu après son retour en 1542 il proposa *au Conseil* d'abord d'étendre et de perfectionner le collége, puis d'établir une Académie où les citoyens et les étrangers pussent faire des études solides et complètes. Il indiquait ainsi, dès le début, son plan tout entier" [3]).

En Cellerier zelfs erkent het indirect, doordien hij over de tijdelijke opheffing der Academie in 1586 schrijft: „In October 1586 verkeerde de kleine republiek in zeer droeve omstandigheden, weshalve de Stadsoverheid uit geldgebrek besloot de geheele Academie, die ze niet meer betalen kon, op te heffen" [4]).

Bovendien, aan wien men *eed van trouw* zweert, aan dien is men onderworpen, niet waar? Die staat over ons, en is in den aangegeven kring onze souverein. En nu, hoe luidde de af te leggen eed?

„Ik zweer, dat ik naar eisch mijn roeping zal vervullen, ... door het geven van al zulk onderwijs, als mij zal worden opgedragen in de statuten *van onze overheden* en superieuren.... en dit alles ter eere Gods en ter bevordering van de rust en den welstand van deze *onze stad*" [5]).

---

1) *Corp. Reform.* XXXVIII, p. 65 en 67. Het daar voorkomende officieële stuk is hierboven overgenomen volgens de juiste vertaling die daarvan gegeven wordt in het reeds aangehaalde werkje van Bungener, p. 373.

2) Gaberel o. l. p. 337.

3) Guizot, *Vies de quatre grands Chrétiens français.* Paris 1875. p. 363.

4) *Bulletin* IV. pag. 25.

5) *Leg. acad. Gen.* in *Corp. Ref.* XXXVIII, p. 89 en 90. Cf. Gaberel. I. p. 332: »à nos *seigneurs*"; lectiones a magnificis Dominis nostris mihi praescriptas."

Dienovereenkomstig zijn dan ook alle wetten, reglementen en instructiën voor deze Academie vastgesteld, *niet* door de kerk, maar door de overheid, en alleen door „Michaelis Rosetus, geheim *stadssecretaris*", onderteekend.

Zelfs is op den dag der inwijding het program voor die plechtigheid alleen door den Stadssenaat gesanctionneerd; terwijl in het daartoe strekkend verzoek van Calvijn en Viret uitdrukkelijk door deze werd op den voorgrond gesteld: „que le Collége se dresse *sous la conduite de Messieurs*" [1]). En zooverre is het er vandaan, dat de kerk ten deze de handelende persoon zou zijn geweest, dat integendeel alle kennis van het voorgevallene uitsluitend te putten is uit de notulen en archiefstukken van den „Stadssenaat" [2]).

Calvijns brieven toonen ten overvloede, dat hij ook bij het polsen en uitnoodigen van nieuwe professoren dit stipt in het oog hield. Iets waarop ik met te meer nadruk de aandacht vestig, omdat Calvijn dit juist óók doet in die brieven, waarop Gij U ten bewijze van het tegendeel beroept.

Zoo verwijst ge naar *Corp. Reform.* XLV. p. 98. Welnu, wat staat daar? „Overmits ik u schrijf *krachtens eene door den Stadssenaat mij verleende volmacht*, die mij verlof gaf een hoogleeraar voor het Hebreeuwsch uit te kiezen" [3]).

Ge beroept U op een brief, voorkomende in *Corp. Reform.* XLV p. 477, en zie, ook daar heet het: „Overmits er 7 à 8 maanden geleden *door de Stadsoverheid* bepaald is, professoren voor drie talen aan te stellen," enz. [4]).

En als Ge ten slotte bewijs poogt te ontleenen aan *Corp. Reform.* XLV. p. 310, dan moet ik ook dien grond U onder de voeten komen wegschuiven, want de jurist Calvijn, die zeer goed wist, hoe scherp men hoogheidsrechten onderscheiden moet, verzuimde niet er uitdrukkelijk bij te zeggen:

---

[1]) *Registr. du Conseil* fol. 50, in *Corp. Reform.* XLIX, p. 117.

[2]) Cf. *Corpus Reform.* Vol. XLIX, waar van p. 181 tot p. 818 de Annales Calviniani zijn opgenomen. Wat daarin over de Academie voorkomt, is *niet* te vinden in de Registers van den kerkeraad of van de Vénérable Compagnie, maar uitsluitend in die van den *Stadssenaat.*

[3]) »Nam *ex Senatus mandato* scribo, qui linguae Hebraïcae professorem eligere mihi permisit."

[4]) »Decretum esset *a Senatu.*" Gij haalt blz. 476 aan. Edoch, dit *moet* een drukfout zijn. Op p. 476 toch staan geen brieven van Calvijn, en is van de Academie in 't geheel geen sprake.

„Na veel moeite heb ik eindelijk *den Gemeenteraad* bewogen, om ook tot de aanstelling van hoogleeraren voor de talen over te gaan" [1]).

Beza kwam er in de openingsrede dan ook onbewimpeld voor uit, toen hij sprak: „Het is, door al zulke overwegingen geleid, dat de *edelachtbare Raad dezer stad*, wiens eerbaarste leden hier tegenwoordig zijn, zich gehaast heeft aan de sieraden van deze goede stad ook nog dat heerlijke toe te voegen, dat ze een Academie in ons midden deed verrijzen" [2]).

Van *de kerk* daarentegen wordt noch in de uitnoodiging, noch in de stichtingsacten, noch in de inwijdingsrede, noch in de toespraken bij die rede, gerept.

En nog zestig jaren na Calvijns dood was de kerk van Genève zich zoo volkomen juist bewust van den hoogheidsband, die de Academie *niet* aan haar, maar aan den magistraat bond, dat ze aan de toenmalige Fransche Synode schreef: „Nos *vénérables magistrats* ont résolu de contribuer de plus en plus à l'encouragement de notre Université" [3]).

Waar ik ten slotte uit het laatst van 1558 nog slechts deze woorden aan toevoeg, door den Gemeenteraad zelven aan den Hertog van Zweibrücken geschreven: „Daar *wij* (Raad dezer stad) *van voornemens zijn naar de mate onzer krachten een kleinere school hier op te richten*, zoo bidden wij uwe doorluchtige hoogheid, enz. [4])". Een schrijven aldus onderteekend: „Syndici et Senatus civitatis Genevae", of gelijk wij zeggen zouden: door „burgemeesters en vroedschap der stad van Genève."

Ja, zoo kras zijn ook, wat Calvijn betreft, de authentieke stukken *tegen* U, dat ik op mijn beurt er eer mijn verbazing over uitspreek, dat „de kerk" er *zoo weinig* in gemoeid is.

Vergeet toch niet, dat in nog veel strengeren zin dan te Leiden, de vorming van deugdelijk onderlegde, goed gereformeerde predikanten in de voorstelling der Geneefsche raadsleden op den voorgrond stond.

---

[1]) »Obtinui tandem a Senatu."

[2]) *Corp. Reform.* XLV. p. 545: »Has igitur rationes, haec exempla, aliaque plurima maximique ponderis argumenta quum amplissimus huius urbis Senatus (cuius lumina hoc ipso in coetu oculis nostris cernimus) sapientissime expendisset, nihil habuit antiquius quam ut ad cetera hujus urbis ornamenta (quae et plurima sunt et maxima) hoc etiam academiae decus adiiceret."

[3]) Gaberel. II. p. 338.

[4]) *Corp. Reform.* XLVIII, p. 463 »Quia nobis propositum est mediocrem scholam pro nostra tenuitate erigere, quae *instar seminarii* pios et probe institutos doctores in posterum nobis suppeditet, et in qua pueri formentur et excolantur corum ingenia, nullus autem idoneus lingae hebraïcae professor nobis est ad manum, cogit nos necessitas subsidium a vestra Celsitud ne petere."

Ze gaan zelfs zoover van hun academie „een soort seminarie" te noemen [1]). En de kerk van Genève schrijft naar Frankrijk: „Notre Université n'a jamais eu d'autres vues, dès sa fondation, que de préparer des instruments capables d'édifier le temple du Seigneur." Dominé's vormen was niet het eenig doel, neen, maar toch de hoofdzaak [2]).

De Universiteit begon dan ook zeer klein. De saâmgebrachte gelden beliepen slechts even 40,000 Francs [3]). Slechts vijf eigenlijke professoren werden aangesteld. Hun inkomen bedroeg *f* 3000 Geneefsche Guldens; voor nu even *f* 6000 Ned. Cour. [4]). En zelfs die som was voor de kas te bezwarend. Althans in de periode van 1580—90 moest men meer dan één hoogleeraar onbetaald laten; en ging men in Engeland geld ophalen, om de stichting voor algeheelen ondergang te behoeden [5]). Honderd vijftig jaar na haar opening bezat de bibliotheek nog slechts 3000 boekdeelen [6]).

En dat Calvijn de kerk buiten „de souvereine macht" hield en aan de Christelijke *Overheid* de „overhoogheid" zijner stichting opdroeg, is dan ook alleen dááruit te verklaren, dat hij 1°. op een *beginsel*, meer dan op het geld in kas, zijn profetieën bouwde; en 2°. dat hij naar het *kader* zijner stichting, en niet naar het eerste stuk opgetrokken muur, zijn regelingen trof.

Dat kader nu omvatte niet enkel theologie, maar vooral ook het *onderwijs in de rechten;* overmits Calvijn uitnemend wel doorzag, dat zonder een staatsleer en een strafrecht, die op Gods Woord steunen, staat en kerk *beiden* te gronde gaan.

En deswege deed Calvijn wat thans de Vereeniging voor Hooger Onderwijs op zijn voetspoor doet; t. w. zijn Universiteit, juist *om* dit profetisch kader, stellen *buiten de kerk*; de kerk nu genomen niet als organisme, maar als instituut.

Voorzoover de kerk in haar bestuur er bij betrokken werd, trad

---

1) »Quae *instar seminarii* pios et probe institutos doctores in posterum nobis suppeditet." *Corp. Reform.* XLVIII p. 463.

2) Gaberel. I. p. 338. Cf. Cellerier, *Bulletin* IV. p. 49: »Le but premier de Calvin est évident avant tout une séminaire de théologie pour entretenir à Genève le feu sacré, et constituer dans la république une pépinière rigoureuse de pasteurs savants et fidèles. Telle était essentiellement sa pensée." Stähelin. *Calvin.* I. p. 487.

3) Cf. Guizot. *Vies de quatre grands Chrétiens français.* p. 364.

4) Gaberel I. p. 337.

5) Henri. *Calvins Leben.* II. p. 389. Cf. *Bulletin.* IV. p. 25.

6) Ibidem. Noot.

deze met een *buiten haar* liggende Stichting in aanraking; op bedingen van verdrag; per *do ut des;* ter verleening van kerkelijke hulp.

En Beza, de eerste rector dezer school, de man die de inwijdingsrede hield en voor Calvijn de dingen beredderd had, schreef dan ook in de Biographie, die hij van den Hervormer uitgaf: „Geen kleine blijdschap was het hem, dat God hem de genade gaf, *dat de magistraten en regeerders van de stadt door zijnen raet moed grepen, om hier op te rechten „eenig beginsel van scholen*" [1]).

Spreek dus van Calvijn maar nooit meer, Amice, als Ge aan de Gereformeerde kerk recht tot Universiteitsstichting wilt opdringen. Calvijns Academie toch *wraakt* uw beweren volstrekt.

---

§ 4. **Gijsbertus Voetius.**

Met opzet, Amice, stelde ik het spreken over Voetius uit tot eerst de historie gesproken had.

Het ging me toch aan mijn hart, dat Ge over dezen grootsten onzer Canonisten zoo losjesweg heenliept, en er geen been in zaagt, één zijner stelligste en meest besliste uitspraken zoo maar voetstoots voor van onwaarde te verklaren. Aldus den meest logischen kop die ooit in Utrecht theologie doceerde, nog van inconsequentie beschuldigend op den koop toe.

Thans, nu bleek, hoe de historie der Gereformeerde kerken niet tegen *Voetius*, maar tegen *U* pleit, kan ik de eere van dezen gevierdsten onder onze ontslapene hoogleeraren tegen U verdedigen.

Twee malen brengt Ge Voetius ter sprake; beide keeren al even ongelukkig.

Op blz. 53 van Uw *Afgewezen* lees ik: „Doch — ik wil óók met een woord van Voetius beginnen. Op bl. 125 van de „Lijst der Hoogescholen" staat: „*Salmurium* of *Saumur*. Dese is door de *gereformeerde* gesticht in den Jaare 1600 of 1604". Door de gereformeerden! Mij dunkt, Dr. Kuyper moet, toen hij die woorden las, hebben gevraagd: was er te Saumur ook al een „Vereeniging voor hooger onderwijs op

---

1) BEZA, *'t Leven en de doodt van Jan Calvin.* Vert. d. M. E. Rotterd. 1739. p. 57.

gereformeerden grondslag?" Ik wenschte voor hem, dat hij het gevraagd had."

Amice, mocht ik hier een wensch tegenover stellen, het zou zijn, dat Gij iets scherper toezaagt, eer Ge aan het bouwen van Uw conclusiën toekomt.

Want ook hier weer schuilen *twee* vergissingen voor één.

Vooreerst toch staat in de woorden, die Gij zelf afdrukt, volstrekt *niet* dat de *kerk* der Gereformeerden de school te Saumur stichtte; maar alleen dat „*de Gereformeerden*" het deden; waarbij dus geheel onbeslist blijft, of hiermeê Gereformeerde particulieren bedoeld waren; dan wel of het de *Assemblée générale* der Hugenoten; of hun Synode was.

Het bewijs, dat Ge uit die woorden halen woudt, zit er dus *niet* eens in.

Maar *ten andere*, wat erger nog is, Voetius heeft in zijn tweede, *verbeterde* editie; waar men zich, bij verschil van lezing, dus aan te houden heeft; dit „door de Gereformeerden gesticht" *er niet eens in staan* [1]).

Uw citaat valt dus *geheel* weg.

En wat Uw tweede bespreking van Voetius, op blz. 57 van Uw *Afgewezen* betreft, ook daar bezeilt Ge niet veel land mede.

Het heet daar: „Het beroep van Dr. K. op Gijsbertus Voetius is, zooals wij reeds herinnerden, niet hetzelfde als een beroep op de historie. Bovendien is zelfs het weinige recht, dat de schrijver der *Bede* had, om zich op den vermaarden Utrechtschen canonicus te beroepen, aangetoond door den docent Van Velzen in „de Bazuin" van 5 Maart l.l. *Wie* moest hier vragen om een „Corrigendum?"

Och lieve Broeder, wie om een „corrigendum" moet smeeken, is de vraag niet. Ik heb geen duël met U. Alleen onderzoek ik maar, of wat Ge zegt, waar wordt bevonden.

Vergun mij daartoe de *Politica Ecclesiastica* eens met U op te slaan.

In deel I, boek III, tractaat IV, hoofdstuk I, op bladzij 320, 321 en 323 vertelt Voetius ons uit den rijken schat zijner logisch geordende kennis dit: „De zaken, die de kerk wel eens behandeld heeft, doch *ten onrechte*, zijn van tweeërlei aard: zaken, tot wier behandeling zij zich de bevoegdheid heeft aangematigd, en zaken, wier behandeling zij verkeerdelijk

---

[1]) Waarschijnlijk hebt Gij de editie van Lelong gebruikt. De gecorrigeerde editie is in 12º. en kwam in 1655 bij Jan Pietersz. Kuyper te Amsterdam uit. Den tweeden druck, »nae de Nieuwe oversettinghe des Bijbels *en door den autheur verbetert*." Wel staat er hier een *R.* (*Gereformeerd*) voor Saumur, maar die staat ook voor Leiden, Oxford enz. en beduidt alleen, dat de Gereformeerde godgeleerdheid er onderwezen wordt.

heeft in het leven geroepen. Tot de eerst bedoelde soort behooren die zaken, wier behandeling wel nuttig of noodig is, maar geschieden moet door de Overheid, en *niet door de kerk.* Zij kunnen wederom onderscheiden worden in algemeene en bijzondere. En van de bijzondere noemen we onderscheidenlijk: „1°. Het voeren van oorlog, enz.; 2°. het invoeren van een verbeterden kalender, enz ; 3°. het openen van vrijplaatsen, enz.; 4°. het echten van onechte kinderen, enz.; en 5°. *het stichten van Universiteiten of Academiën*, of het verleenen van privilegiën aan reeds bestaande. Wel doet de Paus, alsof zulke bevoegdheid hem als kerkelijk opperhoofd overal toekwam. Zoo heeft Bonifacius VIII, enz.... Maar tot de bevoegdheid van kerkelijke personen of van hun zoogenaamd opperhoofd behoort dat evenmin, als b. v. het stichten en regelen van een Staat en diens krijgsmacht, het maken van wetten en strafbepalingen, het verleenen van rechtspraak en vrijdommen, enz." [Daarop volgt de aanwijzing, dat het een ander geval is in landen, waarvan de Paus ook wereldlijk vorst is, en voorts met *kerkelijke kweekscholen;* waarna de geheele pericoop aldus besluit:] „*Maar de oprichting eener Universiteit kan door haar niet geschieden, zonder klaarblijkelijke aanmatiging en aanmerkelijke inbreuk op het recht der Overheid*" [1]).

Vergelijk daarmeê nu eens deze even duidelijke uitspraak: „De Universiteiten hebben haar grond of bewerkende oorzaak in hen, bij wie de openbare en hoogste macht is. Want zooals Aristoteles terecht zegt, bij de politieke macht is de oorsprong van alle regeling: en het behoort tot de voor eene Academie noodzakelijke vereischten, dat een van tweeën aanwezig zij: *óf een regelend optreden van de Overheid, óf althans hare autorisatie*" [2]).

---

[1]) »Pseudo-agenda sunt vel *usurpata*, vel *ficta. Illa* sunt, quae utiliter aut necessario aguntur, et agenda sunt: sed a politiâ, non ab Ecclesiâ .... Sunt vel magis generalia, vel magis particularia .... *Particularia* aliquot usurpata hic seorsim notamus:

»I. Bella, enz. II. Correctiones Kalendarii, etc. III. Asyla, etc. IV. Legitimatio spuriorum, etc. V. Studiorum universalium seu Academiarum erectio, aut in erectos privilegiorum collatio. Hanc Papa, tanquam monarcha ecclesiasticus ubivis usurpat. Sic Bonifacius 8, etc. .... Sed hoc non magis ecclesiasticis aut dicto eorum monarchae competit, quam Rempublicam ejusque militiam instituere et ordinare, leges et sanctiones poenales condere, jurisdictionem et privilegia conferre, cet. .... Sed studii generalis erectio fieri non potest, sine manifestâ usurpatione, et insigni principum praejudicio." VOETIUS, *Polit. Eccl.* Pars I, lib. III, tract. IV, cap. I, pag. 320, 321 et 323.

[2]) »Fundamentum, seu causa efficiens, sunt illi, penes quos est potestas publica et suprema. Est enim, ut recte Philosophus, Politica potestas ἀρχιτεκτονική: et sine illius aut ordinatione, aut saltem permissione necessaria *Academiae* requisita haberi nequeunt." VOETIUS, *Polit. Eccl.* Pars II, Lib. III. tract. IV, cap. III, pag. 743.

En zeg dan nu zelf, Amice, of dit niet concludent en pertinent; zonder voorbehoud en ondubbelzinnig; klaar en pittig; juist in denzelfden zin gesproken is, als waarin mijn *Bede* zich uitliet.

Hoe kunt Ge dan toch neerschrijven, dat ik geen recht had mij op Voetius te beroepen?

Bewijs levert Ge voor die wraking van mijn deugdelijk recht dan ook met geen enkel woord.

Slechts bepaalt Ge U tot verwijzing naar een kort *Bazuin*-artikel.

Zin en bedoeling van die verwijzing zal wel wezen, dat Voetius elders zich vlak anders uitliet; en dus, dat onze groote canonicus ten deze in stuitende tegenspraak met zich zelf verviel.

Welnu ook van dien blaam der inconsequentie wil ik mijn goeden Voetius trachten te zuiveren, al smart het mij, dat ook hierbij Uw manier van onderzoeken weer als min steekhoudend uitkomt.

De zaak is namelijk deze.

Voetius heeft, zonder in de minste tegenspraak met zichzelf te vervallen, ter plaatse waar zulks behoorde, even stellig verklaard, dat krachtens Gereformeerde beginselen, aan de kerk toekomt:

1°. het recht om het godsdienstig karakter van *alle* studie, dus ook van Universiteiten, te bewaken [1];

2°. het recht om invloed te oefenen op de theologische faculteit [2];

3°. het recht om theologische kweekscholen op te richten, met of zonder gymnasiën [3];

---

[1]) *Pol. Eccl.* Pars III. lib. I. tract. III cap. VIII. p. 207: »*Quaest. An de iis, quae ad artes ac scientias pertinent, aut à nonnullis pertinere dicuntur, in synodis aliqua ratione tractandum sit? Resp.* Aff. cum dist. quatenus scil. illae religionem et Theologiam attingunt, ejus genuinae explicationi ac defensioni inserviendo aut incommodando; quod sequentibus explicatius proponam." »Wordt gevraagd: of in kerkelijke lichamen gehandeld mag worden van hetgeen tot de consten en wetenschappen behoort? Hierop antwoord ik: Ja, mits men wel onderscheide, *voorzoover deze wetenschappen den godsdienst raken.*"

[2]) Ibidem Pars II. lib. II. tract. III. cap VII. p. 487. *Quaest. A quibus doctores Academici sint designandi et constituendi?* Resp. Si per designationem et promotionem intelligis solenne eruditionis et ἱκανότητος testimonium, dico pertinere ad Académias: sin electionem, vocationem, et promotionem intelligis, ad munus professoris seu ad cathedram Academicam, dico illud pertinere ad scholarchos, seu scholae dominos, *non tamen sine consilio, aut consensu ecclesiae.*

[3]) Ibidem Pars I. lib. I. tract. II. cap. VII. p. 250 en 251: »Scholae quaedam directe et intrinsecè pertinent ad Politiam ecclesiasticam, eique directe subordinantur: quales sunt catechumenorum, et exercentium se in sacris ac prophetantium, et similia collegia theologica ab Ecclesiis instituta, et per se ab Ecclesiis dependentia. Talia fuerunt olim Collegia Canonicorum, quae ab Augustino originem habuisse dicuntur, et sequioribus saeculis scholae monasteriorum Benedictinorum; et etiamnum hodie in Papatu seminaria Episcoporum, et studia regularium; de quibus infra Part. 2 disquirendum. In V. T. fuere ecclesiasticae scholae et collegia prophe-

en 4⁰ het recht om in heidensche en mohammedaansche landen gymnasiën, en hoogere scholen op te richten [1]).

In dit laatste geval echter geschiedt iets exceptioneels en abnormaals; handelt de kerk uit noodweer of uit concessie der overheid; alzoo uit bijkomstige oorzaak en *„niet krachtens een van Godswege aan de kerk toekomend en dus haar inwonend recht"* [2]).

Regel blijft derhalve dat „de theoloog zijn sikkel niet in anderer schoof sla" [3]), en dat alzoo de kerk zich slechts voor zoo verre eenige macht aanmatige over de „respublica litterarum", als het óf den godsdienst raakt, óf wel de kerk, 'tzij dan uit noodweer, 'tzij als „negotiorum gestrix" [4]), optreedt om bij manier van exceptie datgene te doen, wat strikt genomen *buiten* haar taak ligt en valt *buiten* haar recht.

Indien dan ook de Christelijke Gereformeerde kerk hier te lande haar Theologische School uitbreidde tot een Universiteit; in dien zin, *dat ze die voorts van kerkswege losliet;* zoo ware hier niets op aan te merken. Maar bedoelde ze bij die uitbreiding, dat zij zelve ook voortaan als kerk deze Universiteit zou blijven *besturen* en, dus ook voor wat aangaat de medische, juridische faculteit enz., onder der kerke *hoogheid* zou houden; en dat wel, voorgevende, alzoo te mogen en te kunnen handelen, niet ter oorzake van *bijkomstige* en *abnormale* redenen, maar krachtens een *der kerke qua talis inwonend* recht; dan zou deze kerk hierdoor buiten kijf in onverholen tegenspraak met een der meest stellige Gereformeerde beginselen verloopen, en aldus breken met haar historische lijn.

---

tantum sub praefectura Samuelis, Eliae, et Elisaei." En p. 251: »Scholae mixtae, ubi praeter catechesin et Theologiam linguae et artes quaelibet docentur, indistincte subordinantur politicae ecclesiasticae, ubi scil. religio permittitur quidem, sed non est publica, et ubi Ecclesiae distinctas scholas habent a scholis publicis." Cf. Pars II. lib. III. tract IV. cap. III. p. 737 en 38.

[1]) Ibidem Pars I. lib. I. tract. II. cap. VII. p. 251. »Ut e. gr. hodie in Turciâ, et olim sub Imperatoribus Ethnicis in Imperio Romano; et hodie alicubi, ubi in Politiis et sub Principibus ac Magistratibus Pontificiis, Reformatae Ecclesiae peculiares suas scholas sive majores, sive minores aperiunt.

[2]) Ibidem: Quod autem publici Ludimagistri et Professores ibi quod ad studia artium saecularium directe et immediate subordinantur Politiae ecclesiasticae, illud totum est ex concessione aut delegatione Magistratus Politici, aut approbantis aut permittentis; et consequenter juris humani et ambulatorii *non divini et perpetui.*"

[3]) Ibidem Pars II, lib. III, tract. IV, cap. III. p. 738: »Theologos autem non mittere falcem in alienam messem, docent variarum Ecclesiarum constitutiones Ecclesiasticae, *e. gr. Genevensis*, *Hungaricar.*, *Transsylvanicar.*, *Bohemicar.*, ut antiquorum *Conciliorum decreta et Jus Canonicum* praeteream."

[4]) Zaakwaarneemster.

En hiermee, Amice, acht ik het punt over *de kerk* voorshands genoegzaam toegelicht.

Ge zaagt nu zelf, hoe noch de kerk der *Hugenoten*, noch de kerk in Schotland onder *Knox*, noch de kerk van Genève onder *Calvijn*, universiteiten, in den door U bedoelden zin, gesticht hebben; en dat derhalve Voetius, als goede gids, mij wel terdege op het *rechte* spoor bracht, toen ik, door zijn vaste hand geleid, in mijn „Bede om een dubbel corrigendum" de stelling bepleitte:

„*dat het Gereformeerde kerkrecht het stichten van een Universiteit steeds beschouwd heeft als vallende ganschelijk buiten der kerke competentie*" [1]).

En zeg nu niet, dat dit een quaestie is, die er niet veel toe doet. Er zit toch niet minder in, dan de diepe karaktertrek van eerbied voor *de ordinantiën Gods*, die geheel het optreden der Gereformeerden kenmerkt.

Niet de mensch verdeelt de levenstaak.

Dat heeft de Heere, de Almachtige God, gedaan, en aan de grenzen dier indeeling heeft dus ook *de kerk* zich te houden.

Vrucht van deze gehoorzaamheid aan Gods ordinantien is dan: 1°. dat de kerk, zich houdende op eigen terrein, geestelijk niet doorvloeit; 2°. dat er op elk ander levensterrein, in casu dat der wetenschappen, een eigen *verantwoordelijkheid aan God* blijft bestaan; en 3°. dat juist op grond van deze zedelijke verantwoordelijkheid *vrijheid der wetenschappen* bloeien kan.

U thans plaats te zien nemen onder hen, die dezen schoonen levenstrek van het Calvinisme miskennen; en die noch dit zedelijk noch dit vrijheidlievend noch dit vrome element te waardeeren wisten, lieve Broeder, zult Gij mij gelooven willen, als ik; aan het einde van dit kapittel toe; U betuigen kom, dat dit mij *smart?*

---

[1]) *Bede om een dubbel Corrigendum.* p. 31.

2.

DE ONTWIKKELING DER UNIVERSITEITSIDÉE.

§ 1. De Universiteit als vrije Vereeniging.

Thans ligt Von Savigny aan de beurt, Amice! Want ook wat Ge over mijn beroep op dien kundigen geleerde zegt, kan er uit wetenschappelijk oogpunt toch heusch niet door.

o, Dit stem ik natuurlijk voetstoots toe: men mag zijn onderzoek, *bijaldien er sinds nog verder onderzocht is*, niet staken bij wat een halve eeuw geleden gezegd is!

Maar indien er nu sinds een halve eeuw eens *niets over zulk een bepaald punt meer onderzocht is.* Indien allen, die er sinds dien tijd over schreven, *niet* door eigen oogen hebben gezien, maar slechts naschreven. En indien men dus een halve eeuw terug *moet* gaan, om den *laatsten wezenlijken onderzoeker* op het spoor te komen. Eilieve, wat wilt Ge dán met Uw opmerking?

Eischt Ge dan metterdaad, dat men voorts al deze napraters en naschrijvers, deze compilatoren en *secondhand-writers* nog eens zal opslaan? Welk een ballast!

Mag ik mij op Humbolds *Kosmos* dan niet meer beroepen, omdat sedert deze held der wetenschappen insliep, nog zoo tal van kosmosjes uitkwamen?

Is Groens „*Ongeloof en Revolutie*" niet meer gezaghebbend, omdat Gij en ik en anderen zijn denkbeelden populariseerden?

Thorbeckes brief over een *Geldersch Polderreglement*, is die niet nu nog het beste stuk voor de kennis van ons Waterstaatsrecht?

Heeft De Vries in zijn *Taalzuivering* niet ééns voorgoed een paar dozijn indringers uit ons Hollandsch huisgezin gestooten?

Rekent Gij met Fruins *Tien jaren* uit onzen opstand niet meer?

Bestaan er dan voor u geen blijvende *standaard*-werken?

Geen „*Monumenta*", waarvan het „*aere perennius*" geldt?

Maar immers ja en nogmaals ja, Amice! „Bij *Smits* en niet bij *Smeetjes* ghaen," mag ook ik onzen ouden Cats nog wel nazingen.

En indien nu het feit vast staat, dat sedert von Savigny zijn prachtig stuk uitgaf, niemand, noch in Duitschland, noch in Engeland, noch in

Frankrijk, noch waar ook, een tweede zelfstandig en opzettelijk onderzoek naar den oorsprong der oudste Academiën heeft ingesteld; ik bidde U, wat zou ik er dan aan gehad hebben, om al deze *tweede-hand*-schrijvers bij elkaâr te zoeken, die òf zich met een oppervlakkig woordje van dezen geschiedvorscher afmaakten, òf návertelden wat *hij alleen* vond?

Met compilatoren is men anders op wetenschappelijk gebied gewoon *niet* te rekenen. Rekenen doet men op wetenschappelijk terrein alleen met die enkele mannen, die zelf naar de bronnen gingen. Die iets produceerden. Of ook die een blik op de feiten wierpen, als dusver nog werd gemist.

Welnu, zúlk een man was in deze quaestie alleen Von Savigny.

Von Savigny ALLEEN.

Von Savigny, die alleen onder allen de actestukken bijeen heeft gezocht; op het nauwkeurigst die actestukken heeft ontleed, vergeleken, uitgeplozen; en op grond van deze dege wetenschap, alsnu het eerst als wetenschappelijk resultaat heeft neêrgeschreven: *dat de Universiteiten oorspronkelijk* NIET *heur ontstaan en bestaan dankten den Staat, en* NIET *te danken hadden aan de kerk; maar optraden als* VRIJE VEREENIGINGEN *of zelfstandige* CORPORATIËN.

Niet gemakshalve, noch ook in overhaasting, maar naar eisch van de *éénig goede wetenschappelijke* methode, heb ik me dus aan Von Savigny's resultaat gehouden, en doe dat, met Uw welnemen, nóg.

Door anders te handelen, zou ik niet *meer*, maar *minder* wetenschappelijk, te werk zijn gegaan. Te meer, daar ook wat sinds zijdelings onderzocht wierd, Von Savigny's oordeel niet verzwakken kwam, maar slechts *versterkte*.

Uw Von Raumer, dien Ge tegen mijn Von Savigny oproept, om te komen vertellen, „dat de oorsprong der Universiteiten van Bologne en Parijs, van Oxford en Cambridge nog in het duister ligt", kon dan ook al niet ongelukkiger gekozen zijn!

Die Von Raumer namelijk is volstrekt niet de beroemde, zooals menig lezer op den klank af licht vermoeden zou. Die heette *Friedrich*. Uw zegsman is de veel minder beteekenende Karl Georg, de Erlanger hoogleeraar. Volstrekt geen historicus, maar een .... *mineraloog!* .... Nota Bene ....

Zijn „Geschiedenis der paedagogiek" is dan ook zóó weinig een zelfstandig werk, dat ze niets eens geheel van hem is, maar voor een deel door zijn zoon Rudolf is te boek gesteld.

En in dat; alzoo verre van gezaghebbend; werk, wordt nu over den oorsprong der groote Universiteiten, naar wier model alle latere gevormd zijn; met *twee en een halven regel* druks; zegge met TWEE EN EEN

HALVEN regel .... heengeloopen [1]). Zonder verwijzing naar Von Savigny. Zonder Von Savigny tegen te spreken. Alleen maar als een *aanloop*, om de dan nog hoogst gewaagde stelling te kunnen neêrschrijven, dat men van alle Duitsche Universiteiten de doopceel volledig gelicht heeft.

Uw citaat beduidt dus *minder* dan niets.

Een phrase is het, om een hoofdstuk meê te beginnen. Niets minder. Niets anders. Niets meer.

En dat moet dan Von Savigny's gezag opzij zetten!!

. . . .

Maar.... hoor ik U vragen, heeft dan Von Savigny *zelf* niet erkend, dat de oorsprong van Bolognes Universiteit „dunkel" is?

En daar antwoord ik op: „Zeer zeker, mijn Waardste, dat heeft Von Savigny óók."

Maar „dunkel" en „dunkel" is twee.

„Dunkel" is het volstrekt *niet*, dat Bologne's universiteit *niet* door den Staat is gesticht; en „dunkel" is al evenmin, dat ze door *geen kerk* is gesticht. *Chiarissimo* is zelfs, dat ze als „vrije vereeniging" optrad. En *chiarobscuro* is eenig en alleenlijk *in welk jaar* en door *wie* nu precies die „vrije vereeniging" in het leven werd geroepen.

Uw voor een min deskundig publiek zeker gevatte zet, om Von Savigny als *verouderd* te doen voorkomen, snijdt dus, zooals Ge nu met eigen oogen ziet, zelfs geen spaantje hout. En op zichzelf zou reeds deze kleine ontmaskering van uwe talentvolle handigheid dan ook ruimschoots volstaan kunnen, om Uw stoot te pareeren.

Maar ik bepaal mij daartoe niet, Amice!

Want, nu *Gij* eenmaal de onvoorzichtigheid begingt, om ook die „latere schrijvers over Universiteiten" in het geding te mengen en *tegen* Von Savigny uit te spelen, lust het ook mij nu op mijn beurt, die „latere schrijvers" eens als getuigen *tegen U* op te roepen, met het onverholen doel, om eens voorgoed en duidelijk te laten uitkomen, hoe schier heel die wolke van latere getuigen ten deze Uw gevoelen op zij werpt en in choor zingt met Von Savigny.

En dan begin ik met den ouden ROOIJAARDS, eens Utrechts licht op het stuk van kerkhistorie, die nog vóór Von Savignys tweede druk uitkwam, in **1830** getuigde: „De Academiën verrezen, *niet* op bevel van den vorst, maar door den eigen geest der volken. Toen vestigde zich de beoefening des rechts bij voorkeur te Bologna, der geneeskunst te Salerno, der wijsbegeerte te Parijs, evenals die der godgeleerdheid, die

[1]) Wat er in de inleiding van staat is even oppervlakkig en raakt slechts de inrichting.

ook meer algemeen beoefend werd; toen zag men als door een elektrischen schok door geheel Europa die tempels der wijsheid verrijzen, die kweekplaatsen voor hoogere en geleerder beschaving; *als corporatiën van geleerden*, die licht rondom zich wilden verspreiden, om den Staat daarvan later vruchten te doen plukken; maar *geenszins als Staatsinstellingen*, om daarin op de kortste, gemakkelijkste en zuinigste wijze, evenals uit de fabriek of trekkas, geestelijken, regenten of artsen te trekken, — want zoo werktuiglijk ontwikkelde zich de menschelijke geest niet; — maar het was de behoefte der volken in dezen tijd van rijping, nu men voor hooger opleiding berekend was" [1]).

Na hem volgt de man, op wien Ge Uzelf beroept, de geleerde Huber, wiens werk over de Engelsche Universiteiten in 1843 door Francis W. Newman vertaald, wel opkomt tegen Meiners' voorstelling, als had de kerk niets met de oprichting der Universiteiten te doen gehad, maar er uitdrukkelijk bijvoegt, „dat hij hierbij *niet* het oog heeft op de oudste Universiteiten, maar alleen op die benoorden de Alpen, want dat de Italiaansche van Bologna enz. *geen* kerkelijke origine hadden" [2]). En ook wat de inmenging van de Overheid aangaat, verklaart hij b. v. omtrent Oxford, „dat dit een eerst later opgeraapt sprookje was" [3]). Weshalve hij evenals Von Savigny de kerkelijke en politieke inmenging met deze oorspronkelijk zelfstandige corporatiën naar veel later verschuift: „The mixed character of the universities as half ecclesiastical, half secular corporations, was occasioned alike by their origin and by their destinations. During the Middle Ages, although their ecclesiastical character (not origin) prevailed upon the whole, yet their *secular character* contrived to assent its influence more or less, and upon some occasions even preponderated. This was in itself enough to bring them into a peculiar posi-

---

[1]) *Archief voor kerkhistorie*. 1830. II. p. 212.

[2]) HUBER. *The English Universities*, *transl.* bij Newman. London. 1843. I. 13: »No reference is here made to the Italian Universities, nor to mere isolated cases, such as that of Montpellier, for we might err in supposing them analogous to the others. Those north of the Alps originated from Monastic and Cathedral schools; those in Italy. from institutions *independent of the Church*. For example, Bologna and Salerno, the oldest and most considerable, had *not* an ecclesiastical origin."

[3]) Ibidem. p 204: »In latter times, to give a formal foundation to what existed in fact, *a legal fiction* was called upon in aid. It was pretended that the Universities were *Royal Foundations*, although (as we have seen) even in the case of Oxford, this was true only *in a very vague and limited sense*, that is, as to its first germ or root, the uninterrupted material connexion of which with the later University cannot be proved, although there may have been a spiritual and traditional tie between the two."

tion towards Church and State. But, beside this, both between the universities and the church, there was an uncertainty as to the bounds of mutual rights and duties, to an extent that we cannot find in any other corporation. This can be explained only by regarding them *as originally based upon purely moral foundations, and independent of every legal fixed tie* — a position which may be vaguely designated from the relations between *father* and *child;* or, in one word, for want of a better expression *patriarchal*" [1]). Men mag uit de kerkelijke inmenging nooit afleiden, dat elders de Universiteit „niet een zelfstandige corporatie zou geweest zijn, maar die zelfstandigheid had haar grenzen" [2]).

Geen Staats-creaturen, maar vrije stichtingen! roept ook Klüppel uit, in zijn *Geschiedenis der Universiteit van Tubingen*, die in **1849** het licht zag: „Wie jene waren zuerst auch die Universitäten *keine* willkührlichen Schöpfungen der Staatsgewalt, sondern *natürliche Früchte des geistigen Lebens.* Sie machten *sich selbst* durch das Auftreten eines beliebten einfluszreichen Lehrers, um dem sich ein Kreis von Schülern sammelte, dem sich wieder neue Lehrer, neue Schüler anschloszen. So waren die Universitäten in Paris, Bologna und Salerno entstanden" [3]).

Zoo verklaart ook Thurot in zijn »*De l'organisation de l'enseignement dans l'universite de Paris*", anno **1850** uitgekomen, dat „de oorspronkelijke Universiteiten vrije corporatiën waren, vanzelf uit het saâmkomen van leermeesters en leerlingen ontstaan [4]) ; en wel zoo, „dat de latere vor-

---

[1]) Ibidem. p. 203. Wat Ge in Uw noot op p. 46 over Oxford schrijft, ga ik evenals die gansche noot stilzwijgend voorbij. Hoe het U toch mogelijk was, na de grondige onderzoekingen deswege ingesteld, nu nog, met een beroep op Voetius, de stichting der Oxfordsche Universiteit aan koning Alfred toe te schrijven, is meer dan ik met Uw wetenschappelijk karakter rijmen kan. Wat wist Voetius van deze quaestie? Die was toen nog nooit onderzocht! Cf. het groote prachtwerk: *The history of the University of Oxford.* 4⁰. I. p. XIX: »It has so long been a received opinion and so unreservedly stated by our historians that this University was founded by Alfred, or, at least, restored by him, which latter is certainly most probable, that a kind of reluctance waits upon expressing a doubt of its authenticity: but the fact is, that the most eminent modern antiquarians appear to have agreed, that this venerated monarch *had no share whatever in the establishment of this seat of learning;* and that there are no authentic records in which his illustrious and favour name appears as a benefactor to it."

[2]) Ibidem. I. p. 37: »Yet we must *not* infer that the school was *not* independent; but only that the independence had its limits."

[3]) Dr. K. Klüppel. *Gesch. d. Stadt Tubingen* 1849. II. p. 1.

[4]) Ch. Thurot, o. l. Paris et Besançon. 1850. p. 3: ».... au même temps la renaissance de l'étude du droit romain en Italie et le développement de la scolastique au nord de la France, réunissent à Bologna et à Paris un concours nombreux de maitres et d'étudians, *qui s'organisèrent au XIIIe siècle en ces corporations célèbres* connues sous le nom d'Universités."

sten slechts autoriteit gaven aan een organisatie en regeling, die reeds vooraf bestond" [1]).

In gildegeest, corporatie-neiging, lag, ook volgens Krabbe, den historiograaf van Rostocks Academie, de oorsprong der Universiteiten. Hij toch schreef in 1854: „Die Universitäten des Mittelalters, deren umfassender Einflusz schon von dem Ende des elften Jahrhunderts anhebt, gingen eben so sehr hervor aus der hervorragenden, Alles bedingenden Wirksamkeit Einzelner, als sie andererseits recht eigentliche *Schöpfungen des corporativen Geistes* waren, welcher durch das Mittelalter hindurchgeht. *Selbstständig* somit in ihrem Ursprunge und *selbständig*, sofern sie auf hervorragende Persönlichkeiten gegründet waren, und *selbstständig* durch die wissenschaftliche Genossenschaft, welche sich um diese gebildet hatte, hatten die Universitäten des Mittelalters ganz *andere* Ausgangspunkte und ganz andere Grundlagen, als diejenigen der neuern Zeit" [2]).

Op den man die dat schreef beroept Ge U tegen mij. Let wel, op den man, die sterker nog verklaarde: „Was die Universitäten des Mittelalters stark und lebenskräftig machte und sie vor dem Zerfall und der Auflösung bewahrte, war *jener corporative Verband*, welcher, durch alle Stände und Gliederungen des Volkslebens hindurchgehend, die eigentliche Lebensluft des Mittelalters ist, und daher in den Universitäten *wissenschaftliche Innungen* (gilden) schuf, deren Bestand und deren Fortentwickelung auf dem Principe der nationalen und genossenschaftlichen Verbrüderung ruhte. Die Parallele mit den übrigen Innungen ist hier nicht abzuweisen, der auch diese gemeinsame Grundideen, wenn gleich auf einem ganz andern Gebiete und mit anderen Mitteln, verwirklicht haben" [3]).

Schreiber, die in 1857 over de Freiburgsche hoogeschool schreef, handhaaft dit ontstaan der Universiteiten als vrije corporatiën al even kras: „Gewisz waren sie aus keinen Domschulen, sondern *aus freien Vereinen* (*Corporationen*) von Gelehrten und Wiszbegierigen hervorgegangen, welche, — mitunter weltlicher oder kirchlicher Seits begünstigt, — zunächst die bei dem Arabern ererbte Philosophie und Medizin unter ihre Landsleuten verpflanzten. Auf ähnliche Weise ist wohl auch — wie schon

---

[1]) Ibidem. p. 2: »Les grandes ordonnances réglémentaires sanctionnées par l'autorité pontificale en 1215, 1231, 1366 et 1452, *supposent une organisation complète* dont elles se bornent à régler quelques détails et à réformer quelques abus."

[2]) Dr O. Krabbe. *Die Universität Rostocks*. Rost. 1854. p. 3.

[3]) Ibidem pag. 4.

Von Savigny annimmt, die philosophisch-theologische Schule zu Paris, so wie die Rechtschule zu Bologna entstanden, ohne eigentlichen Stiftungsbrief und ohne ursprünglich kirchlich-polemische Richtung" [1]).

Niet anders denken er de gebroeders Dr. Richard en Dr. Rub. Keil over, die **1858** hun geschrift over *„das Jenaische Studentenleben"* uitgaven: „Die ersten Universitäten entstanden im Anfang des 12 Jahrhunderts selbständig aus *den freien Schulen*, welche zum Theil ohne unmittelbaren zusammenhang mit dem früheren Erziehungswesen in folge der durch die Wiedererweckung der Wissenschaft, geltend gewordenen Bedürfnisse entstanden, zum Theil als Erweiterung und Vervollkommung der alten Klosterschulen erschienen" [2]).

En sterker nog: „In der Natur der Sache lag es begründet, dasz *die freien Gemeinden der Universitätsgenossen*, um solches zu werden, sich organisirten und sich eine Verfassung geben muszten. Da aber die ältesten Universitäten keine Hochschulen für bestimmte kleinere Districte, sondern Europäische Lehranstalten waren, so gab die Verschiedenheit der auf den letztern vertretenen Nationalitäten die Grundlage der ersten Verfassung auf den zuerst entstandenen Universitäten des Mittelalters" [3]).

Tholück schreef in **1862**: „Seit dem 12en Jahrhunderte schafft der korporative Geist des Mittelalters auch für das wissenschaftliche Unterricht korporative Institutionen" [4]).

Hautz, ook één Uwer zegslieden, op wie Gij waandet U te kunnen beroepen, verklaarde in **1864** even beslist en stellig: „In der gesellschaftlichen und wissenschaftlichen Entwickelung der welschen und der deutschen Völker zeigt sich nämlich in dem Mittelalter als vorherrschender Grundzug das Streben nach *abgeschlossenen Vereinen* (*Corporationen*). Wie nun dieses Streben im weltlichen Kreise das Ritterthum für Waffenkunst und Lehenfreiheit und das Bürgerthum mit seinen Innungen oder Zünften erzeugte, so gingen aus demselben auf dem Gebiete der Wissenschaften seit dem 12. Jahrhundert *freie Lehr-Vereine*, *Gemeinden*, *Genossenschaften*, *Corporationen* hervor. Sie wurden, wie wir unten sehen werden, in verschiedenen Zeiten mit verschiedenen Namen bezeichnet und

---

1) Dr. H. Schreiber. *Gesch. der Albert-Ludwigs Universität in Freiburg; Freiburg im Breisgau.* 1857. p. 3.

2) Dr. Rob en Rub. Keil. *Gesch. der Jenaischen Studenten-lebens.* Brockhaus. Leipzig. 1858. p. 2.

3) Ibidem. p. 4.

4) Herzogs *Real Encyclopaedie.* in voce: *Universität.*

standen ohne Rücksicht auf die Schranken der Oertlichkeit, des Berufes und Volksthumes jedem Wissbegierigen offen. Ursprunglich *weder besonderer kirchlicher oder politischer Form*, noch einzelnen Ständen, Völkern oder Ländern angehörig, waren sie ein Gemeingut der Menschheit" [1]. En elders: „Ueberall, wo eine hinreichende Anzahl, oder auch nur Ein berühmter Lehrer war, der einer Schule das nöthige Ansehen zu verschaffen wusste, *da war auch eine hohe Schule wirklich vorhanden*" [2].

Het jaar daarop, in **1865**, sloot Aschbach, de jongste historiograaf van de Weener Hoogeschool (waarom is voor U *Kink* de laatst bekende?) zich hierbij zonder voorbehoud aan, toen hij schreef: „Gemäss dem freien selbständigen Gemeindewesen, das in Oberitaliën alle Verhältnisse durchdrang, errichteten zu Bologna unter mancherlei Kämpfen, begünstigt durch kaiserliche Privilegiën, die Schüler selbst, welche um angesehene Lehrer sich versammelten, die ersten *Studien-Vereinen*, in welche *später* im 13 Jahrhundert päpstliche Verfügungen gewisse Ordnungen einführten, um den *wissenschaftlichen Genossenschaften* eine festere und bestimmtere Einrichtung zu geben" [3]. *Corporatie!* anders was de Universiteit oorspronkelijk niet. Altijd *Vrije Corporatie*: „Die Universität war eine Corporation in doppelter Beziehung: zunächst eine solche, welche Studienzwecke verfolgte und nach den vorzüglichsten Wisschenschaften sich in Facultäten schied: dann aber war sie *eine Körperschaft*, welche ihre besonderen äusseren Interessen hatte und sie währte, *anderen Corporationen gegenüber*. Diese Interessen — möchten sie auf die ganze Universität oder auf ihre einzelnen Glieder sich beziehen, war ein Gegenstand der die Nationen anging" [4].

In **1866** schreef Wagner zelfs dat de Universiteiten als vrije corporatiën „een Staat in den Staat vormden": „Wie die Universitäten, als abgesonderte Gemeinheiten, gleichsam *einen eigenen Staat im Staat bildeten*, so machten die Nationen wieder einen eigenen Staat im Kreise des akademischen Staates aus" [5].

En dat niet alleen de antirevolutionaire Wagner, maar ook de liberale lexicografen er evenzoo over dachten, toonde het artikel van **1868** van Brockhaus' *Conversations Lexicon*, waar, mij haast *te* stellig, te lezen staat: „*Ohne Berufung oder Bestätigung durch Kirche und Staat, frei und*

---

1) J. Fr. Hautz, *Gesch. der Universität Heidelberg*. Mainz 1864. I. p. 33.
2) Ibidem. p. 34.
3) J. Aschbach, *Gesch. d. Wiener Universität*. Wien 1865. p. 3. 4) Ibidem p. 6.
5) Wagner, *Staats- u. Gesellsch. Lexicon*, in voce: *Universität*. XXI. p. 44.

öffentlich gleich den alten griech. Philosophen, begonnen diese Gelehrten ihr Wirken, und wenn auch bald sich eine rechtliche Organisation einstellte und Papst und Kaiser sich zu Schutzherren der U. aufwarfen, so blieben sie doch in iher Lehre wie in ihrer Stellung nach auszen lange Zeit *frei und selbständig*. Nur eine der ältesten U. macht hiervon eine Ausnahme, nämlich die Hochschule zu Neapel, die von Friedrich II gegründet wurde und auch gleich von Anfang an Lehrer aller Wissenschaften hatte. Doch fehlte auch hier das päpstl. Errichtungsprivilegium das später für unentbehrlich gehalten wurde" [1]).

Ten overvloede wijs ik nog op Beaune en D'Arbaumont, die in 1870 op dit vrije, corporatieve karakter minstens even sterk den nadruk legden: „Van lieverlede sloten deze pelgrims der wetenschappen zich tot groepen en corporatiën aaneen, ingedeeld naar hun nationaliteiten. In den trant van de eerste Christenvereenigingen vormden ze *zelfstandige corporatiën* met gelijkheid en broederlijke eenheid ten grondslag, rustende op *het beginsel van vrijwilligheid*, vrije studie en vrije tucht. En aldus ontstonden die wetenschappelijke gilden, die een weinig later den naam van Universiteiten aannamen" [2]).

Terwijl het laatst geschreven stuk dat mij, zoo bij den eersten greep, over den oorsprong der Universiteiten, uit 1874, onder de oogen kwam, in even onvervalschte kleur dit ontstaan uit de *vrije corporatie* teekent: „Die Entstehung derselben fällt in jene bewegte und lebensvolle Zeit, wo die abendländische Welt in den Kreuzzügen sich zum idealsten Aufschwung erhoben und durch ihre Berührung mit dem Morgenlande einen ganz neuen Strom geistigen Kulturlebens in sich aufgenommen hatte. In der zweite Hälfte des 12. Jahrh. geschah es, dasz sich in Salerno (1150) und Bologna (1158) *ganz freie Vereinigungen*, hier für das Studium der Rechte, dort für das der Medizin bildeten. In der Organisation dieser Vereinigungen standen die Schüler, welchen sich bald zu Tausenden ansammelten, ganz gleich berechtigt mit den Lehrern zusammen" [3]).

---

[1]) *Convers.-Lexic.* in voce.

[2]) H. Beaune et J. d'Arbeaumont, *Les Universités de Franche-Comté*. Dijon 1870. p. 27: »Peu à peu ces pélerins des lettres divines et humaines, venus de tous les points de l'Europe, se formèrent *en groupes* et se réunirent par nationalités; à l'image des premières associations chrétiennes, ils se constituèrent en *communautés* dont les bases étaient l'égalité et l'union fraternelle, dont le but était l'étude, dont les moyens étaient une taxe et une discipline *librement consenties*. Ainsi naquirent les *sociétés d'études* qui prirent un peu plus tard le nom d'Universités. En Italie, à Bologne et à Padoue, elles comprenaient tous les écoliers qui formaient la corporation et se nommaient des chefs choisis dans leur sein, et auxquels obéissaient les professeurs."

[3]) *Theol. universal-Lexicon*. Elberfeld. 1874. II. p. 1647.

En, ter voorkoming van misverstand, zij des schrijvers gevoelens, recht en slecht, nog eens in dezer voege geresumeerd: „*Naast* den Staat en *naast* de kerk vond de hoogere school *als eigenaardig, zelfstandig, levensterrein een eigen plaats*" [1]).

Gij hebt mij dus, welbezien, met Uw verwijzing naar die latere schrijvers, nog een niet geringen dienst bewezen.

Nu toch kreeg ik gelegenheid in een lange reeks van breede citaten te doen uitkomen, hoe schier *alle* geleerden op dit punt slechts *beamen*, wat door Von Savigny als uitkomst van zijn onderzoek werd vastgesteld, en dat, ter tegemoetkoming aan min sterke geheugens, hier nogmaals uit de *Rede* van woorde tot woorde zij aangehaald [2]): „Wat nu het ontstaan van deze hoogere scholen betreft, zoo hangt deze geheel saâm met de beteekenis van haar naam. Overal waar zich mannen van wetenschappelijke ontwikkeling saâm vonden, bereid om eenige wetenschap te doceeren, daar ontstond en bestond feitelijk en van zelf een Universiteit, *en het was voor de stichting van zulk een Universiteit in het allerminst geen vereischte, dat de plaatselijke overheid of de paus of de keizer, als rijksoverheid, aan zulk een Universiteitsstichting een rechtstreeksch aandeel namen.*" En dit nader toelichtende voegt hij er bij: „Toestemming tot het openen van zulk een school kon bij de plaatselijke overheid worden aangezocht, hetzij om geldelijken steun te erlangen, hetzij als privilegie: edoch geld had men van den Staat niet noodig, daar elke Universiteit uit eigen middelen bestond, *en zelfs permissie bij de Overheid aan te vragen*, hield men voor overtollige moeite, daar zulk een Universiteit vanzelf voordeel aan de stad bracht en dus niet licht werd tegengewerkt" [3]).

Er is dus met den besten wil niets aan te doen.

Er valt niet aan te tornen.

De Universiteiten zijn in de eerste eeuwen van heur aanzijn wel terdege ontstaan als: *vrije vereenigingen; als zelfstandige corporatiën;* meest zelfs aan *particulier initiatief* heur opkomst dankend; en ze zijn noch door den staat; krachtens inwonend souverein recht, noch door de toen zoo machtige kerk oorspronkelijk geteeld of gedragen.

Dit resultaat staat *vast*.

Geen deskundige die er anders over denken zal. Na dit gelezen te hebben; (ja, ... ik vlei mij met die stille hope ....) *ook Gij niet meer.*

---

[1]) Ibidem: »Neben dem Staat und der Kirche sollte die Schola als *eigenthümliches selbstandiges Lebensgebiet* bestehn."

[2]) *Gesch. des Röm. Rechts.* III. p. 415. [3]) Ibidem p. 415. § 58.

§ 2. Corporatie met octrooi.

Uitgangspunt tot verweer, Amice, hebt Ge meê bovenal gezocht in mijn zeggen, dat „de Duitsche Universiteiten *na de Reformatie* bijna zonder uitzondering door *de landsvorsten* zijn gesticht".

Gij valt me bij dat zeggen in de rede en vraagt: „Na de Reformatie? Maar .... in 1345 stichtte keizer Karel IV de hoogeschool te Praag,... en .... in de 14de en 15de eeuw zijn niet minder dan 12 Universiteiten in Duitschland door vorsten of steden gesticht!"

Mag ik bij dat zeggen U op mijn beurt eens in de rede vallen èn vragen: „Te Praag .... een *Duitsche* Universiteit? Maar .... is dan Praag niet een overwegend Czechische stad? Trok keizer Karel zich niet juist ná de in Duitschland ondervonden teleurstelling, om Habsburg tegen te werken, naar den Slavischen kant terug? [1]) Verkeerden de Duitsche studenten er niet als gasten, om in 1409 naar Leipzig uit te wijken? En was het U onbekend wat Hautz, op grond der *Acta Theod. Palat.* Tom. I. p. 374, opmerkt: „De Universiteit van Praag mag *niet* onder de Duitsche Universiteiten worden meêgeteld" [2]).

Maar ik stap daarover heen en haast mij, om U onbewimpeld toe te geven, dat én de door U gewraakte volzin, én wat na dien volzin in mijn *Bede* over het „hooge episcopaat" der Duitsche vorsten volgt, metterdaad noch genoegzaam volledig noch genoegzaam helder was uitgedrukt, en dat Ge dus volkomen gelijk hebt gehad, met op dit éène kleine slakje eens ter dege zout te leggen.

Het leende er zich uitnemend toe. En juist omdat ik zonder uitzondering al Uw overig pogen tot verweer, na grondig onderzoek, als *geheel mislukt* moet terugwijzen, is het mij te grooter genoegen, U althans deze éene concessie te kunnen doen.

Intusschen moet Ge de winste, die in deze concessie voor Uw voorstelling ligt, toch ook weer niet overschatten, Amice! Want Ge zult zelf zien, dat wel mijn *wijze van uitdrukken* berispelijk was, maar dat voor het *wezen der zaak*, noch *Uw* standpunt door die concessie gered wordt, noch het *mijne* schade lijdt.

---

1) ASCHBACH. o. l. p. 8, 9.

2) HAUTZ. o. l. I. p. 53. Dat vele Duitsche schrijvers dit toch doen, bewijst niets. Hoe vele Duitsche schrijvers annexeeren ook ónze taal en ónze toekomst niet!

Wat toch was mijn redebeleid?

Door ons was een Hoogeschool als *Vrije Corporatie* opgericht.

Daar kwaamt Gij tegenop, op hoogen toon verzekerend, dat dit niet mocht; dat ons dit niet toekwam; dat we daartoe onbevoegd waren; en dat meer dan waarschijnlijk alleen staatsuniversiteiten of kerkelijke scholen te gedoogen zouden zijn.

Dat, dacht me, ging nu toch al te ver! Van de Universiteit, die de twee eerste eeuwen, nota bene, als vrije corporatie *ontstaan* is, zoo klakkeloos weg, terloops, te komen verzekeren, dat een vrije corporatie geen Universiteit stichten mag! Hoe durfde men het neêrschrijven?

Blijkbaar hadt Ge Uw historie, toen die volzin uit Uw pen liep, dan ook den ban opgelegd. Want *indien* Ge om dit algemeen erkende feit destijds gedacht *hadt*, zoudt Ge zóó, eenvoudig, niet hebben *kunnen* schrijven.

Het lag dus voor de hand, dat ik U dat feit eens zachtelijk kwam herinneren.

Welk feit?

Dat *alle* Europeesche Universiteiten, krachtens *particulier initiatief*, als vrije corporatiën waren opgetreden?

o, Neen, dat *niet*.

Maar wél, dat de Universiteitsidée krachtens haar oorsprong op het nauwst met de *vrije corporatie* verbonden was. Dat in de drie eerste eeuwen van haar optreden al deze vrije corporatiën zelfs door particulier initiatief ontstonden. Dat niet alleen in Italië, maar ook te Parijs, ook te Oxford, ook in Spanje, aanvankelijk diezelfde regel doorging. En dat derhalve als resultaat vaststond: De Europeesche Universiteit is niet als staatsorgaan, noch ook als kerkelijke school, maar; meest zelfs krachtens particulier initiatief; als *vrije corporatie* in het leven getreden.

Alleen Duitschland, zoo stipte ik er volledigheidshalve bij aan, maakte op dien regel een gedeeltelijke uitzondering. Niet in den zin, waarin *Gij* meent. Maar een uitzondering dan toch. En het is hierop dat ik doelde met mijn schrijven over het „hooge episcopaat" na de Reformatie.

In wat zin dat bedoeld wierd, zal U in een volgend kapittel blijken. Thans ben ik er nog pas aan toe, U aan te toonen, dat die stichting van Duitschlands oudste Universiteiten door de vorsten volstrekt *niet* beteekent, dat ze niet als „vrije corporatiën" optraden, of optraden als Staatsorgaan.

En dan begin ik al aanstonds met U te verzoeken, niet langer rijk en stad in die dagen dooreen te mengen. Want hoezeer *thans* ook de burgemeester slechts als koninklijk ambtenaar dienst doet, en het stedelijk gezag *onderdeel* van het rijksgezag is, *destijds* was dit zoo niet. Eer waren (de

vrije rijkssteden uitgezonderd) de steden toentertijd *zelve* corporatien, die door wetenschappelijke stichtingen in het leven te roepen, volstrekt niet krachtens souverein gezag handelden, maar eenvoudig een huismiddeltje aanwendden, om binnensmuurs haar welvaart te vermeerderen. Alle Universiteiten, door steden in het leven geroepen, zijn dus metterdaad *corporatiën* door een *corporatie* gesticht. Een „gilde in de stad", evenals elk ander stedelijk gilde!

Doch Gij hebt gelijk, daarmeê zijn ze nog niet álle van de baan. Er zijn er óók door *vorsten* en óók door *rijks*steden gesticht!

Maar *gesticht* in welken zin?

Wat *is* „een Universiteit *stichten?*"

Vat Ge dat stichten op in den zin, waarin de Academiën van Göttingen, Berlijn en Bonn zijn gesticht? Toen de Staatsmacht niet slechts ze in het leven riep, maar ook aan zich het recht hield van benoeming, van wetgeving en beheer, om ze voorts aldoor te houden in financieele afhankelijkheid. Dus als *orgaan* van het nieuw-geboren mysterieuse wezen „Staat".. o, Zie dan toe, en laat dan Dr. O. Krabbe, op wien Ge U gaarne beroept, U nog tijdig waarschuwen, als hij zegt: „Ook al zijn sommige oude Universiteiten door de *Landesherrschafft* gesticht, zoo mag men ze toch daarom nog geenszins als *Staatsinstellingen* beschouwen, of haar stichting *ook maar eenigermate op één lijn stellen* met het karakter en het wezen der nieuwere hoogescholen" [1]). „Bij deze oude Universiteiten toch treedt diezelfde Staat *geheel op den achtergrond*, die voor de jongst gestichte Hoogescholen in waarheid schepper en verzorger tevens is" [2]).

Laat mij U in korte trekken schetsen mogen, hoe het dán met die oude Universiteiten stond en op wat wijze de Universiteitsidée zich allengs ontwikkeld heeft.

Eerst trad de Universiteit, gelijk wij in het laatstvoorgaand kapittel zagen, op als geheel *vrije vereeniging*. Zonder banden en zonder rechten. Een kring; een club; een krans!

Daarna outstond allengs de behoefte, om als kring, als club, als krans, *corporatieve rechten* te erlangen. Wat wij noemen „rechtspersoon-

---

[1]) Dr. O. Krabbe, *Gesch. d. Univ. zu Rostock.* p. 9.

[2]) Ibidem. p. 4. »Es fehlte ihnen, worauf diese ruhen, die Basis des Staates, welcher in allem Wesentlichen als der Schöpfer und Pfleger der neuen Universitäten angesehen werden musz."

lijkheid". Die corporatieve rechten nu kon uitteraard alleen de overheid geven; en ze deed dit steeds bij *octrooi.*

En aan deze aldus geoctroyeerde corporatie konden dan voorts nog *privilegiën* worden gegund, 'tzij door den paus, 'tzij door den keizer, 'tzij door den landsvorst.

Eerst ná het wegraken uit het Europeesche Staatsrecht van de „zelfstandige corporatie", is toen later met de Fransche Revolutie de idée opgekomen, om Universiteiten als *organen van den Staat* te scheppen en het hooger onderwijs tot een *tak van den Staatsdienst* te verlagen. Het eerst deed men zoo te Göttingen!

En pas, toen deze Staatsorganen in tyrannieken zin begonnen te werken, is men in de nieuwe zakken weer den ouden wijn gaan gieten, en kwam het denkbeeld op van Vrije Universiteiten; nu, naar modernen trant, *erkend bij de wet.*

Wij hebben dus déze opeenvolging;

de Universiteit als *Vrije Vereeniging*,
als *Corporatie met octrooi*,
als *Instituut met privilegiën*,
als *Orgaan van Staat*,
en als *vrij*, *als erkend bij de wet.*

Bepalen we ons in dit kapittel tot „de geoctroyeerde corporatie."

En dan, Amice, voelt Ge toch zelf immers, hoe de omstandigheid, dat de Universiteiten van Praag, Weenen, Heidelberg enz. door *vorsten* in het leven werden geroepen, op zichzelve nog in niets mijn beweren weêrspreekt: dat de Universiteiten oudtijds als *vrije corporatiën* in het leven traden.

Want immers, hetgeen door deze vorsten, naar het patrimonale rechtsbegrip dier dagen, gesticht werd, dat *was* juist „een vrije corporatie"!

Zulk een vrije corporatie noemde men nu eens „corporatie", dan „een lichaam", dan „een gemeente" (communauté), dan weer „Staten der Universiteit" [1]). Maar een „vrije corporatie" was en bleef het. In die mate zelfs, dat Universiteit niets anders dan „vrije corporatie" beteekent. „*Universitas sutorum*" wilde dan ook volstrekt niet zeggen: „een hoogeschool waar schoenlappers werden opgeleid," maar een „corporatie of gilde van schoenmakers".

---

[1]) Zoo b. v. te Leiden. Zie *Octrooi* bij WILTENS, *Kerk-placaatboek.* I. 268.

Tomek in zijn *Gesch. der Prager Universität* herinnert er opzettelijk aan, dat „wat wij hoogeschool noemen *studium generale* heette, en dat één hoogeschool soms wel uit drie corporaties, of wat hetzelfde is, uit drie Universiteiten bestond" [1]).

Zulke vrije corporatiën ontvingen dan de vrijheden en gerechtigheden, die de meeste andere corporatiën of gilden bezaten. D. w. z. ze hadden met den Staat niets te maken. Vormden in den Staat een eigen afgesloten kring. Stelden meest heur eigen instructiën en reglementen vast [2]). Hadden in den regel haar eigen financiën [3]). Benoemden zelf veelal haar professoren [4]). Verkozen zelf haar eigen overheden. En wisten zich soms met uitnemend succès tegen elke inbreuk op deze milde vrijheden te verweren [5]).

Ja, zoover ging het vrije karakter dezer corporatiën, dat ze niet zelden eigen rechtspleging [6]) bezaten; eigen politiedienaren hadden aangesteld; en er een eigen gevangenis (carcer) op na hielden.

In Engeland ontvingen deze corporatiën zelfs het recht om leden naar het Parlement af te vaardigen [7]). En zoo weinig waren ze, heel Europa door, aan de stadsoverheid onderworpen, dat de leden der corporatie, als *cives academici* (academieburgers) van de *cives urbis* (stadsburgers) onderscheiden, vrij, met goed en have, de stadstollen en poorten passeeren konden; en alzoo een kring vormden, die in den trant van de

---

[1]) Tomek. o. l. p. 6.

[2]) Cf. Tomek. o. l. p. 8: »Diesem zu Folge schienen im Jahre 1360 oder nicht viel später die ersten Universitätsstatuten verfaszt worden zu sein, welche durch spätere autonomische Bestimmungen der Universität selbst ergänzt und vervolkommt wurden. Um das Jahr 1385 wurde auf Grundlage der ursprüngliche Statuten und dieser spätern Verfügungen eine neue Redaktion derselben vorgenommen, und zur Aufnahme derselben, wie auch weiterer Novellen ein eigenes Statutenbuch gegründet, welches zich bisher erhalten hat." Huber, o. l. I. p. 37.

[3]) Von Raumer. o. l. p. 10: »Die Dotation der verschiedene Universitäten flosz jedoch nicht blosz aus dieser einen Quelle, aus dem Vermögen fürstlicher Stifter, vielmehr hat jede Universität eine eigene Finanzgeschichte. Besonders thaten die Päpste viel, indem sie den Universitäten auf verschiedenen Wegen Einkünfte aus dem Kirchenvermöge — Pfründen, Procenten des Einkommens der Geistlichkeit und Anderes — zuwendeten. Nach der Reformation wurden vorzüglich eingezogene Klostergüter für die Universitäten verwendet; als im Jahre 1773 die Jesuiten aufgehoben wurden, so fielen ihre Güter selbst katholischen Universitäten zu." Hautz. o. l. I. p. 155: »Das Vorrecht, welches alle Universitäten in früheren Zeiten hatten (S. 57 u. 58), sich selbst, besonders in Beziehung auf innere Verfassung, ihre *Verordnungen und Gesetze zu geben, ihre Beamten zu wählen* u. s. w." Huber. o. l. I. p. 74. Eifert. o. l. II. p. 10.

[4]) Hautz, o. l. I. p. 35, 7: »Selbst die Besetzung von erledigten öffentlichen Lehrstellen hing auf jeder Universität von dieser selbst ab."

[5]) Huber. o. l. I. p. 103. [6]) Cf. Hautz. o. l. p. 54. [7]) Huber. o. l. III. p. 421.

consulaten der vreemde mogendheden of der factorijen van de Hansa, geheel los in den kring van het stadsleven was ingezet.

De stichting van deze scholen door de landsvorsten kwam er dus eigenlijk op neêr, dat de landsheer een stuk landsdomein of eenige kloostergoederen afzonderde voor wetenschappelijk gebruik, en het vruchtgebruik dier goederen afstond aan een vrije corporatie, om, onder meer of min bindende bedingen, door deze gebruikt te worden voor het aangewezen doel.

Bij de éénige tegenstelling die tusschen ons in geschil lag: „de Universiteit *Staatscreatuur* of *vrije corporatie?*" komen dus ook wel terdege die twaalf Duitsche Universiteiten van vóór de Reformatie aan *mijn* beweren ten goede, en verraadt Uw gretig beroep op de stichting dezer Universiteiten „door *vorsten* of *steden*" een inderdaad mij schier onbegrijpelijke verwarring van de toen bestaande rechtstoestanden met de rechtsverhoudingen van thans.

Dat eerst *ná* de Reformatie het koninklijk gezag de rechten der vrije corporatie kortwiekte drukt Thurot kernachtig in dezer voege uit: „L'Université *du moyen-âge* finit en même temps que la féodalité, la scolastique et l'unité réligieuse de l'Europe. Les progrès toujours croissants de l'autorité royale lui ôtèrent *son indépendance de corporation* et restreignirent ses privilèges; la renaissance des lettres discrédita la culture exclusive de la logique, qui faisait la base de son enseignement, enfin *la réforme* anéantit l'universalité de son autorité théologique" [1]). En wordt in gelijken zin elders aldus omschreven: „Die Organisation der Universitäten blieb *nach der Reformation* dieselbe wie vorher; allein die Stelling derselben *änderte sich in sofern wesentlich,* als sie jetzt spezifische Landes-Universitäten wurden. Wenn ..... daher den Universitäten der frühere corporative Character verblieb, so wurden sie doch von den Landesfürsten mehr und mehr als dem *Staatsorganismus* angehörende Corporationen angesehen und behandelt" [2]).

En wat het feit zelf betreft, dat de landsvorsten geen „tak van Staatsdienst" in het leven riepen, maar bij octrooi een „vrije corporatie" stichtten, hiervoor is het oproepen van getuigen immers volstrekt overtollig? „Den 1sten October 1477," zegt Eyfert, „werd te Tubingen het octrooi van graaf Everhard voorgelezen, en door dit octrooi werd de Universiteit als bevoorrechte corporatie erkend" [3]). „De aldus opkomende

[1]) THUROT. o. l. p. 1. [2]) *Theol. Universal Lex.* o. l. in voce.

[3]) EYFERT en KLÜPPEL. II. p. 4: »Durch jenen Freiheitsbrief wurde die Universität als eine bevorrechtete Corporation anerkannt, und zugleich die Grundlage ihrer Verfassung gegeben."

scholen," schrijft Hautz, „hadden eigenlijk niet eens een erkenning van de stadsoverheid, van paus of keizer noodig" [1]). „Koning Karel," zegt Tomek, „schonk aan de leden van de Universiteits-corporatie de meest mogelijke vrijheid, om zich in te richten naar goedvinden. En in het octrooi schreef hij dan ook alleen, dat de leden der Universiteit alle vrijheden, rechten en gewoonheden genieten zouden, die soortgelijke corporatiën genoten te Parijs en Bologna" [2]).

Hoezeer dan ook op dit, evenals op elk ander, gebied vaak uitzondering voorkwam, toch kan noch zal dit ooit het feit ongedaan maken, dat de Universiteit oorspronkelijk op eigen wortel gegroeid is; dat haar rechtsverhoudingen zich door de gewoonte gevormd hebben; en dat de latere vorsten, toen ze zich er in mengden, slechts tot wet verhieven wat reeds als geldend recht *bestond*. „Wij zijn van meening," zegt Huber, „dat ook hier de organisatie zich uit zichzelve ontwikkelde, en dat de buitenstaande machten later slechts beschermd en goedgekeurd hebben, wat ze niet scheppen konden. *De bouw van zulk een Stichting vormt zich naar eigen levenswet en door natuurlijke, vrije levensenergie*" [3]). En Keuffel laat zich in gelijken zin uit: „Van de academische rechtsregelingen geldt hetzelfde, wat van de academiën zelve geldt: *ze zijn allengs door de gewoonte als van zelf gevormd*" [4]).

En mocht Ge nóg aarzelen, Amice, vergun mij U dan ten slotte nog op een tweetal argumenten te wijzen, die immers de deur dicht doen.

Vooreerst toch herinnert Huber er in zijn *Geschiedenis der Engelsche Universiteiten* terecht aan, dat de corporatierechten, die de vorsten bij octrooi aan hun hoogescholen verleenden, nog in veel sterker zin deze scholen tot „*vrije* corporatiën" verhieven dan dit met eenig ander gilde het geval was. En dat wel om de eenvoudige reden, „dat het in de middeleeuwen steeds als rechtsaxioma gold, *om* GEEN VREEMDELING *anders dan naar de wetten van zijn eigen land te laten berechten*. En overmits nu alle toenmalige Universiteiten, hoofdzakelijk zelfs, verzamelplaatsen van *studenten uit den vreemde* waren, zoo sprak het vanzelf, dat niet alleen deze corporatiën zelve, maar ten deele nog weer de *nationale* clubs *in* deze corporatiën, eigen recht en gerechtigheid hebben moesten" [5]).

---

[1]) HAUTZ. I. p. 35. [2]) TOMEK. p. 6, 7. Cf. ASCHBACH. p. 14.

[3]) HUBER. I. p. 36: »We believe contrariwise that organisation generally proceeds of itself without formal sanction for some time; and that in the farther growth, external Power can protect and ratify, but cannot create. The structure must work itself out, according to the organisable materials at hand, by a natural independent energy of life."

[4]) KEUFFEL, *Hist. schol. inter Christianor.* p. 379, 80. Helmst. 1743.

[5]) HUBER, o. l. I p. 57.

En ten andere zult Ge me toch zelf moeten toestemmen, Amice, dat het *model*, niet waar? beslissend is, voor wat *naar* dat model is gemaakt.

Nu is het aan geen den minsten twijfel onderhevig, dat al de Universiteiten waarop Gij doelt, gesticht zijn, óf naar het model van de Universiteit te Bologna, óf naar het model van de Universiteit te Parijs. Dat wordt er in de octrooien, in de bullen, in de privilegie-brieven schier altijd bijgezet: „ad instar scolae quae Parisiis" of „quae Bononiae est". Krabbe schrijft dan ook: „Als anerkannt darf angesehen werden, dasz die Entwickelung aller Universitäten Europas von den beiden hohen Schulen zu Bologna und Paris bedingt worden ist" [1]). En in de pauselijke bullen heet het: „Krachtens ons apostolisch gezag verordineeren wij, dat in genoemde stad een *studium generale* zal bestaan *naar het model van dat te Bologna*" [2]).

Lijdt het nu geen tegenspraak, dat de hoogescholen van Parijs en Bologna beide „in ihrer Verfassung erschienen als vollkommen unabhängige republikanische Gemeinschaften, die met dem Staatsorganismus in gar keinem Zusammenhang standen" [3]); en dus *vrije corporatiën* in den meest uitgestrekten zin des woords waren; — hoe, Amice, kondt Ge dan tegen mij komen ageeren met die Duitsche Universiteiten van vóór de Reformatie, die alle, overeenkomstig het ontwijfelbaar uitwijzen der geschiedenis, *naar dit* VRIJE *model zijn gesticht?*

Waar dan ten slotte nog bij komt, dat Ge dat stichten van die oudste Duitsche Universiteiten door de *vorsten* ook wel wat *heel* absoluut hebt genomen.

Althans niet zelden had zich op kleiner schaal reeds een school voor hooger onderwijs gevormd, eer het vorstelijk octrooi die uitbreidde en haar meerder rechten gaf. Zoo te Praag. Zoo te Heidelberg. Vanwaar het dan ook komt (wat bij Uw onderstelling geheel ondenkbaar ware),

---

1) KRABBE. o. l. p. 4.

2) D. H. ARNOLDTS. *Universität zu Königsb.* Konigsb. 1746. I. p. 7: »Auctoritaat apostolica statuimus atque ordinamus ut in eodem oppido de cetero sit *studium generale* ad instar *studii Bononiensis*, illudque perpetuis temporibus illibi vigeat." Cf. VON RAUMER. o. l. p. 4: »Bei Betrachtung der deutschen Universitäten, besonders der ältesten, werden wir wiederholt auf die angedeuteten Einrichtungen der Universität von Paris zurückkommen. Wir besitzen keine *umfaszenden* Statuten dieser Universität, sonst könnte hierauf manches näher eingegangen werden. Da aber die deutsche Universitäts-statuten, z. B. die Wiener, wiederholt erklären, *dasz sie sich ganz an die Einrichtingen der Pariser Universität anschlieszen*, so dürfen wir diese Statuten, ihrem *wesentlichen* Inhalt nach, als Darlegung dessen ansehen, was in Paris, wenn auch nicht statutarisch, doch *factisch* als Gewohnheitsrecht galt."

3) *Theol. Universal Lexicon in voce.*

dat er voor het stichtingsjaar van laatstgenoemde Academie b. v. niet minder dan *zes verschillende jaartallen* worden aangegeven: 1339, 1346, 1348, 1354, 1355 en zelfs 1376 [1]). Iets wat Hautz dan ook tot de gulle erkentenis noopt, dat, „hoe vast ook het jaar moge staan, waarop de Universiteit haar *vasten* vorm verkreeg, haar eerste beginselen moeilijk met juistheid zijn aan te geven" [2]).

Ik wind er dus volstrekt geen doekjes om, Amice, dat ik beter gedaan had met te schrijven: „Ook de Duitsche Universiteiten vóór de Reformatie, hoewel meest door vorstelijk initiatief gesticht, treden onder geheel dezelfde gestalte van *vrije corporatiën* in de republiek der letteren voor ons op." Maar, overmits hierdoor noch in mijn redebeleid noch in den gang van het betoog, ook maar één enkele schakel anders zou zijn komen te staan dan die nu staat, leverde Uw opmerking mij een gansch niet verwerpelijke gelegenheid, om door opzettelijke uitwerking van dit punt, nog meerder kracht bij te zetten aan den eisch, dien ik onder „*Bede*"-vorm U in naam der historie beteekende.

---

§ 3. **Gepriviligieerd Instituut.**

Zoo gold dan de regel, Amice, in die dagen, dat de Universiteiten als „*vrije corporatiën*" in het leven traden. Meest door particulier initiatief. Slechts in Duitschland, naar Duitschen volksaard, meer door het initiatief van de hooge personen: de vorsten der landen.

Zulk een „vrije corporatie" ontving dan corporatierechten, niet bij de „wet", maar bij *octrooi*. Zoodat ingeval de octrooi-verleener tevens stichter was, octrooi- en stichtingsoorkonde in één stuk saâmvielen.

Maar nu zijn we er nog niet.

Om haar volle werking te hebben, moest zulk een Universiteit nu nog het *jus docendi* (of recht om te leeraren), het *jus promovendi* (of recht om graden te verleenen), en het *jus expostulandi* (of recht om haar

---

[1]) Zie HAUTZ. I. p. 113—15.

[2]) Ibidem. p. 112: »So sicher und bestimmt auch die vorhandenen Urkunden die Zeit angeben in welcher die Universität fest begründet wurde und ihre Organisation und Privilegien erhielt, eben so sehr weichen die älteren Schriftsteller in ihren Angaben über die Zeit ab, in welche die ersten Anfänge der Universität fallen."

leerlingen naar landsbetrekkingen te laten dingen) erlangen; buiten en behalve eenige *extra*-vrijheden en immuniteiten.

Over dat laatste; die *extra*-vrijheden; kan ik kort zijn, want die kón uitteraard niemand anders verleenen dan de landssouverein. Ze bestonden toch meest in vrijdom van tollen en belasting, en werden in den regel tegelijk met het octrooi zelf toegestaan.

Maar iets langer moet ik Uw welwillende aandacht vragen voor de bespreking der drie genoemde *hoofd*privilegiën, wier toekenning paus en keizer half onder elkaâr deelden, en half aan elkaâr betwistten.

Op den voorgrond sta hierbij, dat Ge een Universiteit tot op de Reformatie steeds te beschouwen hebt als een algemeen *Europeesche* instelling, en er volstrekt geen *nationale* hoogescholen in moogt zien.

Er bestond destijds een familiegroep van gedoopte volkeren, die men de Europeesche Christenheid noemde (*Orbis Christianus*) [1]), en wier aaneensluiting en saâmbinding vooral door de oorlogen met de Saracenen tot stand kwam.

Die Europeesche Christenheid nu leefde één leven; bad één gebed; dacht met één bewustzijn; en had voor hoogere gedachtenuiting in het *Latijn* één gemeenschappelijke taal.

Vandaar dat alle hoogere vorming gemeengoed voor de onderzoekers uit alle natiën was, en er aan *lands*hoogeschooltjes niet werd gedacht.

Onder de hoogleeraren zaten dan ook allerlei landsluî dwars en schotsch door elkaâr heen. De Duitschers zaten in Spanje; Spanjaarden in Italië; Franschen in Engeland; en Engelschen in Frankrijk.

Vreemd op te zien van een „vreemden" professor kwam toenmaals nog niemand in den zin.

De Universiteiten waren „kolonies", als ik mij zoo mag uitdrukken, van de éene groote „Europeesche maatschappij der wetenschappen"; of wilt Ge, „ambassade-hôtels" van de groote „Republiek der letteren". En even deswege vrije corporatiën, als *staatjes in den Staat* optredend, en beschikkend over *eigen* jurisdictie. Een omstandigheid, die nogmaals ten overvloede toont, hoe niets ter wereld het er toe afdeed, of al sommige dier scholen, bij zwakker burger-initiatief, door vorstelijke mildheid in het leven traden.

Dit Europeesch karakter, Amice, sprak zich dan ook uit in den toenmaligen naam der hoogescholen. *Studium generale* of „algemeene leerinrichting" toch wilde *niet* zeggen: inrichting, waar in het algemeen

---

[1]) Cf. WAGNER. o. l. p. 60. HAUTZ. I. p. 33, 4; I. p. 100. ARNOLDT. I. p. 5. Bijl.

alle vakken worden onderwezen; maar: inrichting, bestemd voor het *Europeesche* algemeen. „Diese Ausdrücke: studium generale, zegt Hautz, hat man früher *irrthümlich* auf die Gesammtheit der Wissenschaften beziehen wollen" [1]). „Ursprünglich weder besonderer kirchlicher noch politischer Form waren sie *ein Gemeingut der Menschheit*" [2]). „Sie hatten von Haus aus nicht einen eigentlich nationalen Charakter. Sie wollten ursprünglich nicht Landesuniversitäten, sondern *Europäische* der abendländischen Culturwelt angehörende Hochschulen sein" [3]). Evenzoo zegt Wagner: „Da die ältesten Universitäten keine Hochschulen für bestimmte kleinere Districte, sondern Europäische Lehranstalten waren, so gab die Verschiedenheit der auf letzteren vertretenen *Nationalitäten* die Grundlage der ersten Verfassung auf den zuerst entstandenen Universitäten des Mittelalters. Die „Nationen" verhielten sich zur Universität, wie die Zünfte zur Stadt" [4]).

Uit dit Europeesche karakter der toenmalige Universiteiten nu vloeide vanzelf en rechtstreeks voort, dat de edeler privilegiën haar alleen doo zúlk een macht konden verleend worden, *die namens en voor geheel Europa kon spreken.*

Zulke machten waren er slechts twee: de *paus* en de *keizer.*

Oók de keizer. Want, gelijk ik U niet behoef te herinneren, praetendeerden de dragers der keizerskroon wel terdege, niet alleen over Duitschland, maar minstens over heel het rijk van Charlemagne, en (met beroep op de oude West-Romeinsche keizersmacht) zelfs over heel de οἰκουμένη ofte Christenwereld keizer te zijn.

Vraagt men nu in de eerste plaats, aan wien van deze beiden het toekwam, over het *jus docendi* of leerrecht te beschikken, dan ligt het voor de hand, dat de keizer hiermeê niets, de paus iets, hoewel ook deze lang niet *alles*, te maken had.

Men heeft namelijk bij het *jus docendi* wel te onderscheiden tusschen de vraag: „Zijt gij knap genoeg om professor te zijn?" en die andere: „Zult ge als professor geen onderwijs *van gevaarlijke strekking* geven?"

Gij zelf, Amice, kent tal van uitnemend knappe docenten, van wie Ge opperbest weet, dat ze in hun zaken wát goed thuis zijn, maar aan wie Ge toch verre van met een gerust hart de opvoeding van Uw lieve kinderen zoudt toevertrouwen.

Zoo nu dacht de paus destijds voor zijn „lieve kinderen in heel

---

1) Hautz. I. p. 100. 2) Ibidem. I. p. 34. 3) *Theol. Univers. lex.* p. 1648a.
4) Wagner. *Staats u. Gesellsch.-Lex.* XXI. p. 44.

Europa" er ook over. Soms zelfs konden de knapsten wel eens het gevaarlijkst zijn.

Onderscheid dus, wat ik U bidde, bij dat *jus docendi* wél.

Over knapheid hielden de Universiteiten onderling het oordeel aan zich zelf. Dat ging echt republikeinsch toe. Men deputeerde tot elkanders festijnen. En erkende of bande elkaâr over en weêr.

Daar had de paus zich *buiten* te houden.

Maar of het onderwijs niet al te *kettersch* zou uitvallen.... zie, dat ging den paus wel terdege aan; en omgekeerd hadden de scholen er belang bij, dat de paus ze niet als al te kettersch brandmerkte.

En zoo en niet anders is het dan geschied, Amice, dat de paus, als geestelijk hoofd van de Europeesche Christenheid, er aanspraak op maakte, dat alleen *hij* de *licentia docendi* aan zulk een school kon verleenen; en dat de scholen, uit eigenbelang, allengs ten deele dit pauselijk recht hebben erkend.

Wat *Gij* daarentegen over de bemoeiingen der kerk met de Universiteiten schrijft, Amice, is wezenlijk voor de rechtbank der historie niet houdbaar.

Volgens U toch „werden *alle* Universiteiten opgericht met het oog op de belangen der kerk"; praetendeerde de kerk „het recht om ze zelve te stichten"; droegen ze een uitsluitend kerkelijk karakter; en gingen ze in kerkelijke doeleinden op; terwijl Ge ten slotte twee Roomschen (anders Uw vrienden niet) oproept, om ons te komen vertellen, hoe de kerk in de Universiteit het één en al was; en sterker nog, hoe er zonder kerkelijke hoogheid eigenlijk geen Universiteit zich liet denken [1]).

Nu heb ik er, als Calvinist, natuurlijk weinig belang bij om den paus van Rome vrij te pleiten; en beweer dan ook volstrekt niet, dat de paus niet wel eens „buiten zijn boekje" ging. Maar mag mij dit weêrhouden, om tegen het geheel onhistorische karakter op te komen, dat ook hier weer Uw voorstelling ontsiert?

Al dadelijk toch springt in het oog, dat Uw beroep op de hoogescholen te Rome en Toulouse, die de paus, *quâ talis*, zou gesticht hebben, alle bewijskracht mist.

Wat toch Rome aangaat, is ook U immers bekend, dat de paus te

---

[1]) De *Bede afgewezen*. p. 51, 58. Hoe weet Gij, Amice, dat alle ware Roomschen het met *Busz* eens zijn? Weet Ge wel, dat dit vermoeden zelfs met heel de oeconomie der Roomsche kerk strijdt? De Roomschen weten van zulk een auteursgezag niet af.

Rome tevens *landsoverheid* was. De Academie van Rome valt dus reeds bij de eerste aanraking uit het betoog. En wat Toulouse betreft, meldt de historie dan niet, dat te dier plaatse de Academie in 1229 door graaf Raymund VI in het leven werd geroepen, en eerst in 1233 door paus Gregorius IX bij pauslijke bul voor „Universiteit" werd verklaard? En nu weet ik wel, dat graaf Raymund op last van den paus handelde; maar, ik bid U, onder welke omstandigheden? Graaf Raymund was een halve Albigens. Tegen de Albigenzen had de paus het kruis-leger onder den abt van Citeaux uitgezonden. De pauselijke soldaten hadden heel Raymunds gebied ingenomen. En toen, als overwonneling in den krijg, had Raymund de conditiën moeten aanvaarden, die de pauslijke legaat hem voorschreef; inhoudende o. a. de stichting van een rechtzinnige Universiteit te Toulouse. Eilieve, is dat nu een geval om U op te beroepen [1])?

Maar dat is het éénige niet, dat in Uw voorstelling den toets niet door kan staan.

Gij vergist U evenzeer ganschelijk door te wanen, dat de Universiteiten steeds gedweeë dochters der kerke waren, en een geheel kerkelijk karakter droegen.

Het tegendeel is waar.

De Universiteiten handhaafden evengoed tegenover de kerk als tegenover den vorst, haar onafhankelijke positie. Van meet af, schrijft Beaune, waren de Universiteiten *niet*-kerkelijke instellingen. „Dès l'origine, les universités sont des corps *séculiers.* Les ecclésiastiques et les réguliers n'en sont pas exclus sans doute; ils y tiennent même parfois une grande place, mais ils n'y sont admis qu'individuellement et avec des restrictions *qui assurent aux laïques la prééminenc* . Ce caractère *purement laïque,* l'université de Paris, en particulier, s'en montra souvent jalouse et s'en fit toujours honneur. Dans la fameuse querelle qu'elle soutint contre les ordres mendiants en 1528, elle écrivait aux évêques: Cette vénérable et salutaire école a eu d'abord à sa tête des maîtres respectables par leur conduite, illustres par leur doctrine, religieux par le coeur, mais *tous portant l'habit séculier.* Par la suite du temps, l· nombre des auditeurs venant à croître, les maîtres s'accrurent eux-mêmes, et pensant qu'ils pouvaient vaquer plus librement et plus tranquillement à l'étude, s'ils se réunissaient par les liens de lois communes, ils obtinrent des deux puissances les droits de corps et de collège avec beaucoup

[1]) VON SAVIGNY. *Gesch. d. Röm. Rechts.* III. p. 406. Den zin van zijn »errichten" licht hij zelf historisch toe.

de privilèges et de faveurs signalées" [1]). Numeriek hadden de getabberden de overhand, maar dit was accidenteel. „Malgré la foule de clercs et de tonsurés qui déborde de ses auditoires, malgré l'étroite alliance qui l'unit encore à Rome, dont les flatteries interessées de la royauté ne la détacheront que plus tard, elle se proclame un corps libre, elle affirme sa franchise et son indépendance du joug ecclésiastique" [2]). Lijnrecht dus het tegendeel van Uw beweren. Met name ook voor Parijs Voor de Italiaansche scholen toch is er nog minder van Uw zeggen aan. Hautz, een uwer eigen zegslieden schrijft daarover: „Diese Lehrer waren *keine* Geistlichen, weder von Bischöfen und Aebten, noch von Cänzlern und Scholastern berufen oder bestellt; wohnten *nicht* in Klostern und Stiften; und hingen von der Geistlichen Gewalt *nicht* ab" [3].) In Parijs alleen lag Uw kracht. Daarom citeerde ik Fransche auteurs. Zie er hier nóg een. Thurot, die opzettelijk over de Parijsche Universiteit schreef, zegt er van: „De universiteit van Parijs was een natuurlijke, ongedwongen vrucht van de wetenschappelijke beweging der 12de eeuw. Ze werd *niet* door een paus of koning gesticht noch geconstitueerd. Paus en koning waren haar patronen; niet haar scheppers" [4]). En hij voegt er bij: „De pauselijke bullen van 1215 enz. onderstellen, dat de complete inrichting der universiteit reeds, eer de bul kwam, gereed en klaar *was*" [5]).

Wat U op het dwaalspoor bracht, was blijkbaar Hubers strijd tegen Meiners [6]). Meiners had, in de toenmaals heerschende vinnigheid tegen al wat kerk was, de dwaze meening verkondigd, dat de kerk rechtens en historisch niets met de Universiteiten uitstaande had gehad. En daar nu komt Huber natuurlijk met volkomen recht tegen op. Maar dat hij er daarom nog niet aan denkt, om in Uw schuitje over te stappen, blijkt wel overduidelijk, uit wat hij van de Italiaansche scholen zegt: „Ze ontstonden uit van de kerk *on*afhankelijke inrichtingen, en de oudste en voornaamste Universiteiten hadden *geen* kerkelijken oorsprong" [7]). Ja, dat hij ook voor de citra-montaansche scholen lang niet zoover gaat als Gij, merkt Ge wel uit wat hij van Oxford zegt: „De Universiteiten hadden een gemengd karakter, half kerkelijk, half *niet* kerkelijk; wat te verklaren is uit heur oorsprong als zuiver zedelijke stichtingen, door geen enkelen rechtsband

---

1) BEAUNE en D'ARBAUMONT o. l. p 28. 2) Ibidem p. 27.
3) HAUTZ I. p. 36.
4) THUROT o. l. p. 3. 5) Ibidem. p. 2.
6) Zie hierover *Gothä'sche Gelehrte Anzeiger*. 1838. Recensie van Hubers' werk.
7) HUBER. o. l. I. p. 13.

aanvankelijk gebonden" [1]). Voeg er bij, dat de Rector te Parijs oorspronkelijk gekozen is, juist met het doel om de kerkelijke macht van den kanselier tegen te werken *„ad infringendam Cancelarii potestatem"* [2]); en, me dunkt, Ge haalt zelf reeds een streep althans door *dit* Uw beweren: „dat *alle* Universiteiten oorspronkelijk in het belang der (Roomsche) kerk zijn opgericht" [3]). Een streep, die er eigenlijk al door gehaald wierd, toen Ge Voetius naschreeft, dat we het gelukken der Reformatie, en dus het breken van Romes kerkmacht, voor een goed deel aan de Universiteiten hebben dank te weten [4]).

Maar ook al bedroog mij die goede verwachting, Ge zaagt dan nu, op wat grond ik wel blijven *moet* bij het beweren van mijn *Bede:* dat de pretentie van de Roomsche Curie volstrekt niet was: *„Al een* de kerk of de Staat kon een Universiteit stichten, maar hoogstens: Oók de stichting van eene Universiteit moet plaats hebben *sub auspiciis Ecclesiae"* [5]). Auspiciën die zich oorspronkelijk bepaalden 1°. tot het „jus dandi licentias docendi", gelijk Keuffel het uitdrukt [6]); 2°. tot het bevorderen van eigen invloed door het aanmoedigen van kerkelijk gevierde personen, om ook een Universiteit te stichten; en 3°. wat niet mag vergeten, tot een aanmoedigen van de studie in het algemeen, als wapen tegen de geleerdheid der Saracenen, waarvan Schreiber stellig zegt: „dass Stellen in einigen Bullen diess deutlich aussprechen". En zoo is het dan geschied, „dat de pausen er al meer in slaagden, om hun invloed op de Universiteiten uit te breiden, „und für sich deren Anerkennung, nachmals sogar deren Bestätigung, in Anspruch zu nehmen. Es ergab sich daraus ein positiv-rechtliches Verhältnisz, welches fortwährte, als man längst wahrgenommen hatte, wie das Interesse Roms nicht immer jenes einer allgemeinen Kirche sei und die Handhabung des christlichen Geistes bedinge; wie vielmehr Beide gar oft mit einander in Widerspruch geriethen" [7]).

Ik kom nu tot het *jus promovendi*, het recht om graden te verleenen; waar ik terstond het jus *expostutandi* bijvoeg, overmits het in de Middeneeuwen niet om den titel, maar om de bul ging; en wel *cum effectu civili* [8]).

---

[1]) Ibid. o. l. II. p. 203. [2]) KEUFFEL. o. I. p. 393.
[3]) *De Bede afgewezen.* p. 50. [4]) Ib. p. 51. [5]) *Bede.* p. 28.
[6]) KEUFFEL. o. l. p. 403. [7]) SCHREIBER. o. l. I. p. 6.
[8]) »Toegang verleenend tot maatschappelijke betrekkingen."

Wie „doctor in de geneeskunde" was geslagen, hoefde geen arts-examen meer, gelijk nu ten onzent, te doen, maar kon vrij practiseeren. De graad gaf dus *eo ipso* destijds *alle* rechten, en vandaar dat het *niet* een wetenschappelijke, maar wel terdege een *politieke* quaestie was, om te weten, wie het recht zou bezitten tot het creëeren van doctoren. En nademaal men nu in die dagen zich geen denkbeeld kon vormen van een doctor, die wel goed genoeg was om hem een kranken Krakauer, maar niet goed genoeg om hem een zwakken Zwaab toe te vertrouwen, oordeelde een ieder dat „ergens doctor, overal doctor" moest zijn en dus het recht tot gradenverleening niet aan de landsoverheid toekwam, maar aan het politieke *hoofd der Christenheid* [1]).

Bleef nu slechts de vraag: wie dit was?

En daarmeê, Ge bespeurt het, stappen we opeens tot over onze ooren in de groote quaestie, die de historie der Middeneeuwen beheerscht: het duël tusschen keizer en paus. De paus voorgevende dat hij *twee zwaarden* had en er hiervan slechts één aan den keizer ter plichtsvervulling in gebruik gaf; de keizer daarentegen beweremd, dat de paus slechts geestelijk opperhoofd was, en hij zelf *jure suo* staatkundig hoofd der Christenwereld.

Hierdoor is het dan ook geschied, dat paus en keizer *beiden* op dit recht aanspraak maakten; dat oorspronkelijk, toen de Curie machtig was, de pauselijke bul meer gold dan het keizerlijk privilegie; dat na de verzwakking van de Curie, door het opkomen van de tegen-pausen te Avignon, de keizerlijke papieren weer naar boven gingen; en dat de meeste Universiteiten zich, zekerheidshalve, *tweemaal* hetzelfde recht lieten toekennen: eerst door pauselijke bul en dan nogmaals door rescript van den keizer.

„Diese Hochschülen, zegt een kundig schrijver, hatten von Haus aus nicht einen eigentlich kirchlichen, aber auch nicht einen nationalen Charakter. Sie wollten ursprünglich nicht Landesuniversitäten, sondern europäische, der abendländischen Kulturwelt angehörende Hochschülen sein, *weshalb anfangs der Pabst, hernach auch der Kaiser, ihre Privilegien bestätigte.* Aber erst seit Maximilian I galt die kaiserliche Bestätigung einer neu errichteten deutschen Universität als Regel und als Bedingung ihres rechtlichen Bestandes, woneben immer noch die päpstliche Autorität

---

[1]) Hautz. I. p. 100: »Durch eine Bulle des Papstes Clemens VI vom 6 Januar 1347 wird befohlen, dass die auf der Universität Prag erworbenen Grade in der ganzen Christenwelt *(per omnem Christianum terrarum orbem)* Geltung haben sollten. Vergel. auch Mone, B. J. S. 262—263"

in sofern als die eigentliche Grundlage einer jeden Hochschule angesehen ward, als der Kanzler, ohne dessen Zustimmung kein akademischer Akt Gültigkeit hatte, lediglich in Namen des Papstes fungirte" [1]).

De vergissing ligt dus ook hier voor de hand. Bij „paus" hebt Ge uitsluitend aan „het hoofd der *kerk*" gedacht, en vergeten dat de paus ook wel terdege beweerde, volkshoofd van de Christen*volkeren* te zijn. Het staat er in de bullen anders duidelijk genoeg bij: „ad universas fidelium *regiones* nobis creditas," d. w. z. „aan *alle landen* der Christenheid, wier zorge ons is toevertrouwd" [2]).

Dat het keizerlijk privilegie, vooral door de tegenspoeden der pausen, er bovenop kwam, blijkt voor het overige uit het feit, dat eerst in 1555 het „Reichskammergericht" het schenken van het recht tot gradenverleening bepaaldelijk onder de „Reservatrechte" van den keizer opnam [3]).

In het laatste citaat, Amice, ligt vanzelf de brug, om met U naar de Reformatie over te stappen, en terug te komen op wat ik in mijn *Bede* beweerd had omtrent het „hooge Episcopaat" der Duitsche landsvorsten.

Daarin sloeg ik, naar Uw zeggen, den bal glad mis. Ge schrijft toch: „Er is dus *niets* aan van Dr. Kuypers bewering, dat „ná de Reformatie" de Duitsche vorsten zich gingen beschouwen, als tredende in al de rechten, welke de paus tot dusver in gemengde zaken had uitgeoefend" [4]).

Zou ik van Uwe welwillendheid herziening ook van dit oordeel mogen vragen?

Immers, indien er *niets* van aan is, dat de Duitsche vorsten „na de Reformatie" als 's lands opperbisschoppen in de rechten van den paus

---

[1]) *Theol. Univ. lex.* 1648b. Zie over den invloed van het Schisma, Hautz. I. p. 54: »Ja, das päpstliche Schisma drängte von selbst darauf hin, in streitigen Fragen sich an einen unabhängigen wissenschaftlichen Sitz als Gerichtshof zu wenden," en Aschbach. o. l. p. 8.

[2]) Zie Arnoldt. o. l. I. Bijl. p. 5, waar een bul staat afgedrukt.

[3]) Zie Hautz. o. l. I. p. 40: »Das Recht, Freiheitsbriefe zur Stiftung von Universitäten zu geben und die Erlaubniss zum creiren von Doctoren zu ertheilen, wurde im 16. Jahrhundert von dem Kaiser als ein Reservat-Recht angesprochen (Zöpfl, *Deutsche Rechtsgesch.* S. 549, dessen *Altherth. d. Deutschen Reichs. u. Rechts.* S. 262). Gesetzlich gründet sich dieses Recht des Kaisers auf eine Stelle der Reichskammergerichtsordnung v. J. 1555 (*Samml. d. Reichsabschiede.* Th. III. S. 46). Später übten selbstregierende Fürsten das Recht, Universitäten ohne ein päpstliches oder kaiserliches Privilegium zu gründen."

[4]) *Bede afgewezen*, p. 49.

zochten te treden, en als *zóódanig* over het „jus promovendi" beschikten, dan kunnen ze ook dit recht tot gradenverleening niet anders hebben gegund dan als *politieke* landsheeren.

En denk nu eens wat geschied is met de Köningsberger Universiteit. Waarlijk iets curieus!

Toen namelijk markgraaf Albrecht in 1544 de hoogeschool aldaar in fleur wilde brengen, wendde deze *Protestantsche* vorst zich door tusschenkomst van zijn gunsteling Sabinus tot diens vriend, den kardinaal Bembus, om van *Z. Heiligheid den paus*, dien men als den Antichrist bestreed en verwierp, een bul voor zijn academie te vragen [1]).

De paus dorst dit, uit vrees voor den keizer, niet aan, en Albrecht eindigde met in Warschau raad te schaffen en heul te zoeken bij Sigismunds goedwilligheid. Maar Albrechts aanvrage toonde desniettemin, dat hij zich als landsoverheid *niet* gerechtigd achtte, om het *jus promovendi* bij octrooi te verleenen, maar dit recht bleef gebonden achten aan het *geestelijk episcopaat.*

Het *cujus regio ejus religio* [2]) van den Munsterschen vrede bewerkte dan ook niet den ommekeer, dat de landsheer nu *quâ talis*, als landsheer, academierechten schonk; maar had ten gevolge, dat de landsvorst tevens tot *paus* of *hoogsten bisschop* binnenlands gepromoveerd wierd; en alsnu *in die hoedanigheid* doen ging, wat eertijds de paus deed, en zelfs nog in 1544 door Albrecht van den Roomschen paus werd gevraagd.

De theologische faculteit aan de landshoogeschool van zulk een vorst werd toen namelijk het orgaan, waardoor hij de geestelijke opinie van zijn land beheerschte. En niet sterker kon het stuitend onrecht van zoo onzinnig stelsel aan het licht treden, dan toen de Universiteit van Heidelberg b. v. keer op keer van Luthersch *Gereformeerd* en van Gereformeerd *Luthersch* werd, al naar gelang de *hooge landsbisschop*, d. i. de vorst, tot deze of gene confessie neigde. Elk Duitsch hof werd zoodoende een „Curietje in het klein", en schier erger, dan ooit de pausen van Rome, hebben deze kleine Duitsche pausjes van dit ingebeelde en aangematigde Episcopaat misbruik gemaakt, om alle geestelijke vrijheid in pure willekeur te smoren. „Auf der protestantischen Universitäten machte sich dieses nämlich in der Stellung der theologischen Facultäten wahrnehmbar, welche lediglich als Organe der *landesherrlichen Episcopalgewalt* und als Ver-

[1]) Cf. ARNOLDT. o. l. I. p. 58—60. VON RAUMER. p. 15, 6.

[2]) Het toenmalig recht der Duitsche landsvorsten, om te bepalen welke godsdienst in hun land gelden zou.

treter der *Hoftheologie* gelten sollten. An der Spitze der Universität stand übrigens noch immer der Rector, der als freigewähltes Oberhaupt der *civitas academica*, das Prädicat „*Magnificenz*" und die Scepter der Universität führte" [1]).

De eenheid van de kerk van Christus hield met de Reformatie op te bestaan. Hierdoor ging het algemeen Christelijk besef in een *confessioneel* bewustzijn onder, en het is met name dat *confessioneele* belang, hetwelk de Duitsche landsvorsten met de oprichting van hun academiën poogden te dienen. „Nach dem Eintritt der Reformation nahm das Universitätswesen in Deutschland insofern einen neuen Aufschwung, als eine grosze Zahl neuer Universitäten entstand (bezw. neu hergestellt ward), indem bei dem immer schärfer hervortretenden und das Leben immer ausschlieslicher beherrschenden *confessionnellen Interesse* und bei der fortschreitenden Entwicklung des Begriffs der Landeshoheit, schlieszlich auch der unbedeutendste Landesherr *seine eigne Landesuniversität* haben wollte" [2]).

Had ik het dus wel zoo *heel* mis? En heb ik niet eer alle oorzaak, om vooralsnog stil bij mijn opinie van Januari te blijven: dat het denkbeeld, om als *politieke* overheid over het recht tot gradenverleening te beschikken, het eerst in Gereformeerde landen [3]) opkwam?

De Gereformeerde gouvernementen kwamen hiertoe ondanks zichzelf.

Immers den paus erkenden ze niet. Den Roomschen keizer van Duitschland evenmin. En overmits het *jus expostulandi* destijds van het *jus promovendi* nog onafscheidelijk was, en het dus niet vrijgelaten *kon* worden, bleef er wel niet anders over, dan dat ze zelven handelend optraden; niet als magistraat in het afgetrokkene natuurlijk, maar als souvereine *Christelijke* Overheid!

Vandaar het telkens op den voorgrond treden van „de Christelijke overheid" bij Universiteitsstichting in Gereformeerde landen.

Zoo is het dan ook met Leiden, zoo met Franeker, zoo met Harderwijk ten onzent gegaan!

Want toen eenmaal dat beginsel ingang vond, sprak het vanzelf, dat elk onzer zeven miniatuurstaatjes van dit souvereiniteitsrecht gebruik trachtte te maken [4]).

---

[1]) *Theol. Univ. Lex.* p. 1648a.

[2]) Ibidem. Cf. HAUTZ I. p. 41: »Von der Reformation an veränderten auch die Universitäten allmählig ihre Stellung, insofern sie aus ursprünglich geistlichen Stiftungen, gemeinsame Institutionen der Kirche und des Staates wurden. THUROT. o L. p. 1.

[3]) Met name te Genève en te Leiden.

[4]) Cf. BOUMAN. *Gesch. der Geld. Hoogeschool.* Utr. 1844. p. 372.

Wat hebben ze, om ook Zeeland aan een Academie te helpen, niet nog kort voor de Revolutie, met de Staten van Holland getobd! [1])

---

§ 4. Staatsorgaan.

Zoo is dan geleidelijk uiteengezet, Amice, hoe de Universiteit in de Middeneeuwen meest als „vrije *vereeniging*" ontstond. Hoe ze van de Overheid bij octrooi allengs de rechten eener „vrije *corporatie*" ontving; wij zouden zeggen „rechtspersoonlijkheid". Hoe voorts deze „vrije corporatie", om hare graden in alle landen der Christenheid erkend te zien, en buiten verdenking van ketterij te blijven, den paus om een bul vroeg voor het *jus docendi* en *promovendi* (recht om te onderwijzen en graden te verleenen). Hoe daarna de „Römische" keizer dit nog eens overdeed, om aan de graden het *jus expostulandi*, of wil men, het „*effectus civilis*" te hechten, d. i. den toegang tot landsbetrekkingen. Hoe almede de landsvorsten zich beijverden, om de vrijheid der Universiteiten nóg vrijer en haar zelfstandigheid nóg zelfstandiger te maken, door het verleenen van alsoortige privilegiën, als daar zijn: eigen rechtspraak, eigen politie, vrijdom van tollen, vrijdom van lasten enz., allengs feitelijk leidende tot het oprichten van een werkelijken „Staat in den Staat". En eindelijk, hoe door de Reformatie hierin slechts deze, zij het ook uiterst gewichtige, verandering wierd aangebracht, dat de landsoverheid van lieverleê aan zich trok, én het recht vroeger door den paus, én het recht vroeger door den keizer uitgeoefend, zoodat ten slotte zelfs een souverein staatje als Gelderland spreken ging, zooals oudtijds alleen gesproken werd door keizers en door pausen.

Slechts met een enkelen trek voeg ik hier thans aan toe, hoe sinds het laatste decennium der 17de eeuw; meer nog in den loop der 18de; maar toch hoofdzakelijk door de schrikkelijke revolutie, die het slot van die rampzalige eeuw kenmerkte; dit schoon ontloken Academiewezen jammerlijk te gronde ging, om plaats te maken voor *de Universiteit als orgaan van Staat.*

---

[1]) P. PAULUS. *Zeelands recht op de stichting eener Hoogeschool.* [Cf. P. Dortsma, Smeekbrief. 's Grav. 1775.

Deels lag dit (tot op de Fransche revolutie) aan het wegvallen van den invloed der staten en stenden; het daardoor inkrimpen van de vrijheidsidée; en de evenredige uitzetting der vorstelijke macht.

Deels aan de Universiteiten zelven, die, te zeer vermenigvuldigd, ophielden ontzag in te boezemen; en heur kostelijke vrijheid misbruikend, het academieleven, vooral door het *pennalisme*, ontaarden deden in een uitgieting van bestialiteit.

Maar deels ook, vooral na de Fransche revolutie, aan den strijd tegen het gildewezen; dus ook tegen de vrije corporatie; onder het geroep, dat één recht voor allen moest gelden, en in een privilegie aan den één geschonken een ontrooving van rechten voor den ander lag.

En het was deze driedubbele omstandigheid, die, gevoegd bij het omloopen van het begrip van Overheid naar de *Staats*-idée, oorzaak is geworden, dat in het slot der vorige en het begin dezer eeuw, de oude, vrije, middeneeuwsche en reformatorische Universiteit onderging, en Europa's hoogeschool werd omgeschapen in wat thans onze moderne Academie is, t. w. „*tak van publieken dienst*" of „*Staatsorgaan*".

Göttingen gaf het sein; Berlijn en Bonn volgden; en sinds werden ook de reeds bestaande Universiteiten herschapen en omgetooverd naar het nieuwe model.

En dat model kent Ge.

De Universiteit geen vrije corporatie meer. Geen zelfstandig instituut. Geen eigen financiën. Geen eigen rechtspleging. Geen benoeming van eigen hoofden en leeraren. Geen vrijdom of privilegie. Maar in alles en bij alles afhankelijk van het Staatsdepartement van Binnenlandsche zaken.

Een Universiteit dook op, wier bestaan en inrichting door de Wet wordt geregeld; wier nadere levensbeweging door Koninklijke Besluiten is gereglementeerd; die voor nooit meer dan één jaar pijl kan trekken op haar subsidie uit 's Rijks schatkist; wier rector en curatoren en hoogleeraren en adjuncten door den Koning benoemd worden; en die alzoo in elk opzicht uit den Staat geboren en van den Staat afhankelijk gemaakt, de inzichten en belangen van de in dien Staat bovendrijvende partij dient.

En wel heeft men zich in Duitschland en Engeland tegen dezen roof aan de academische vrijheid, soms zelfs fel, verzet. Maar Ge weet ook, Amice, met wat smaad en minachting de Duitsche regeeringen dezen vrijheidszin der Universiteiten bejegenden, en hoe zelfs Oxford en Cambridge van jaar tot jaar telkens weer een stuk van heur zelfstandigheid inboetten.

Thans kan die strijd dan ook bijna als uitgestreden worden beschouwd.

De oude Universiteit is weg. Onherroepelijk weg. En ook ónze wet op het Hooger Onderwijs heeft op al *onze* openbare Universiteiten dien nieuw-modischen stempel gedrukt, en ze omgezet in pure Staatsorganen.

De Staat is heer en meester op universitair terrein ook onder onze landzaten geworden.

De Koning bepaalt of er, en waar er, en in hoever er een openbare Universiteit zijn zal.

De Staat regelt het leven onzer Academiën bij wet en bij besluiten.

De Staat stelt den rector aan.

De Staat benoemt de curatoren.

De Staat benoemt de hoogleeraren.

De Staat regelt de examens.

De Staat regelt de graden.

De Staat geeft het geld. Voor niet meer dan één jaar tegelijk.

En alle oude vrije fondsen zelfs poogt men al meer te brengen onder een aan het Rijk rekenplichtig beheer.

En of deze Staats-universiteiten ook wel ten onzent op weg zijn om in partij-universiteiten te ontaarden, vraag dat maar eens; ik zeg nu niet aan de theologen en philosofen; neen, maar aan onze staathuishoudkundigen.

Of is het dan geen feit, dat nog niemand weêrspreken dorst, hoe nog vóór korte maanden de knapsten onzer oeconomisten gepasseerd werden, alleen omdat ze tegen de *egoïstische* richting waren, die dusver door den hoogleeraar Vissering was bepleit?

---

§ 5. **Erkend bij de wet.**

Het is uitsluitend aan deze omzetting, Amice, van de oorspronkelijke middeneeuwsche Academie in „de Universiteit als *Staatsorgaan*", dat we de opkomst danken van wat thans onder den naam van „Vrije Universiteit" in de meest toongevende landen bekend raakt.

Ook die „Vrije Universiteit" bestaat door de autoriteit der Overheid. Ze kan niet dan met gedoogen der Overheid in het leven treden. Haar bestaan rust publiekrechtelijk op *de Wet*. En het is juist in dat

„door en bij de Wet erkend zijn", dat het eigenaardige van haar karakter moet gezocht.

Gij hadt die zinsneê in mijn *Bede* over het „vergelijkende recht" opgevat, als begon m. i. de Vrije Universiteit het reeds in de meeste landen van de Staatsscholen *te winnen.*

Dat is een abuis. Dat stond er niet. Ik heb er niet aan gedacht.

Maar wat ik beweerd heb, en nog moet volhouden, is, dat de omschepping na 1789 van de middeneeuwsche Academiën in Staats-universiteiten, noodzakelijk als correctief de „bij Staatswet erkende Vrije Universiteit" in het leven riep.

Uitteraard is deze beweging nieuw.

Ze kon niet opkomen, eer allengs het oude personeel wegstierf, en de autonome wetenschap driester het hoofd opstak.

Maar begonnen is ze, en nu reeds heeft ze er toe geleid, dat in de meest toongevende landen, door de wet des Lands, het recht, om tot zulk een vrije stichting over te gaan, erkend wierd.

Dit kon niet anders.

In dezelfde banier, die om afschaffing van privilegiën riep, was in 1789 óók met gulden letteren *de vrijheid van onderwijs* geschreven; en het is de ondenkbaarheid, om aan de consequentiën van dit vérreikend beginsel weerstand te bieden, die de regeeringen ten slotte genoopt heeft, voor deze nieuwe categorie van hoogescholen een mogelijkheid te scheppen van bestaan.

De „Vrije Universiteit" van de 19e eeuw is dus volstrekt geen kopie van de oude universiteiten te Bologne en Parijs; maar een postulaat van onze moderne wetgeving; ter eereredding der vrijheid, noodzakelijk geworden door het opgaan der vroegere Universiteiten in den Staat. En slechts in zóóverre hangt dus de oude „vrije corporatie" met de „erkende vereenigingen" van thans saâm, als in beiden zich de innerlijke levensdrang van alle echte studie uitspreekt, *om te stoelen op eigen wortel.*

De eenige moeilijkheid, die zich hierbij voordeed, was de regeling van het recht tot graadverleening met *effectus civilis.*

Schier allerwegen heeft men die moeilijkheid opgelost, door een afzonderlijk college in het leven te roepen, dat *onpartijdig* de studenten der Vrije Universiteiten examineeren zou, en, na afgelegd examen, kon doctoreeren. Zoo in New-York. Zoo in Engeland. Ten deele ook in België!

Slechts in ons land wees men, minder liberaal, de *Rijks*professoren als examen-commissie aan.

Maar voor die Commissie staan de studenten van de Vrije of Rijksuniversiteiten dan toch *op voet van volkomen gelijkheid.*

Uw poging, om de beteekenis dier nieuwe beweging op universitair terrein als onbeduidend te doen voorkomen, houdt dan ook in het minst geen steek.

Over de Vrije Universiteit te Londen behoef ik geen Berlijnsch professor, al heet hij ook Von Gneist, te raadplegen, maar kunnen de officiëele stukken zelve licht geven. Ze werden me bereidwillig verschaft door Mr. Thomas Douce, „clark to the University". Er blijkt uit: Dat in Mei 1826 een „body incorporated" is opgericht, onder den naam van „University of London" [1]). Dat deze school al spoedig tot zúlk een bloei geraakte, dat enkel de medische faculteit binnen tien jaren na haar stichting reeds 494 studenten telde [2]). Dat in 1836 deze Universiteit gesplitst is in twee colleges, waarvan het éene de „teaching body" zou zijn, en het ander „the power of conferring degrees" zou bezitten; en dit wel, teneinde niet alleen aan deze school, maar aan *alle* vrije scholen, met name ook aan King's College, een onpartijdige Commissie van examen aan te bieden. Voorts dat sinds 1836 het onderwijsgevend lichaam den naam draagt van „University College, London", en het andere van „The University of London" [3]). En eindelijk dat onder deze Vrije Universiteit niet minder ressorteeren dan *drie en vijftig* inrichtingen van hooger onderwijs; zoo in Engeland als in zijn koloniën [4]).

Is dit zoo onbeduidend?

En wat Amerika aangaat, ook daarvan heb ik de officieële stukken

---

[1]) H. Morley. i. l. p. 6.

[2]) Ibidem. p. 16: »In the session 1835—36 the number of students in the faculty of medicine was 438; in the faculty of arts 101; and there were 267 boys in the school. Next year there was an increase of 32 in the faculty of medicine, of 36 in the faculty of arts and of 13 in the school. In the session 1838—39 the numbers had risen to 494 in the faculty of medicine, 156 in the faculty of arts, and 364 in the school."

[3]) H. Morley, University college 1828—78. London. A lecture 79. London. p. 14. But the opening of King's College brought a new element into the question of the charter sought by this place as to the University of London and its claim to grant degrees. The result of long negotiations was to win for the first time a national assertion of the duty of throwing open to all corners the highest education. Two charters were granted instead of one. The power of conferring degrees was separated from the teaching power of the University. This institution, founded as the University of London, consented in 1836 to a change of name; it then became University College, London, and transferred its claim to confer degrees to a separate institution, which should examine but not teach, which should thenceforth be called »the University of London", and which should be in entire accordance with the principle then first established in the public mind." Cf. *Papers relating to the origin of the University.* p. 4.

[4]) *Calendar for the University of London.* 1880. p. 52.

eens laten komen, en o. a. uit het *Report of the Commissioner for education* over 1877 gezien, dat er in de Vereenigde Staten niet minder dan *driehonderd vier en vijftig* inrichtingen voor academisch onderwijs van allerlei aard bestaan, waaronder *twee en zeventig*, zeer uiteenloopende, Universiteiten [1]). Al deze inrichtingen zijn bij octrooi gecharterd, en aldus in echten zin zelfstandige universiteiten geworden [2]). Waar de Staat, gelijk in New-York, zich met het hooger onderwijs inlaat, is deze *New-York University* nog volstrekt geen college om onderwijs te geven, maar *alleen* examen-commissie, [3]) zonder één enkel student of professor. En althans in het rapport van 1877 (het laatst uitgekomene), is den officiëelen „commissioner", behalve New-York, nog geen enkele andere uitzondering op den regel bekend.

Gevoegd bij wat we in België en Frankrijk en ten deele ook in Zwitserland [4]) en Noorwegen [5]) gebeuren zagen, toonen deze gegevens dus wel terdege, dat de beweging, waarop ik wees, in gang is en gestadig in kracht wint, en zich slechts, bij onbekendheid met de feiten, laat onderschatten.

En verwijst Ge mij ten slotte naar Duitschland, als het land *der*

---

[1]) *Report of the Commissioner of education* 1877. p. 503—7.

[2]) Ibidem. p. CVI. »American colleges and professional schools, even when endowed from public funds, are not much under public control or supervision. After receiving their charters — which usually authorise them to have a corporate seal, to hold real and personal property, to teach and charge fees therefore, and to confer appropriate degrees — there is not much connection between them and the States. The State of New York is an exception to this general usage. All academies chartered by the State and all colleges and professional schools (excepting schools of theology) are parts of the general corporation known as »the University of the State of New York", which has been mentioned already."

[3]) Ibidem. p. CIV: »Again, the Board of Regents of the University of the State of New-York is a corporation supervising all the chartered colleges, universities, law-Schools; and medical Schools, and nearly all the academies and academic departments of union Schools in the State; but, as an educational corporation, it has not a single professor, teacher or student."

[4]) In Bazel zijn vrije professoraten, en eveneens een geheel vrije »Predigerschule" onder leiding van Dr. Arnoldt in den Beck'schen geest.

[5]) Te Christiania is de academie in 1811 uit particuliere bijdragen gesticht. 769,000 Rth. werd saamgebracht. Cf. Wagner. o. l. XXI. p. 61: »Im *Norwegen* wurde die Universität zu *Christiania* nach langem Widerstande von Seiten des damaligen Herrscherlandes Dänemark durch eine im Jahre 1811 von der patriotischen Gesellschaft für Norwegens Wohl eröffnete und mit grossem Eissen und vielen Opfern im allen Ständen der Bewohner unterstützte Subscription, bei welcher 69,600 Reichsbankthaler und 3960 Species, auszerdem an jährlich fortzusetzenden Beiträgen 13,352 Thaler und nahe Tonnen Getreide zusammenkomen, gestiftet und im August 1813 eröffnet." Wat de Vrije Universiteit te Madrid is, die onlangs Prof. R. Dozy te Leiden tot eerelid benoemde, heb ik niet onderzocht.

Academiën, waar toch dusver deze nieuwe gedachte nog niet doordrong [1]), laat mij dan, Amice, een getuige tegen U oproepen, dien men althans in Uw kamp niet wraken zal.

Ik bedoel *Schleiermacher !*

Schleiermacher, die reeds in 1808 in zijn *Gelegentliche Gedanken über Universitäten im Deutschen Sinne* klaar en overtuigend de stelling handhaafde: 1°. dat de Universiteit haar bestaan vindt in de vrije aaneensluiting van geleerden; 2°. dat alleen uitwendige omstandigheden den Staat den plicht opleggen, zich met de Universiteiten in te laten; maar ook ten 3°. dat deze Staatsbemoeiing zich tot het geringst-denkbare moet beperken.

De Universiteit gronde ook nu nog haar bestaan in vrij wetenschappelijk, particulier initiatief: „Daher müssen sich rein ans den Triebe nach Erkenntnisz, wo er nur wirklich erwacht ist, auch alle zu seiner zwekmäszigen Befriedigung nöthige Verbindungen, die verschiedensten Arten der Mittheilung und der Gemeinschaft aller Beschäftigungen von selbst gestalten; und es wäre irrig zu glauben dasz alle dergleichen Anstalten, wie es jetzt scheint, nur das Werk des Staats sein könnten" [2]). Slechts onder onbeschaafde volkeren is de Staat de éénig geroepene tot Universiteitsstichting: „Nur da werden alle Unterrichtsanstalten eigentlich von Staate ausgehn müsse, wo über ein noch ganz rohes Volk eine kleine Anzahl eines gebildeten Volkes herrscht, und den Trieb des Wissens erst in jenem erwekken will" [3]). In beschaafde landen kan de Staat zich bepalen tot bescherming en erkenning bij de wet: „Dies alles kann freilich nur durch den Staat erlangt werden, und daher ergeht an ihn die Anmuthung, *diejenigen, die sich zum Behuf der Wissenschaft mit ein ander verbunden haben, wie wir uns ausdrucken, als eine moralische Person anzuerkennen, zu dulden and zu schützen*" [4]). Terwijl het streven der Universiteiten steeds blijven moet, zich geheel van den Staat los te maken: „Dieser Richtung nun musz der wissenschaftliche Verein nothwendig entgegenstreben und die edeler Mitglieder desselben werden daher immer darnach trachten, sich möglichst zur Unabhängigkeit vom Staat herauf zu arbeiten, indem sie theils ihre Vereinigung der Gewalt und Ver-

---

[1]) Ook hierin vergist Ge U. Gestreden is er in Duitschland over de »Vrije Universiteit" vóór 1848 wel terdege. En verworpen werd die idée slechts dáárom, wijl ze bedoeld werd, als stichting van de Roomsche kerk. Cf. KEIL, *de rationibus quae ecclesiae cum Univers. intercedunt*. p. 5.

[2]) SCHLEIERMACHER, *Gel. ged. uber Univ. in deutschem Sinne.* Berlin 1808. p. 2.

[3]) Ib. p. 4.

[4]) Ib. p. 5.

ordnung des Staates zu entziehen, theils ihren eigenen Einflusz auf denselben zu erhöhen suchen" [1]).

Nobele gedachten; nú nog slechts bij enkelen, met name bij *Von Sybel* náwerkend [2]); maar vóór den ommezwaai van 1848 het gemeengoed van al Duitschlands academische kringen, gelijk Keil te Halle ze nog in 1845 in dezer voege uitdrukte: „Vragen we daarentegen, wat voor de toekomst ons ideaal moet zijn, dan kom ik er zonder aarzelen voor uit, *dat de oorspronkelijke vrijheid onzer oude Universiteiten vrij wat beter bij de natuur der wetenschappen paste, dan de dwangtoestand waarin we tegenwoordig verkeeren;* waarin, meer door geval dan krachtens het systeem, nog wel enkele sporen van de aloude vrijheid zijn overgebleven; maar derwijs door Staatsinvloed omstrikt, dat de hoogleeraren allen in Staatsambtenaren ontaard zijn. Of zulk een Staatsbemoeiing in burgerlijke zaken te gedoogen zij, laat ik ditmaal in het midden, maar dit staat bij mij vast, *dat het rijk der wetenschappen, hetwelk de grenzen aller natiën overschrijdt, zich in beginsel tegen haar aankant*" [3]).

Gedachten Uwer waard, Amice, indien niet in ons kleine land de meest grootsche en bezielende denkbeelden telkens (en dat waarlijk niet bij U alleen) in persoonlijke consideratiën werden gesmoord.

---

§ 6. **Onze Stichting.**

Ik concludeer, Amice, en na U, zoo in mijn staatsrechtelijk betoog „strikt *naar recht*", als in mijn historisch betoog „strikt *wetenschappelijk*", de gelegenheid van der Universiteiten stichtingsrecht en oorsprong te hebben uiteengezet, meen ik thans te mogen constateeren: dat onze Stichting, wel verre van slechts een hersenschimmig plan of loos kinderspel te zijn, veeleer te begroeten is, als *de eerste levensuiting ten onzent van een machtige beweging, die we, ter redding zoo van het vrijheidsbeginsel als van het historisch Universiteitsbegrip, aan de Staatsbemoeiing met het Universiteitswezen hebben te danken.*

Onze Stichting is dus volstrekt geen kopie van wat in de 12e of 13e eeuw is geschied; noch van wat tijdens de Reformatie aanschouwd werd;

---

1) Ib. p. 19.

2) Cf. H. von Sybel, *Die Deutsche Universitäten*. Bonn, 1874, die eveneens op particulieren steun dringt. p. 32.

3) H, Keil, *Oratio de rationibus quae inter ecclesiam christianam et universitates intercedunt.* Halae. 1845. p. 5.

maar handhaaft op de thans eenig mogelijke wijze het zelfstandig karakter, dat, naar luid van oorsprongsbrief en historie, van de zuivere Universiteitsidée onafscheidelijk is.

Ze herstelt daarbij niet den ouden gildevorm; maar treedt, naar den eisch van het moderne Staatsleven, op, als „door de Wet erkend".

Ze plaatst zich niet buiten het publieke recht, maar rust op de Grondwet des lands; op de organieke Wet voor Hooger Onderwijs; en op een gecontrasigneerd Besluit van Z. M. den Koning.

Met de kerk zoekt ze voor haar theologische faculteit die normale aansluiting die eerst dán mogelijk zal worden, als het *geheele* Gereformeerde lichaam in deze landen weer kerkelijk georganiseerd zal zijn [1]).

Ze geniet het recht, om vrijelijk te onderwijzen.

Ze is in het bezit van het recht, om te examineeren en graden te verleenen.

En voor zoover hare leerlingen een graad wenschen te erlangen, die ook den weg naar *Staatsbetrekkingen* opent, verschijnen deze op voet van volkomen gelijkheid voor *de Examencommissie van het Rijk*, om te Leiden of te Utrecht, te Groningen of te Amsterdam te candideeren en te doctoreeren [2]).

De aarde om in te wortelen en de lucht om vrijelijk in te groeien bezit ze dus. En of het tot een groeien met gedijen bij haar komen zal, hangt eeniglijk aan de vrije gunste van dien God, in wiens Naam haar beginnen zij, en zoo haar voortgang als voleinding blijven moge.

En die gunst *zal* Hij ons betoonen; met ons allengs meerdere gunst te geven in de consciëntie der Christenen hier te lande; maar ook door ons in toenemende mate mannen te beschikken, die met eere en kracht den wetenschappenlijken strijd doorstaan kunnen.

Op een spoedige zegepraal rekenen we daarbij intusschen *niet.*

Eer bang zal de worsteling, hardnekkig de strijd zijn. In ons niet zeer onbekrompen vaderland went men niet licht aan een nieuwe idée. En bovendien we hebben de usantie; we hebben de beurzenstichtingen; we hebben de gemakkelijkheid der studenten; we hebben den stroom der publieke opinie; we hebben het corps der geleerden; we hebben de gereedheid der boeken; we hebben de macht van het Staatsgeld; kortom we hebben in letterlijken zin *alles* tegen.

---

1) Zie Bijlage 3.

2) De ontbrekende testimonia zijn, na onderzoek, ook zonder »college-loopen", verkrijgbaar.

Alleen de drang van het plichtsbesef, en daarin de belofte Gods, hebben we meê!

Verontrust *Gij* U dus niet al te zeer, Amice, over ons opkomen. Want ons succès zal aanvankelijk veel geringer zijn, dan Gij U voorstelt. Op zijn minst genomen een vijftal jaren moeten als eerste geboorteweeën doorgeworsteld. Och, over „karakterschaarschte" wist Beets nog voor korte jaren zoo prachtig te klagen; en, Ge begrijpt toch zelf, Amice: jongelingen die niet *zeer vast van karakter* zijn, komen naar ónze academie niet.

Maar vergun ons dan ook op *onze* beurt, ons niet al te zeer door Uw tegenkanting te laten ontmoedigen.

Want, het is zoo, gebrek omgluurt ons aan alle zijden: gebrek aan *hoogleeraren*: gebrek aan *studenten;* gebrek aan *geld!*

Maar bedenk ook, Amice, gebrek aan *mannen om te doceeren*, bestaat er bij Uw Irenischen evengoed; bestaat er zelfs bij de Rijksuniversiteiten; en bestond er in de Reformatie-eeuw niet minder. Denk maar om het tobben, zoo in Genève als in Heidelberg, in Montauban en bij Prins Willems Stichting in de Sleutelstad.

Schaarschte van *studenten* kan in den aanvang evenmin ons den moed doen ontzinken. Want we weten te goed, hoe weinigen er te Utrecht en te Leiden zijn, die niet van beurzen leven. We weten, hoe onvrij uiteraard de Van Dijksche jongelui in hun keuze zijn. We weten dat we de eerste jaren de jongelingen pas ná hun propaedeutisch kunnen krijgen; dus na de *furcae* te Utrecht te zijn doorgegaan. We weten almede hoe er te Leiden voor zes theologische professoren per jaar nauwlijks iets overblijft. En weten ook hoeveel het cijfer bedraagt van de theologische studenten, die de gehoorzaal vullen, waar Uw vriend Dr. Van Toorenenbergen doceert! Bedenkt Ge daar nu bij, dat onder dat kleine aantal nog de leerlingen van twee seminariën, en dan nog over vier studiejaren verdeeld, zijn, dan zult Gij zelf de dwaasheid van het courantenbericht belachen hebben, dat nu reeds van meer studenten voor deze éene faculteit in één jaar bij óns sprak, dan Amsterdams stadsuniversiteit er in vier jaren, met de seminariën er bij, heeft aan te wijzen.

En eindelijk, laat er gebrek aan *geld* komen! Ge zaagt het nu zelf uit de stukken, hoe ook Genèves academie dien bangen nood gekend heeft; ook al waren er toen voor het minst geen broederen die tegen het begiftigen van zulk een stichting waarschuwden.

En al wil ik nu niet hooge spreken, toch zoudt Ge U vergissen, Amice, indien Ge ooit hooptet, dat gebrek aan geestelijke of aan stoffelijke gaven ons dezen heiligen strijd zou doen opgeven.

Zie, ook al konden we op eigen erve voor niet één katheder een man meer vinden, welnu, dan zullen de natiën van rondom ons heur zonen zenden.

Al slonk het geld in kas tot op den laatsten penning, dan zullen we, op de wijze als Paulus van Tarsen het deed, nochtans bestaan blijven.

En al gelukte het aan beurzenovermacht en examenpressie om ons de eerste jaren geheel van studenten ontbloot te laten, geen nood, Amice, dan zullen we te Utrecht zelf en te Groningen en te Leiden de ziel Uwer jongelingen komen zoeken, en hen, terwijl ze voor de beurzen, waarmeê Uw vrienden dwingen, elders studeeren, uit de verte drenken met der vaderen geest, door onze geschriften ze bewerkend.

Vergeet toch niet, om studenten te winnen heeft men ze niet absoluut onder eigen toespraak te houden. Eerst heeft Opzoomer Leiden van uit Utrecht afgebroken, en toen weer heeft Scholten tien jaren lang de Utrechtsche studenten gevormd, ook al stond hij te Leiden op den katheder.

Hoofdzaak is maar, dat er een school zij; en dat aan die school zich een kring van mannen vorme, *die hun tijd vrij hebben, en er voor leven kunnen, om op wetenschappelijk terrein kerk en land, weer naar der vaderen heilige traditie te dienen.* En als we daar maar in slagen mogen, en we op dát terrein althans onze studeerende jongelingschap, óók te Utrecht, ten steun mogen zijn, zie, dan is een keer in de opinie reeds nu met zekerheid te profeteeren, en ons meer, dan ik ooit hopen dorst, door Gods wondere genade gegund!

Juist daarom kunnen noch zullen we dan ook *bij de theologie* staan blijven.

Zoo spoedig het slechts even kan, moet met name ook de *juridische* faculteit gecompleteerd, om mannen te leveren, die op dege wetenschappelijke wijze den eisch van Koning Jezus ook op land en volk in staats- en straf- en burgerrecht bepleiten kunnen.

En ook met de *litterarische* faculteit mag niet getoefd. Althans de geschiedenis van ons vaderland mag niet aan de Fruins eenerzijds, en de Nuijensen anderzijds worden overgelaten. En toch tegenover deze gevierde namen komt men met een kinderschoolboekje niet ver!

Ge ziet dus, we hebben een heerlijke, heilige idée, die als een lichtende star op den weg voor ons uit gaat; en om de tegenspoeden, die ons verveelvuldigd te wachten staan, houdt de diep ingedrongen prikkel van *voort te moeten*, en het niet te *mogen* opgeven, dan ook niet op ons uit te drijven naar het vast gekozen doel.

En of *Gij* nu al voortgaat, ons deswege te bespotten, en een deel

onzer naaste broederen doorgaat met het leggen van struikelblokken op onzen weg, dit, Amice, kan ons wel den rug striemen en zal ons wel het harte krenken met grievende smart, maar noch die geesel der satyre, noch die onbroederlijke bemoeilijking, kan ons schokken in onze geloofsvastheid; want onder het „*Dieu le veut*" van Jeruzalems kruisvaarders trokken we van meet af in deze hachlijke worsteling op [1]).

Zelfs geloof ik, waarde Broeder, dat onze kansen daarbij nog vrij wat slechter konden, dan ze metterdaad staan.

Want wel staat al wat onder menschen groot genaamd wordt; door eere en geldmacht; door hoogen invloed en wetenschappelijke côteriegeest; aan *Uw* zijde.

Maar wij vertegenwoordigen, in hoe gebrekkigen vorm dan ook, *een beginsel.*

Het beginsel der *vrijheid.*

Het beginsel van het *burger-initiatief.*

Bovenal het historisch beginsel van den Christus Gods: *Zonder Mij kunt gij*, OOK OP HET ERF DER WETENSCHAPPEN, *niets doen!*

En het is voor dát heerlijk drievuldig beginsel, dat wij, mannen der Vrije Universiteit; zij het ook in het diepst besef van onze kleene kracht en van onze volstrekte onwaardigheid; nochtans vastelijk besloten hebben, den strijd ten einde toe door te strijden, zoolang de Heere, in wiens Naam alleen onze hulpe staat, er ons de kracht, er ons den moed, er ons de geloofsbezieling toe zal schenken.

---

[1]) »God wil het!"

IV.

STRIKT „ERNSTIG".

»Zonder *Mij* kunt gij niets doen."

Joh. XV : 5.

IV.

STRIKT „ERNSTIG".

1.

TERUGGENOMEN.

Zal ik het recht verwerven, waarde Broeder, om eer ik mijn studie sluit, nog met een woord van hooger ernst tot U te komen, dan ben ik gehouden vooraf al den klem van dien ernst toe te passen op mij zelven.

Gij hebt er Uw leedwezen over betuigd, dat er in de laatste maanden „harde woorden" tusschen ons waren gevallen.

In dit leedwezen deel ik.

Ik voeg er bij, er wordt leed om die „harde woorden" gedragen, óók door onze broederen die van verre staan en onzen strijd aanzien. Want zúlk een strijd verkwikt en verheft niet, maar bedroeft.

Reeds om den strijd zelven, die uitbrak; en waaruit opnieuw zoo smartelijk bleek, hoe de lichtstraal der waarheid niet anders *kan* dan breken, zoodra hij door het prisma van ons menschelijk leven heengaat. Maar toch, in sterker mate nog, om het verkeerde en onheilige, dat zich zoo vaak mengt in de wijze, waarop zulk een strijd wordt gevoerd.

Dit is niet in den geest eener onmanlijke sentimentaliteit bedoeld.

Integendeel, indien de bestrijders van den Christus over ons heenvallen, voorwendende dat ze zich ergeren aan ons hinderlijk krakeelen, dan hef ik Uw en mijn naam fier tegenover de namen van hún krakeelers op, en werp, al ware het slechts met de actestukken van de laatste Amsterdamsche verkiezing, die aanklacht, in stille verontwaardiging, rauwelings op henzelven terug.

Maar mogen we daarom vergeten, Amice, dat wij *niet* tot de bestrijders van den Christus, maar tot zijn *belijders* behooren? Vergeten, dat het belijden van dien hoogheiligen naam óns dan ook veel strenger eisch van zelfbeheersching oplegt? Vergeten, dat onheilige opwellingen

uit ons hatend hart, hoe ook in wie buiten staan soms verschoonlijk, steeds onvergeeflijk voor ons zelven moeten blijven, zoo dikwijls we het brood breken en den wijn drinken, gedenkende aan onzes Heeren dood?

Dat hebben we anderen voorgehouden.

In onze catechisatiën.

In onze geschriften.

In onze praedicatiën.

Bij de bediening van het hoogwaardig Sacrament.

Uit dien toon hebben we gebeden, als we de mond der gemeente bij haar smeeken tot God mochten zijn.

Oordeel dan zelf, mijn Broeder, of we ontkomen kunnen aan den onverbiddelijken eisch, om bij ons zelf en ons eigen woord minstens even heiligen, eer nog gestrengeren, maatstaf aan te leggen.

Ἢ μὴ δίδασκε ἢ δίδασκε τῷ τρόπῳ [1]) is door een heiden reeds gezongen.

Zingt niet Uw ziel, met de mijne, het dien ouden gnomendichter na?

Door dien geest gedrongen heb óók ik dan mij zelven afgevraagd: of ik onder en over „die harde woorden die gevallen waren" *mij zelven* niets had te verwijten?

Niet of er *bij U*, maar of er bij *mij* schuld lag, stond aan *mij* te onderzoeken.

En de slotsom van dat onderzoek was: „Ja, gewisselijk. Had Jezus zelf geschreven, wat ik opstelde, hoe zou het anders, wat zou het heiliger, wat zou het teederder hebben geklonken! Uw naaste als uzelven liefhebben! is het heerlijk parool ook voor onze strijden. En hoe vaak niet leî mijn woord het, bewust of onbewust, op een minder lief zijn jegens Dr. Bronsveld toe!"

Mag ik U hierover mijn leedwezen komen betuigen?

Ik zeg U, dat ik, niet voor menschen, maar voor den Rechter die ons oordeelen zal, hierin een oordeel vel over mij zelven.

Wilt Gij het mij vergeven?

En mag ik hopen, dat ik door deze publieke bede meer zal verwerven, dan mijn particulier schrijven vermocht?

Want, metterdaad niet genoeg kan ik U zeggen, waarde Broeder, hoe die particuliere correspondentie mij heeft gesmart.

Ze kwam aan door een zinsneê in Uw *Kroniek*, die in sterk afkeu-

---

[1]) »Onthoud u van vermaan of maan door eigen voorbeeld."

renden zin over een paar volzinnen uit de *Vliegende Blaadjes* sprak, en eindigde met de vraag, of de schrijver dezer volzinnen den moed zou hebben zich te noemen.

Ik zond U daarop een paar regels voor Uw *Stemmen*, om U te zeggen, dat ik over de redactie dier *Blaadjes* mij niet mocht uitlaten, maar dat eerlijkheid mij gebood U te zeggen, dat de door U afgekeurde volzinnen *van mij waren*. Er ging, ik durf zeggen, een niet-onvriendelijk epistel bij.

Daarop ontving ik tot mijn innig leedwezen dit korte antwoord:

UTRECHT, 26 Aug. 1880.

Amice! Thuis komend van een uitstapje, dat ik mij veroorloofd heb, vind ik bijgaand stuk van u, dat ik de vrijheid neem u terug te zenden.

De beleedigende wijze, waarop gij over mijn antwoord op uw »Bede" geschreven hebt, verbiedt mij iets van uwe hand in mijn tijdschrift op te nemen, en met u den strijd voort te zetten. Op hetgeen gij thans zult inbrengen tegen mijn »ditjes en datjes", behoeft gij op een antwoord van mij niet te rekenen [1]). Mij is het om het laatste woord niet te doen.

Geloof mij

Uw dw.
A. W. BRONSVELD.

Toen heb ik U nogmaals een eenigszins warm broederlijk woord toegezonden, om U te zeggen, dat, indien ik U beleedigd had, de H. Schrift U den weg aanwees, om deze ergernis weg te nemen; om U te verklaren, dat ik bereid was U vergeving te vragen voor wat min goed in mijn schrijven mocht geweest zijn; om U te verzekeren, dat gansch andere gevoelens mij te Uwaart bezielden; maar ook om U te verzoeken vooralsnog op Uw afwijzende beschikking terug te komen. En dat wel *omdat Gij mij zelf hadt opgeroepen, om mijn naam te noemen;* en het nu

---

[1]) De volzin uit de, in zeer populairen toon geschreven, blaadjes, waarop Gij doelt, luidt aldus:

»Niet dat ik me in Bronsvelds geschil ga mengen. Zijn antwoord op Kuypers Bede loopt over allerlei ditjes en datjes, maar glijdt over de hoofdquaestie, die voor ons arme volk in het spel is, met een ijskoud hart heen. Er worden heel wat vreemde boeken te pas en te onpas in aangehaald, maar de groote vraag, die mij altijd op het harte weegt, namelijk: *wat moet er gebeuren om de herders en leidslieden van ons volk aan dien verderfelijken invloed van de hoogere Staatsscholen te ontrukken en weêr terug te brengen tot den Christus?* daarover spreekt deze altijd scherpe man geen woord."

Ook dit kon vriendelijker. Maar wat steekt er *beleedigends* in? Of is het dan niet waar, én dat dit de *hoofd*-quaestie is, én dat *Gij* over die quaestie heenliept?

toch niet aanging, om, na eerst gevraagd te hebben: „Durft die schrijver zich noemen?" hem, als hij zich dan noemen komt, te doemen *tot zwijgen*.

Was dit nu zóó onbillijk gevraagd?

En toch, op dat ernstig, broederlijk schrijven ontving ik vier dagen later geen ander bescheid dan deze briefkaart:

»DEZE IS DIENENDE OM U TE BERICHTEN DAT IK MIJ HOUD AAN HET DOOR MIJ GESCHREVENE. *A. W. B.*"

Mag ik vragen, waarde Broeder, kunt Ge niet begrijpen, dat ik na zulk een antwoord niet verder aandrong?

Zou het karakter; ik voeg er bij, Christelijk karakter; getoond hebben, indien ik toen, langs den particulieren weg, nog verder ware gegaan?

Ik besloot daarom die correspondentie af te breken en liever voor ieders ooren publiek het terugnemen uit te spreken van datgeen waarin ik ongelijk had; en U voorts aan dat woord onzes Heeren te herinneren: „Hoe dikwijls vergeven? *Tot zeventigmaal zevenmaal!*"

Met name neem ik terug de korte aankondiging van Uw geschrift in de *Heraut*. En ik doe dat niet in weekhartigheid. Noch ook om U te believen. Maar uit overtuiging.

Ik doe dat, niet als had ik met sommige geïncrimineerde uitdrukkingen bedoeld, wat men er in heeft gelegd.

Verre van dien.

Zoo o. a. beteekende mijn zeggen: „Men ziet er uit dat Dr. Br. te Utrecht met knappe vrienden omgaat", allerminst dat ik U niet knap genoeg achtte, om zulk een boekje te schrijven. Want vooreerst schrijf ik zelf nooit een boekje, of ik raadpleeg er *mijn* „knappe vrienden" altijd over. En ten andere houd ik U eer voor vrij wat knapper, dan Ge in dit boekje uitkomt·

Hoe dan die zinsnêe uit mijn pen vloeide?

Amice, reeds lang eer Uw boekje uitkwam, kende ik een goed deel van den inhoud er van. Uw „knappe vrienden" hadden er tot zelfs in dameskringen te veel over gesproken. Er was een gerucht van omgedragen, hoe ik verpletterd zou worden. Men maakte er een eerezaak voor Utrecht van. Niet Gij, maar *Utrecht* zou tegen mij optreden!

En alsnu te doen merken, dat ik dat wist; en dus óók wist, dat ik niet alleen met U, maar met Utrecht te doen had; ziedaar al den zin van mijn, voor wie dat *niet* wist, zeker raadselachtig schrijven.

Ik zal geen namen noemen. Maar als in de collegiekamer, van menig hoogleeraar, tot zelfs onder de propaedeutische professoren, „de steen uit den muur eens aan het roepen ging"; of als, om nog een ander

beeld van Habakuk [1]) te gebruiken, in sommige professorale visitekamers „de balk uit het hout eens aan het spreken sloeg" van wat er te Utrecht binnenskamers alzoo gefluisterd wordt, om de studenten met afkeer van den Gereformeerden naam te bezielen, wat dunkt Uzelf? Zou er niet één kreet van verontwaardiging heel het land door onder ons Christenvolk opgaan!

En mocht het, *moest* het dan, niet eens doorstralen, dat het openen van deze Utrechtsche loopgraaf mij evenmin een geheim bleef, als indertijd het onverantwoordelijk bedrijf van Dr. Van Toorenenbergen te Rotterdam. Een bedrijf, waarbij soms woorden zijn gebezigd, die zijn eigen pen zou weigeren te boekstaven?

Toch neemt dit niet weg, Amice, dat ik een streep door die recensie; ook door die gewraakte zinsneê, haal; omdat, al maak ik me ook sterk om elke uitdrukking op zich zelve te verdedigen, het geheel toch een bitter gemaakten geest openbaart, die niet goed is en niet mag.

Ik was overspannen.

Het was de dag voor mijn vertrek naar Zwitserland, toen ik, uitgeput en overprikkeld, het overdruk had met het beredderen van mijn zaken, en toen daar opeens, met éénzelfde post, én Uw repliek, én het schrijven van Br. Lindeboom, én Br. Gunnings antwoord, én Uw *Kroniek* mij in handen kwamen.

In een paar uren moest alles doorgelezen, en toen nog even de eerste indruk weergegeven. Toen ik om acht uur op den trein moest naar Keulen, zat ik van vijf tot zeven uur nog voor mijn schrijftafel.

Dat is dwaas van mij geweest.

In zulke overspannen oogenblikken mist men de kalmte, om de doornen van den rozentak af te nemen, eer men dien aanbiedt aan het publiek.

En overmits Ge nu schrijft, dat juist dit mijn oordeel U zoo beleedigd heeft, ben ik *a priori* en *a posteriori* beide er van overtuigd, dat dit stukje *anders* had moeten zijn, en verzoek U dus het te beschouwen als weggenomen van voor Uw oog.

Zoodra Ge mij van dat *Vliegend Blaadje* zult aangetoond hebben, dat daarin „gelasterd" is, naar Ge klaagt, zult Ge me bereid vinden tot gelijke verootmoediging ook voor wat ik daarin van U neêrschreef.

Geloof mij, lieve Broeder, ook ik weet, dat ik buiten het toevloeien van genade niet leven kan, en onveranderlijk deed ik de ervaring op,

---

[1]) Cf. Habekuk 2 : 11.

dat met verootmoediging de genade weêrkomt, maar ook dat ze met hoogheid zich niet verzellen laat.

Met nauwkeurigheid heb ik daarom gewaakt, dat er in deze dupliek toch niets mocht voorkomen, dat ook maar eenigszins U kwetsen kon.

Drie mijner, ik zeg nu niet, „knapste", maar *teederste* vrienden heb ik gevraagd, mijn geschrijf over te lezen eer het ter perse ging, en met name te schrappen al wat U ook maar eenigermate kon krenken.

Aldoor heb ik onder den diepen indruk verkeerd, dat, hoe scherper ik de ploegschaar der waarheid door den akker uwer vindingen moest drijven, er te broederlijker moest worden geëgd.

En wijl ik nu wist, dat er één is die ons ten booze inspireeren kan, was er toevlucht elk oogenblik tot Hem, die alleen macht heeft, het werk van dien onheiligen inblazer te verbreken.

Wees dus, wat ik U bidde, niet langer onverzoenlijk.

De gemeente zal het in ons eeren, gelijk ze het in een iegelijk eert, indien we op het stuk der waarheid elkaâr geen stroobreed toegeven. Maar ze vraagt, ze roept, ze smeekt er U en mij om, dat bij „dien strijd om de waarheid" voortaan uit zal komen, dat én Irenischen én Gereformeerden, dien húns ondanks; niet dan noode; slechts uit *plichtsbesef;* voeren, met den rouw der oprechten in het om den broeder treurend hart.

2.

WAS ER OORZAAK?

Mag ik dan nu, waarde Broeder, na aldus het Strikt „ernstig" onbewimpeld op mij zelven te hebben toegepast, met een woord van „hooger" ernst ook tot U komen?

Eén ding toch heb ik in dezen ganschen strijd tegen U, t. w. dat ik U te weinig op zie treden in Uw karakter van „man van ernst" en van „belijder des Heeren"!

Ik spreek dit onverholen uit.

Het is in mijn hart. In mijn hart ook als ik voor God op de knieën lig. En het zou dus onmanlijk, het zou min broederlijk, het zou niet trouw zijn, indien ik het U verzweeg.

Kennelijk is toch, naar ik zien kan, in dezen ganschen strijd veel meer Uw toeleg geweest, om het pogen Uwer broederen schipbreuk te doen lijden, dan om het gevaar af te wenden, waarmeê ons land en volk

wordt bedreigd. Kennelijk is het evenzeer, dat Ge in den strijd, die werd aangebonden, een discussie over de hoofdquaestie dusver steeds *ontweken* hebt. En kennelijk evenzeer, dat Uw houding meer bijval vond bij de wederpartijders van den Christus Gods, die tot in de Tweede Kamer Uw lof bezongen, dan dat Ge den dank zoudt hebben ingeoogst en de liefde gewonnen van dat stille, vrome, biddende volk, dat de Heere ook nog in deze landen heeft.

En stemt Ge me nu zelf toe, dat het den man van ernst voegt juist ómgekeerd te handelen, en dat de „belijder van den Christus" zich liefst van andere lauweren de krans der eere ziet gevlochten, is er dan niets aan van mijn klacht, dat Ge in dezen onzaligen twist beneden Uzelven zijt gebleven, en U te zelden als „man van ernst", te spaarzaam als „ijveraar voor de eere Christi" hebt vertoond?

In de beantwoording van twee vragen ga ik trachten deze pijnlijke klacht bij Uw consciëntie en bij Uw broederhart aan te dringen. *Was er oorzaak*, vraag ik eerst, *om ons zoo fel te bestrijden?* En dan: *Is Uw tegenvoorslag aannemelijk?*

Wat bewoog, wat dreef ons, Amice, toen we tot de stichting onzer school overgingen? Ge wilt Uw broederen niet, zonder stellig bewijs, van kwade dingen verdenken, niet waar?

Althans, Ge wilt niet zeggen, dat ze veinzen, indien ze U voor Gods heilig oor verzekeren, dat zeker door achterdocht hun toegedicht vermoeden, allen grond mist?

Gij gelooft ons op ons woord!

Ge neemt dus aan en gaat er van uit, dat ons van meetaf geen andere toeleg dreef, dan *om de ontkerstening van het Hooger Onderwijs te voorkomen.*

Reeds van 1815 af was de verhouding van onze Rijksacademiën tot den Heere Jezus Christus een ver van gezonde. Alle dingen zijn Zijns. Ook de Hoogeschool is gehouden den Christus Gods, den Koning ook der wetenschappen, te verheerlijken. En wat deed ze?

Denk aan onze medici! Aan onze litteratoren! Aan onze juristen! Aan onze natuurkundigen! En zeg mij, bloedde U dan bij dat indenken nooit het hart, over zulk een schat van kennis en wetenschap en talent, als opeen werd gehoopt om de eere Christi in den boezem van ons volk, langs alle heirbanen, te bestrijden?

Zelfs onze theologen immers hebben en corps een halve eeuw lang

eerst te Groningen en toen te Leiden tegenover den Christus naar de Schriften gestaan.

Maar ik stem U toe: *dat besliste nog niet.*

Eerst als er *een Wet* op het Hooger Onderwijs kwam, zou het komen tot *beslissende* keus.

Tot dien tijd toe heeft ons volk dan ook stil gewacht en gebeid.

In 1848 werd het Hooger Onderwijs vrij verklaard.

Wat zou het nu worden, als dat beginsel van vrijheid nader omschreven werd in de Wet?

Die vraag hield ons bezig vóór 1876.

Toen ging het nog pas op het maken van die Wet en kon men dus nog pleiten op hooger roeping.

Ik, dat weet Ge, vleide me volstrekt niet. Duidelijk sprak ik het reeds in '70 en later, zoo buiten als in de Kamer, uit, dat de nieuwe regeling niet anders dan op een finale, officieele breuke met den Christus *kon* uitloopen en dat de Christenen in den lande dus bedacht hadden te zijn op eigen initiatief.

U kwam het anders voor.

Gij dacht, dat het nog wél zich ten goede kon keeren, en deedt dus (in die lijn van denkbeelden volkomen te recht), het schier onmogelijke, om de Rijkshoogescholen nog met een vezel, met een rag, als het kon, aan den Christus te verbinden.

Hadt Ge destijds de gesprekken in de koffiekamer der Staten-Generaal kunnen beluisteren, Ge zoudt van zoo doellooze krachtsverspilling hebben afgelaten.

Onder de Kamerleden toch maakte men zich wat vroolijk met die „onnooz'le orthodoxe dominée's" die zelf de val hielpen opzetten, waarin liberalistische sluwheid ze vangen zou. En rond kwam men er voor uit, „dat de theologische faculteit er weer in moest", enkel en alleen om..... ja, waarom?..... *om de kracht der orthodoxie in het land te breken.*

De bondige redeneering was daarbij doodeenvoudig deze: „Schrappen we de theologische faculteit, dan komt er, daar de orthodoxen alleen geld geven, een puur orthodoxe dominé'sfabriek. Dusdoende worden alle dorpen van lieverleê met orthodoxe dominés bezet. En gaat dat door, dan verliezen wij liberalisten, het spel in het land!"

Ik wist dat alles.

Gedrongen door den ernst van het oogenblik heb ik toen dat alles aan Dr. Gunning meêgedeeld. En het was die mededeeling die hem bewoog, het denkbeeld der Vrije Universiteit destijds gedeeltelijk te huwen, en die de geboorte schonk aan zijn U bekenden brief.

Er was toen een oogenblik, waarop heel de orthodoxie de handen nog ineén had kunnen slaan, om opeens een bloeiende, schitterende inrichting in het leven te roepen.

Maar Gij wildet niet.

Men noodigde U vriendelijk uit, om toch eens met de broederen over de zaken te willen *saâmspreken.*

Maar zelfs dat hebt Gij *geweigerd.* En geweigerd in een schrijven, waarvan Dr. Gunning zelf zei: „Och, Kuyper, laat me u die brieven van Bronsveld en Van Toorenenbergen maar niet laten lezen. Ze zijn zoo naar!"

De mislukking van dat toenmalige plan komt derhalve voor *Uwe* rekening. Een bange schuld, mijn Broeder! Want ik mag het U niet verhelen, er is in dat oogenblik tegenover de toekomst van ons volk *een zonde* begaan. Een zonde wier nawerking ter verderving van wat ook U heilig is, ik liefst noch in het licht haal noch meet.

Meê door den fatalen indruk van het doodbloeden van dit plan, zonk de oppositie tegen de Wet dan ook verre beneden het peil onzer kracht, *en de Wet ging door.* Door met haar onheilig kader. Door met haar gemeenmaking van de ons heilige Schrift. Door ook met haar moderne, onchristelijke theologische faculteit. Door als triomf van wie den Christus Gods bestrijden!

Tegenover dat, heel den toestand nu beheerschende, feit stonden wij *weerloos.*

Alleen, de Synode had nu geld gekregen. Zij zou nog wellicht olie in de wonde druppelen. Reeds droomde men van heul voor de orthodoxie!

Maar ook dat viel tegen!

Slechts zes druppelen waren in haar flessche..... en zie, vijf er van beten de wonde ten slotte nog scherper op.

De Synode *kon* zichzelve niet verloochenen.

En toen, ja toen zijt ook Gij en Uwe vrienden een oogenblik uit den droom opgeschrikt!

Toen moest er een „aanvullingsplan" komen. Circulaires werden rondgezonden. Een Vereeniging werd opgericht.

Tot.... na veel schikkens en veel plooiens ook dat plan in duigen viel.... en het berusten in het gewordene.... weer als slaapdrank dienst ging doen.... naar luid van het „*malum bene positum non movere*", zoo snijdend geteekend door Calvijn!

. . . .

Intusschen vermenigvuldigden zich in den kring mijner vrienden reeds lang vóór dien tijd gansch andere gedachten.

„De teerling *is* nu geworpen!" zoo verhandelde men deze ernstige materie onder malkanderen. De Wet *is* er. We weten thans waar we aan toe zijn. Zoo dient dan de vraag beantwoord: wat onze Christelijke belijdenis; wat de belangstelling in de publieke zaak; wat de liefde voor het opkomend geslacht van ons vordert.

En met dat te vragen, was de beantwoording van die vraag gegeven. Immers de Rijksuniversiteit had den Christus uitgebannen. Dus *moest* er een afzonderlijk „Huis der Wetenschappen" komen onder de zuivere en onvervalschte auspiciën van Christus onzen Heer!

Of was het niet één en dezelfde vraag, als met het Lager- en Middelbaar Onderwijs?

De studie van de quaestie *was* dus reeds gemaakt; de eenig proefhoudende oplossing reeds gevonden.

Een oplossing even gelijk aan die door Calvijn te Genève; door de Hugenoten te Montauban; door de onzen eens te Gent en Antwerpen in praktijk gebracht: om tegenover een stichting, die orgaan van een den Christus vijandigen geest is geworden, een andere stichting in het leven te roepen, die juist omgekeerd den Christus als orgaan dienen wil.

„Zonder mij kunt Gij niets doen!" als levenswet geëerd ook op het heilig erf der wetenschappen!

Een verwezenlijking der kloeke gedachte, dat, als we, op den predikstoel staande, in het aangezicht der wereld belijden, dat „de wijsheid der wereld" dwaasheid bij God is geacht, en dat „de dwaasheid des Kruises" als hoogere wetenschap daartegenover is te stellen, dat dan dat machtig, snijdend woord van den apostel óók van den preêkstoel ons behoort te verzellen naar de academische gehoorzaal!

En hoe wilt ge dan de „dwaasheid van dat Kruis" zich op Universiteitsterrein weêr huwen laten met een „wijsheid der wereld", die *zij* oordeelt en die *haar* ondermijnt?

Ons besluit stond dan ook al spoedig vast, om de energieke levensbeweging van het Lager Onderwijs met strenge consequentie, ook naar het *Hooger Onderwijs* over te brengen, en te komen; met Gods hulp en op 's Heeren tijd te komen; tot *de Vrije Hoogeschool.*

En wel heeft de synodale misgreep onze denkbeelden veel spoediger doen rijpen, dan wij van verre vermoed hadden; maar desniettemin kan ik U verzekeren, dat we volstrekt niet in dit synodaal excès ons uitgangspunt vonden. Want reeds lang vóór dien tijd stond de hoofdgedachte, die gerealiseerd moest worden, voor ons vast.

Of Gij nu kiesch deedt, met ons van achteren te verwijten, dat we

U en Uwe vrienden toen *niet weêr* tot saamspreking uitnoodigden, laat ik aan Uzelven ter beslissing.

In 1875 zijt ge wel terdege uitgenoodigd; en hebt Ge niet alleen geweigerd om met ons te spreken; maar die weigering zelfs in een vorm ingekleed, die afstiet en schrijnde.

Wat zou ons dan hope hebben kunnen geven, dat we thans welwillender bescheid zouden ontvangen? En waar die hope volstrekt ontbrak, wat zouden we ons daar, volkomen doelloos, opnieuw aan een onvriendelijke weigering hebben blootgesteld!

Amice, dat gaat toch *zoo* niet.

Altijd verwijt Ge ons, dat we U er niet bij vragen; en zoo dikwijls we saâmwerking zoeken, stoot Ge ons af.

Denk nog maar eens aan het antwoord, waarmeê Ge de Gereformeerde Commissie van advies bedroefdet.

Nauwlijks de vormen der humaniteit naamt Ge tegenover die U zoekende broederen in acht!

En al evenmin moogt Ge er ons een verwijt van maken, dat we, eenmaal tot stichting overgaande, den Koning verzochten, ons te erkennen onder *den Gereformeerden* naam.

Want mag ik U vragen, indien die naam *niet* goed is, welk beginsel hadden we dán moeten belijden?

Zelf weet Ge uit Uw vergadering met de overledene Commissie van advies en de niet beter gelukte Aanvullings-commissie, hoe wanhopend het is, én om een formule te vinden, die allen onder één hoed saâmvangt, én om saâm te werken met mannen, die elk een eigen standpunt innemen.

Eer we een stap verder konden komen, moest de *quaestie van beginsel* dus ruiterlijk en eerlijk zijn uitgemaakt. En overmits we nu geen partijmannen wilden zijn, en niet bij een man van naam wilden zweren, noch ook een eigen schooltje wilden vormen; maar eindelijk, eindelijk eens uit de afloopende wateren van het subjectivisme, naar den vasten bodem der objectiviteit wilden opklimmen; zoo bogen we eerbiedig het hoofd voor *die* belijdenis der waarheid, die de H. Geest, met name in deze landen, ons als haar zuiverste openbaring, door het orgaan der kerke Gods had getoond.

Vroeger oordeelde ik zoo niet.

Ook ik heb eertijds Uw droom van een min scherp gedefinieerd belijden meêgedroomd.

Al de heerlijkheid van het Gereformeerde leven was mij nog niet opgegaan.

Daartoe kwam het in mijn ziel eerst in het jaar mijner ballingschap. Toen ik omdoolde in Zuider-landen. En toen in die omzwerving, onder veel druk en veel benauwens, de dorst naar Troost sterker werd, en ik de duizend dooden onzer vaderen in eigen zielsworsteling leerde verstaan.

Wat gaven mij toen al die schoone vormen der moderne orthodoxie!

Ik was krank en ook *mijn ziel* had genezing van noode, en alleen uit dat sterkere kruidenveld, waar onze vaderen met al hun wonden nog bij zongen, mengde Hooger erbarmen mij toen het reddend medicijn.

Anders dan *Gereformeerd* kon noch mocht ik dus adviseeren, dat onze school zou worden.

In dat scherpgeteekende standpunt ligt al haar vastigheid. En zoo weinig was ik er op bedacht, het harde van dien naam weg te nemen, dat ik met opzet, toen het op een stichten ging, *eerlijkheidshalve* mijn artikelenreeks „*Over de particuliere genade!*" schreef, opdat toch niemand zich tot den bouw meê op mocht maken, die zich vergiste in den ernst van ons woord.

En nu begrijp ik volkomen, Amice, dat Gij, op *Uw* standpunt daar niet aan meê kunt doen; ja zelfs dit gaarne anders had gewenscht. Maar wat ik voor God en menschen verklaar, *niet* te begrijpen is: *wat oorzaak daarin voor U lag, om ons zoo fel te bestoken?*

Of zeg mij dan, doordien Uw broederen het met *U* niet volkomen eens waren, verloren ze daardoor hun recht tot zelfstandig handelen?

Omdat ze niet in elk opzicht in *Uw* paden konden wandelen, had daarom hun moed en geestkracht geen aanspraak op Uw waardeering?

Omdat ze éénzelfde doel, als ook Gij beoogt, zoeken te bereiken, maar op een eenigszins afwijkende wijze, hadt Gij U daarom niet kunnen verheugen, *dat* er dan toch Hooger onderwijs in Jezus' naam zou komen, en, zij het dan ook onder een deksel, naar Uw meening, de stemme Christi ook in *de aula* zou worden gehoord?

Eilieve, waarom niet de mogelijkheid althans opengelaten, dat Uw broederen zich ditmaal eens minder vergisten dan Gij, en niet in minzamen toon, als onze broeder Gunning, tot ons gezegd: „Met U gaan kan ik niet, maar toch volgen U mijn beden en sla ik met stille belangstelling Uw uiterst moeilijke worsteling ga!"

Het Gereformeerde mag er toch immers óók nog wel wezen? De rechtstreeksche afstammelingen van het oude huis zijn toch niet buitengeworpen in Uw schatting? En Gij, die zelfs nog met de uiterste der ethische linie op voet van wederzijdsche waardeering leeft, waarom hadt Ge, althans geen vriendelijk broederoog kunnen gunnen, ook aan hen die nog

onverminkt en onvermengd belijden wat eens de kracht uitmaakte van een Augustinus en een Luther, een Marnix en Calvijn?

En om nu, in steê daarvan een groep van broederen, die Ge met het uiterste der inspanning worstelen ziet, om naar hun beste stuurmansweten, tegen den stroom op; tegen wind en tij in; onder ongelooflijke moeielijkheden; hun scheepke met „de Kruisbanier in top", langs hoogst gevaarlijke klippen en tusschen ontzichtbare zandbanken door, voort te *stuwen*, meer dan te *sturen;* — om nu, zeg ik, zulk een groep van broederen dan met de uiterste koelheid te gaan critiseeren; zoo maar niet aan de bespotting van de vijanden des Heeren over te leveren; ik vraag het U in ernste, ik vraag het U in het heiligdom, ik vraag het U voor Gods oog, Broeder Bronsveld, *hebt Ge daar wel meê gedaan?*

Zie, toen de stadsuniversiteit door Amsterdamsche patriciërs ontworpen werd, is er geen woord uit Uw pen of van Uw lippen gekomen, om dit grootsche bestaan te brandmerken, al wist Ge vooruit, dat hier voor stadsgeld in minstens vier, zoo niet in alle vijf faculteiten, van deze school de richting gekeerd zou zijn *tegen Uw Heer!*

En toen de gescheiden broederen onlangs te Kampen het half jubilaeum van hun Theologische School vierden, werd de vreugde van den dag toen niet verhoogd door een telegram, waarop niemand gerekend had? een gelukwensching overbrengend van den *Kroniek*schrijver uit Haarlem; door wiens eigen *Kroniek* eertijds, zoo telkens en telkens weer, het hart der gescheiden broederen was bedroefd?

Zie, was dat nu geen meten met twee maten, mijn Broeder!

Door *onze* school, die „Gereformeerd" is, zal „verderf over land en volk," komen . . . . , en de Kampensche school, die *geheel dezelfde beginselen voorstaat*, wenscht Ge als een gezegende en zegenende instelling geluk!

En nu, ik vergeet daarom volstrekt niet, dat ook Gij Uw grieven hadt; ik wil ze zelfs op het allerbreedst voor U uitmeten! Maar ook al denk ik mij die grieven en beleedigingen in lengte vertiendubbeld, als een muur tusschen ons opgetrokken, dan laat ik nog niet af, maar werp U, zelfs óver dien muur nog, in den naam van Jezus, de vraag in de consciëntie: Had den U ergerenden broeder door liefde te beschamen, niet ook dan nóg; dan juist; dan in bijzondere mate, de vrucht moeten zijn van den Heiligen Geest?

3.

IS UW TEGENVOORSLAG AANNEMELIJK?

Toch, Amice, zou ik mij nog beter bij Uw overprikkelde houding hebben kunnen neêrleggen, indien Ge een eenigszins aannemelijk *tegenplan* te berde hadt gebracht. Want al zou men, op zich zelf, ook dan nog kunnen zeggen: „Bouw zelf en laat uw broederen bouwen, en woont als vreedzame buren naast elkaâr!" — toch geef ik U gul toe, dat dit in de praktijk niet altijd gaat. Daar is het erf van ons land te klein voor. Daarvoor is de beschikbare klandizie niet uitgebreid genoeg. Men komt dan onwillekeurig in elkanders vaarwater; schiet eer men het weet onder elkaârs duiven; en slaat zoo licht op akkers, die door geen „uitgegravene sloot" zijn gescheiden, den sikkel in elkanders schoof.

Hadt Gij dus van Uw kant een *niet*-Gereformeerde, een Irenische Universiteit willen optrekken, en had daarbij vrees, dat óns pogen het Uwe met mislukking bedreigde, U nu en dan verleid tot meer dan er „strikt genomen" door kon, dan zou de leer van het zelfbehoud allicht veel in U verschoond hebben, en de liefde had zonder al te pijnlijke wonde het overige voor U toegedekt.

Maar dat deedt Ge *niet*. Althans niet met merkbaren *ernst*. En zeer stellig niet in een zin, die voor ons Christenvolk *aannemelijk* was.

Waarop toch kwam al Uw advies neêr? Wat was de positie waarin Gij U verschanstet? Van welke hoofdgedachte ging al Uw bedrijf in dit ernstig geding uit?

Immers van het onveranderlijke denkbeeld: dat de ontkerstende Rijksuniversiseiten, ook na de invoering der nieuwe wet, het stichten van een Christelijke Universiteit *overbodig* maakten.

Gij traadt op als pleitbezorger *voor* de Universiteit die den Christus naast Buddha stelt, *tegen* de Universiteit, die den Christus als „haar Heer en haar God" aanbidt.

Natuurlijk werd dit door U niet in dien vorm uitgesproken; maar dat aldus de tegenstelling stond en nog staat, is toch onloochenbaar.

Het kader dat door de wet voor de theologische faculteit is vastgesteld, gaat uit van de radicaal moderne gedachte, dat Jezus op één lijn staat met alle godsdienstige genieën, zij het ook op die lijn vooraan!

En Universiteiten, naar dát bestek opgetrokken, hebt Gij, Belijder van Jezus, in bescherming genomen, om te voorkomen en tegen te houden en als een ramp voor land en kerk af te schilderen, het opkomen

van een andere Universiteit, die den Christus (buiten wiens heilig bloed er ook voor U persoonlijk toch geen zaligheid is) niet verloochent maar *belijdt.*

En hielden de gronden waarop die aanbeveling rust nu nog maar steek. Maar, eilieve, zie eens hoe niets er, bij toetsing, van overblijft!

Op Groen, op Keuchenius, op Lohman, op Beets en wie niet àl beroept Ge U. „Die mannen zijn toch immers op de Rijksuniversiteiten gevormd! Zijn dan Universiteiten die zulke mannen afleveren niet goed?"

Een tegenvraag, Amice!

„Luther, Zwingli, Calvijn zijn op Roomsche Universiteiten geweest. Vindt Ge het dan eigenlijk toch geen dwaasheid, dat men niet maar aldoor de Roomsche Universiteiten is blijven bezoeken? Of, Universiteiten die een Calvijn afleverden, zijn die voor ons Protestanten dan niet meer dan goed?"

Zoo voelt Ge reeds het valsche Uwer redeneering.

Valsch in tweeërlei opzicht.

Ten eerste doordien het wel waar is, dat Groen enz. op onze Rijksuniversiteiten geweest zijn, maar *on*waar dat ze dáár als antirevolutionairen zijn gevormd. Groen, Lohman en wie niet al verlieten de academie als tegenstanders, en zijn eerst later, *in weerwil* van dit academisch verleden, door *andere* invloeden omgezet in strijders voor den Heere onzen God.

En ten andere, mag ik U vragen, zaagt Gij dan nooit op zij van den weg een reeds voor maanden afgehouwen boomstam liggen, die zonder aard of wortel, toch nog hier en daar een frisch groen blaadje uitschoot? En dacht Ge dan niet bij Uzelf, „dat is een restje van leven dat er nog inzit, maar een jaar later vindt Ge dat groene blaadje niet weer!"

Welnu, zegt dat beeld U niet, hoe het met onze Rijksuniversiteiten is gelegen? Geen wortel in Christus meer! Uitgeworteld en omgehouwen! Maar nu zit er van vroeger nog een nawerking van heiliger geest in. Vandaar nog hier en ginds uit de schors een enkel twijgje uitbottend! *Voor zoolang als het duurt.*

„Maar het zij zoo, valt Ge me in de rede, dan zullen we dien boom, die omligt, weer oprechten, weer op zijn wortel krammen en weer tot een wezenlijke boom maken. Laast Ge dan niet, wat ik uitriep van alle vier onze publieke Universiteiten te *heroveren?*"

Ongetwijfeld las ik dat, Amice! Maar lag het aan mij, dat ik bij dat „heroveren" den indruk maar niet van mij kon zetten van een *„se payer de mots!"*

„Onze vier Rijks-universiteiten *heroveren!*" is dat U ernst?

Ik meen niet „ernst", alsof Ge niet gemeend hadt, wat ge neerschreeft; maar „ernst" in den zin van een ernstig doorgedacht plan.

Want hoe wilt Ge dat toch aanleggen, Amice, om die vier universiteiten te heroveren? Ge zijt nu in Utrecht, maar hoeveel jaren levens zouden U wel niet toebeschikt moeten zijn, eer het beleg, dat Ge in het Wed om die ééne Universiteit hebt geslagen, op overgave van de veste uitliep?

Ik zou er de medische hoogleeraren wel eens op willen nalezen. De juridische wel eens op willen hooren. De natuurkundigen wel eens op na willen vragen. De litteratoren wel eens willen raadplegen over den vermoedelijken duur van Uw beleg.

„Heroveren" wilt Ge. Maar hoe?

In de dagen van onze Hoogmogende Heeren Staten-Generaal, toen de Christelijke kerk Staatskerk was, en er niet anders dan Christenen van zuivere belijdenis benoembaar waren, zelfs toen sloop er slag op slag een wolf onder de schapen meê binnen, en kon men maar geen mannen vinden, om de scholen te bezetten. Toen, toen Leiden alles in alles even twintig professoren had! En nu zult Gij zonder Staatskerk; zonder contrainte; met al wat invloedrijk is, tegen U; vier Academiën gelijk bezetten met dubbel zooveel personeel!

„Heroveren!" zult Ge, maar eilieve, hoe zult Ge daarbij te werk gaan?

Bedoelt Ge daarmee, dat Ge een stel van een honderd vijftig wonderknappe Christusbelijders in alle kunsten en wetenschappen denkt te kweeken, om elke openvallende plaats met Christenen te bezetten?

Maar dan begrijp ik niets van Uw houding, want in dát geval zou ik zeggen, moest Ge tijdelijk althans juist sterk *voor* onze Universiteit zijn, als eenig middel om U zulke „knappe Christusbelijders" te leveren.

Want waar haalt Ge die anders vandaan?

Bij ervaring weten we nu, dat het al veel is, indien er in een tijdvak van vijf en twintig jaren een goed dozijn waarlijk doorknappe Christusbelijders optreden, die aan Rijksacademiën hebben gestudeerd.

Langs dien weg komt Ge er dus nooit.

En bovendien, stel al eens, Ge stondt daar met uw honderd en vijftig doorknappe belijders gereed, zoudt Ge dan heusch denken, dat men ze daarom *benoemen* zou?

Zijt Gij alleen dan metterdaad zulk een vreemdeling in ons huidendaagsch Jeruzalem?

Is de klacht der „achteruitzetting om des geloofswille" dan ook niet wel van Uw eigen lippen gehoord?

En aangenomen nu ook al eens het volstrekt ondenkbare, dat na al te lange dagen het ongeloovig geslacht onzer hoogleeraren aftrad of wegstierf; gesteld ook, dat Gij voor elke vacature een man gereed hadt; en gesteld almeê, dat telkens Uw man benoemd werd; mag ik U vragen, mijn waardste, wat kreegt Ge dan anders dan *partij*-Universiteiten, Universiteiten met mannen van één kleur bezet?

Juist dus *wat Ge in ons afkeurt!*

Wel een bewijs, hoe schier niets er van een „ernstig" plan in Uw tegenvoorslag valt te ontdekken!

„Maar kan ik dan niet „aanvullen"? vraagt Ge. Trad ik niet zelf reeds als *privaat-docent* op"?

In dezen loof ik Uw ijver, waarde Broeder, en indien er studenten zijn, die zeeziek geworden van het wiegelen op de Groninger baren, door U weer op vasten wal worden gebracht, God zal er U voor loonen, en ik er U voor danken, met al wat in dit goede land nog een verborgen zegen, ook in den min gaven druiventros waardeert.

Maar mag ik U vragen: zijn onze medici, zijn onze litteratoren, zijn onze juristen, zijn onze philosofen daarmeê gebaat?

Mag ik U vragen, of dan de studiejaren Uwer theologen geen grens, en de uren van den dag voor hen geen einde hebben, dat ze eerst de faculteits-colleges, dan de synodale colleges, en dan nog Uw private lessen, zonder overspanning, met eenige frischheid, zoodat het iets geeft, kunnen volgen?

Uw twee Groninger stadgenooten doceeren niet maar één, maar tal van vakken. En voor *al* die vakken moet Gij dan het dubbele werk doen, om eerst het verkeerde te bestrijden en dan het betere voor te houden. Is dat doenlijk? Doenlijk ook voor U? Groen riep U eens het „non omnia possumus omnia" toe. Maar dit wordt meer dan waaraan Groen ooit gedacht heeft.

Doch ook dat daargelaten, als ik U bidden mag, denk U Beza eens als privaatdocent te Padua opgetreden; Knox naar Leuven getogen; Calvijn private corrigenda leverend op de lessen der Roomsche theologen van de Sorbonne te Parijs! En voorts de kerk en de ouders vermanend, om toch maar vrij hun zonen te zenden naar „de bestaande Universiteiten"!

Maar dat is immers ondenkbaar, Amice! Daarvan snijdt het ongerijmde U zelf door de consciëntie. „*Om Godswil, zoo ge Uw kinderen liefhebt*,

zendt ze NIET *naar Leuven*, *zendt ze* NIET *naar Keulen*, *zendt ze* NIET *naar Parijs!*" hebben onze Hervormers uit alle macht geroepen. En Gij.... maant Christenouders.... om hun zonen, ook als aanstaande medici, aanstaande juristen, en wat niet al, toch vooral te zenden naar Universiteiten die, nog heel anders dan Leuven, „bakens in zee" zijn van schipbreuk ná schipbreuk des kinderlijken, des moederlijken, des voorvaderlijken geloofs!

Of zoudt Ge U.... op de Amsterdamsche.... Stadsuniversiteit.... beroepen? Op die stadsinstelling, waar dan nu een paar Synodale complement-hoogleeraren bij zullen komen?

Ik weet het niet, of Ge U daar wel aan wagen zult.

Want denk eens wel na, in de theologische faculteit van die stadsinstelling zitten zeer besliste modernen; zitten stelselmatige loochenaars van den kinderdoop; zitten nominale en reëele Arminianen! Zoo er ooit een geweest is, dan op en top en in *optima forma* een weêrgaloos „allegaartje"!

Denk er eens wel over na, dat alle niet-theologische faculteiten saâm, dus ook de litterarische waar de theologen doorheen moeten, Dr. J. W. Gunning uitgezonderd, niet één enkelen cordaten „belijder" tellen.

Denk er eens met eenigen ernst over na, dat die instelling, wier invloed en macht lijnrecht tegen Gods Woord indruischt, leeft van stadsgeld, d. i. van het geld van álle burgers.

Bedenk vooral dat Dr. Van Toorenenbergen benoemd is met ééne stem meerderheid in een onvoltallige vergadering, en dat er daarna over het *onzedelijk* karakter dier benoeming heel wat verhaspeld is.

En bedenk ten slotte, dat de gemeenteraad, die meester der Universiteit is, bestaat uit omstreeks veertig leden, waaronder bijna één vijfde die van familie *Joden* zijn. Ruimschoots genoeg reeds om Uw meerderheid van ééne enkele stem te verplaatsen!

En voert Ge ten slotte aan, dat er dan toch nog mannen als Beets en Van Oosterzee aan onze Rijksuniversiteiten doceeren, dan waag ik het ook met het oog dáárop, U als „man van ernst" te vragen: „Waarde Broeder, *wat vordert Ge daarmeê?*"

In waardeering van deze beide hooggeachte broederen wensch ik voor niemand, ook voor u niet, onder te doen. Maar zijn ze niet reeds beiden op hun dagen gekomen, met de kroon der grijsheid gesierd? Nog slechts zeer enkele

jaren en dan *moeten* ze aftreden. De termijn van zeventig jaren is voor hoogleeraren fataal in de Wet. En wat dan? Kent Ge dan een tweeden Beets, die ergens verscholen, of een tweeden Van Oosterzee, die ergens verborgen zit? Ik *niet.*

Daar komt bij, dat men Van Oosterzee reeds voorlang zijn vleugelen heeft uitgeplukt. Immers, dogmatiek en practica, waar het op aan kwam, doceert hij tegenwoordig *niet.* Dat kwam alles aan de Groningers!

Voorts, door wie zijn deze grijze broederen gesecondeerd?

In een schrijven aan U den gevierden naam van den hoogleeraar Doedes anders dan met eere en het uiterste der kieschheid te noemen, komt mij niet in den zin. Maar mag ik toch vragen, bondt Gij dan niet telkens in Uw predicatiën en catechisatiën de gemeente den hoogen ernst van den *H. Doop onzer kinderen* op het hart? En, om nu van de verzwakking van het mysterie der Drieëenheid te zwijgen, is Dr. Doedes' loochening van den kinderdoop dan niet pertinent en volstrekt?

En dan voorts Dr. Valeton! o, Wat heeft men mijn schrijven ook over dezen jeugdigen hoogleeraar misverstaan!

Ik zou gezegd hebben, dat hij „niet vroom was"; „dat hij niet bekeerd was"; „dat hij niet prachtig prêeken en bidden kon"!

Hoe komt men er toch aan?

Hoe zou ik over het hart hebben geoordeeld van een man, wiens aangezicht ik nooit weet gezien te hebben!

Integendeel, ik onderstel gaarne dat Dr. Valeton veel vromer is dan ik; veel wegsleepender preekt; veel inniger bidt?

Maar, ik bid U, wat geeft ons dat?

Zeer, zeer vrome menschen vindt Ge ook bij de Kwakers; ook bij Rome; ook bij de Joden; ook bij de Mohamedanen; bij de Hindoes zelfs!

Wegsleepende predicatiën zijn ook door Bossuet gehouden; ook door Parker; ook door Bulgarijens archimandriet!

En gebeden.... o, is er niet soms op 't zielroerendst, op het hartaangrijpendst, op het allerteederst en innigst gesmeekt, en in dat smeeken, geworsteld onder álle volk en bij álle geloof?

Dat *beslist* dus niet.

Alleen met den *publieken* Dr. Valeton; met den publieken *hoogleeraar:* met den officiëelen uitlegger van Gods Woord, had ik te doen. En tegen dien publieken persoon nu ben ik opgekomen, om tegen misvatting te waarschuwen. Onderzoek zelf maar eens, Amice, wat deze hoogleeraar b. v. van de ingeving der H. Schrift, van het Scheppingsverhaal enz., houdt, en zeg mij dan: was het plicht?

Maar het pijnlijkste komt nog.

Gij zelf, waarde Broeder, zoudt dan de bresse van het Utrechtsch Zion helpen toemuren. *Gij* zoudt tegenover de Groningers pal staan.

Maar, eilieve, hoe zal dat?

Of laast Ge dan niet, hoe ná de Groningers zich speciaal *aan U* verwant gevoelen?

Laat mij het U dan mogen voorleggen!

Hun officieus orgaan, het *Evangelisch Zondagsblad*, schreef in zijn nummer van 27 Juni jl. over Uw intreêrede te Utrecht:

›Met genot, met stichting hebben we dit woord gelezen, en toch ook met bitteren weemoed. Wat is er vroegen wij, dat dezen broeder van ons scheidt? *Wat is er in zijn rede anders gezegd, gedacht, bedoeld, dan wij 't zelf zouden wenschen? Wie zegt geen Amen! op dit woord des geloofs? Wie zou er een enkele uitdrukking in willen veranderen, waardoor de bedoeling werd verzwakt of verscherpt?*

Maar als dit dan het Woord des Heeren is, dat Dr. Br. in de heilige ure zijner wijding tot predikant te Utrecht brengt, als dit het EVANGELIE is dat hij verkondigt — en het Evangelie dat wij wenschen te prediken is geen ander, — waarom dan de broederhand niet elkander gereikt en samen gestreden tegen den gemeenschappelijken vijand? Waarom dan elkander zwart en verdacht gemaakt?

Aan het venster der studeercel, waar mijn Broeder Bronsveld gezeten is, zou ik willen komen met het lied van onzen Vorst en Heer en uit het diepst mijner ziel de bede aanheffen:

Gij, Jezus die ons saâm verbindt,
Wil zelf dien band versterken!
Laat liefde, liefde werken!
Dat, waar ons ooit de wereld vind',
Zij, Uwen naam ter eer,
Van ons ook liefde leer'!

Neen, Broeder, daar kunt gij 't oor niet voor sluiten! Daar is wat ons bindt, bindt aan HEM, oneindig meer dan ons scheidt of scheiden mag."

Is dat niet kras?

Want, o, ik weet wel, dat er in dezen bloemruiker, dien men U bood, een klein hagedisje zit. Ik weet wel, dat de Groningers gaarne gelooven wat ze wenschen. Ik weet ook, dat niemand schijn of schaduw van recht heeft, om U te beoordeelen naar een portret uit het Groninger atelier.

Maar met dat al, het is toch kras, waarde Broeder!

De Groningers verklaren het „met U eens te zijn". Niets anders dan Gij *„te bedoelen"*! Voor die bedoeling geen andere *„uitdrukking"* te willen kiezen dan Gij koost. En sterker nog, niets zelfs in den toon te willen *„verscherpen* of *verzwakken"*.

Laster! zult Ge zeggen, en ik geloof van ganscher harte, dat ik U bij dat protest ongeveinsdelijk als Broeder steunen kan.

Maar of ik daarom geheel zonder zorge ben?

Zonder zorge, ik bedoel natuurlijk niet voor Uw genadestaat, maar voor Uw belijdenis, Uw confessie en professie.

Lieve Broeder, vergelijk den jongen De la Saussaye eens bij wat onze kerk in zijn vader bezat! Leg den arbeid van den jongen Valeton eens naast de Oostersche studiën van den ouden Rutgers! En oordeel dan zelf, *„of er niet een afloop van snelle wateren komende is,"* die ieders ziel verschrikt.

De heer De Gheel Gildemeester gewaagde onlangs in een lofrede op Uw zestal van zekere kleine leemten, om welke vatbaar te maken, hij Spurgeon voor den lezer opriep. Ik onderschrijf veel van den lof, dien hij U toezong. Maar mag ik zeggen, die leemten niet te hebben bespeurd!

o, Zie toe!

De tijden zijn zoo nameloos ernstig.

Of wat dunkt U zelf, zou die Groninger Weekbode ooit zóó krasse sympathie betuigd hebben b. v. aan een Bilderdijk, aan Groens of aan Da Costa's woord?

Blijkbaar lag er dus in dat klinkend spreken van „heroveren" meer een stylistisch expediënt, dan een voorslag van degen ernst.

Maar dan mag ik ook niet aflaten, om U, voor wien ik het desnoods als „belijder van den Christus" opneem, dan ook met het oog op die Belijdenis, dat woord van onzen Heiland te herinneren: *„Zonder Mij kunt gij niets doen?"*

Dat woord gelooft Ge, niet waar? Daar buigt Ge voor. Daar onderwerpt Ge U aan. Maar mag ik U dan verzoeken ook *naar dat woord te handelen?*

Ge hebt de wetenschap lief.

Ge hebt hart voor de propaganda van de Christelijke beginselen onder jongelingen van goeden huize.

Ge betreurt het met mij, dat onze juristen, onze artsen, onze staatslieden, onze mannen van letteren, meest hoofdschuddend bij het kruis van Golgotha voorbijgaan!

Ge gevoelt, misschien dieper nog dan ik, den plicht van Christenouders om vóór alle dingen te waken, dat hun zoons geen schipbreuk lijden aan hun geloof.

Wat zongt Ge niet eens roerend schoon die „Moederklacht" in Uw *Leekendichtjes* (p. 40).

Zij hebben hem mij van het harte gescheurd
Met al hun twijfelen en vragen.
Mijn jongen, dien ik 't eerst zoo lief heb gehad
En onder het hart heb gedragen.

Uitnemend!

Daarin gaan we dan saâm. Dien strijd strijden we met even warmen ijver. Maar mag ik U dan ook verzoeken, de middelen aan te wijzen, waardoor dat heilig doel kan worden bereikt?

Ge kunt niet ontkennen, dat de toestand ellendiger dan ellendig is.

Uw hart treurt met het mijne.

En toch verteert Ge Uw beste kracht in het afbreken van wat Uw broeders bouwen willen, en toch houdt Ge de ongeloovige Universiteit en den niet-geloovigen partijstaat de hand boven het hoofd.

o, Eens heb ik van „een ijskoud hart gesproken, waarmeê Ge over deze levensquaestie van ons volk heengleedt." Dat „ijskoud" neem ik terug, maar het „glijden" moet ik het niet staan laten?

Om onzes volks wille, mijn medebelijder van den God onzer vaderen, *Ge moogt toch immers deze dingen niet laten begaan!*

Ge *moogt* niet dulden, dat voor den Christus niet dan een derde deel der theologische faculteiten overblijve. In de faculteiten van *alle* wetenschappen moet *Hij* koning zijn!

Niet naást Buddha en Confucius, maar „aan de rechterhand der kracht Gods" is de plaats zijner eere!

In het middenpunt ook van de kringen der wetenschappen schittere *Zijn* heilige, *Zijn* heerlijke Naam!

En daarom we kúnnen, we mógen U niet loslaten, eer Gij en Uwe vrienden; zij het ook op eigene manier; Uwe verantwoordelijkheid voor 's volks toekomst toont te beseffen, en, langs wat weg ook, een *Hooger Onderwijs* helpt voorbereiden, dat én naar kader, én naar inhoud, én naar vrucht voor de studeerende jongelingschap, uit het „*sine Me nihil*" van den Zone Gods leeft.

Eerst als Ge dát doet, zult *Ge U zelven gelijk blijven*, en het beginsel, dat Ge bij de Lagere School soms zoo zinrijk en talentvol door wist te voeren, óók toepassen op het *Hooger Onderwijs*.

Want of Ge nu al telkens en telkens drukken laat, dat het voor

Hooger en Lager Onderwijs *niet* gelijk staat, dat wascht U daarom van het verwijt der stuitendste inconsequentie toch nooit schoon.

Gevatheden als om te zeggen: „Op de school komt men om te *leeren*, maar op de academie om te *studeeren!* baten natuurlijk al evenmin. Want eerst „te *leeren* studeeren" zal toch wel aller aanvang zijn. En reeds daarmeê is, voor bijna elk aankomend jongeling, de richting van zijn denken bepaald.

Er is eenvoudig niets aan van het beweren, dat studenten eerst alle dingen vóór en tegen grondig wikken, om eerst daarna te kiezen.

Zulk zeggen is een strik van het ongeloof, om zielen van Jezus af te vangen.

Of zullen de medici, de juristen, de litteratoren, eerst, bij alle overige studie, nog eens de twee, drie theologieën van onzen tijd grondig door moeten gaan, om eerst daarna te beslissen, waar ze positie nemen?

En zelfs voor Uw theologen vraag ik U in ernst; voor God; met hope op een onbewimpeld antwoord: „Acht Gij *de meeste* jongelui in staat, om in drie à vier jaren tijds grondig de moderne, grondig de groninger, grondig de irenische, en grondig de gereformeerde theologie te bestudeeren, en dan zelf te beslissen op den koop toe?

Dat is eenvoudig ongerijmd, Amice!

Dat kunt *Gij* niet.

Dat kan de knapste van ons niet.

En hoe wilt Ge dit dan nu van aankomende jongelingen, na vaak een zeer gebrekkige propaedeuse, vergen!

Maar ook afgezien van deze détails, moet Ge dezen slag *altijd* verliezen.

Want behalve een kleine kring van irenischen, geeft hierin nu *een ieder* mij toch gelijk; toont de strijd in alle landen van Europa dat de worsteling om hooger en lager onderwijs in den wortel één is; wordt de materie van hooger en lager onderwijs in alle Grondwetten en parlementsverslagen als één behandeld; en getuigt rede en geloof beî, dat in en met *beidé* scholen *éénzelfde* belang op het spel staat.

Die strenge logische consequentie werkt dus *tegen* U en *voor* mij, ook zonder dat ik een pen op het papier zet of een woord spreek; en de denkers onder onze onderwijzers aan de lagere school hebben dit dan ook terstond en uitnemend begrepen.

En hoe kón het anders, waarde Broeder?

Michelet schreef in zijn *Nos fils* reeds voor jaren dit principiëele woord:

»Zoo staan dan twee absolute beginselen tegen elkaâr over: het beginsel van den Christus en het beginsel van de Fransche revolutie.

Welke kans bestaat er op verzoening van die beide?

Geene!

. . . .

Gevolg hiervan is, dat er van de wieg tot aan het graf twee lijnen in vlak tegenovergestelde richting loopen, en de opvoeding zal dus niet slechts een andere, maar een tegenovergestelde zijn, al naar gelang Ge van het overgeleverde of moderne beginsel uitgaat.

Vergeet niet dat deze beide lijnen niet slechts verschillend zijn, maar van meet af van elkaâr afwijken, en dus hoever ook doorgetrokken, tot in het oneindige zich van elkaâr verwijderen moeten.

Denk U dat er te Parijs een Centraalstation bestond, van waar noordop een spoor naar Rijssel stoomde en zuidwaarts een trein naar Bordeaux; en wie is de dwaas die zich dan ooit zou inbeelden, dat deze treinen ooit elkaar konden ontmoeten. Ze gaan integendeel, met de rug naar elkander gekeerd, van elkaar af. Hoe verder ze komen, hoe meer ze van elkaar vervreemden. Doe dus eer de spoorklok luidt de goede keuze, en stap niet in de verkeerde wagon."

Welnu, die principiëele tegenstelling breng ik liefst van het feit der zonde op den Christus zelven over.

Volgens Uwer en onzer Vaderen belijden, op Gods heilig Woord gegrond, vormt de Christus, met wat voor hem was en na hem kwam, niet een *gradueel* verschil, maar eene absolute tegenstelling.

Die absolute tegenstelling is de eerbiedige belijdenis van zijn Godheid.

Ding nu op dat absolute dier tegenstelling ook maar iets af, en wat niet volstrekt absoluut is, wordt eo ipso *betrekkelijk;* en daaraan toegekomen, ook al baadt zich dan uw hart nog in zijn eeuwige liefde, dan is Uw wetenschap in beginsel modern.

Hier kán dus van geen *vergelijk*, en daarom ook van geen „aanvulling" sprake zijn.

Het is als pool tegen pool.

De „Christus ten voeten uit", deelt zijn heerschappij met niemand.

En „de Christus alleen *en buste* genomen", houdt op de volle Christus, de *ware* Redder onzer zielen te zijn.

Om die tegenstelling gaat het bij onze *lagere school*, en om geen mindere zou ons Christenvolk den schoonen droom der nationale éénheid hebben prijs gegeven.

[1]) J. MICHELET. *Nos fils.* Paris 1870, p. 11.

Slechts toen Hij *manend* voor ons trad, die eens gesproken had: „Wie vader of moeder liefheeft boven Mij, is mijns niet waardig", hebt Gij en ik en heeft een iegelijk onzer broederen gevoeld, dat, zij het ook met een bloedend hart, *om Christus' wil* ook die vaderlandsche eenheid tijdelijk moest ten offer gebracht.

En in die majestueuse tegenstelling, die niet slechts den schoolstrijd, maar geheel de levensworsteling van maatschappij en Staat, van kerk en van wetenschap beheerscht, verdwijnt immers élk verschil tusschen Lager en Hooger Onderwijs zoo volkomen, mijn Broeder, dat grijze geleerden, als Van Oosterzee en Beets nog naast de eenvoudigste moeder uit de dorpshut nederknielen, om bij het Kruis des Eenigen hun „Ontferm! ontferm, U Heer!" in alle tonen van het klavier der ziel uit te zingen.

Ook wij knielen daarbij immers saâm nog neder, om aan *Zijn* voeten al onze kronen, maar ook ál onze gedingen en ál onze grieven neder te leggen?

Ga zijn licht U dan voor óók op het pad, dat Gij thans te bewandelen zult hebben.

En ontbrak er mijnerzijds wellicht nog iets aan volledigheid of broederzin, Amice! dan vindt Ge mij ten alle tijde nogmaals tot antwoord en tot stille verootmoediging, in korter of in breeder opstel, gereed.

En hiermeê zij de nood van ons Christenvolk U in den Naam des Heeren tot voor de poorte van het broederhart gedragen, en U persoonlijk heilige vrede uit den Immanuël Gods toegebeden door

Uw broeder

AMSTERDAM, 10 *September* 1880. Dr. A. KUYPER.

V.

BIJLAGEN.

---

1. De vroomheid der taal. Over „*Heere*" of „*Heer*".
2. Protest tegen reconstructie der historie. (Door Dr. Ph. J. Hoedemaker.)
3. De Universiteit en de Kerk.

I.

DE VROOMHEID DER TAAL.

Buona incudine non teme martello.

Er schijnt, Amice, met het exemplaar van mijn *Bede*, dat ik U toezond, een vreemd abuis te hebben plaats gehad.

Ik moet namelijk wel gelooven, dat door een ondeugendheid van den innaaier *bladzijde* 11 *en* 12 uit Uw exemplaar waren uitgeknipt.

Mag ik, om dat abuis althans eenigermate te herstellen, U daarom hier *zekeren brief;* een *niet* onbelangrijken brief; nog eens overdrukken, die juist op deze bladzijde *in verso* voorkwam?

Want die brief was volstrekt niet een onbeduidend bladvulsel, maar niets meer of minder dan een taalkundig advies van onzen grootsten taalkenner, den schrijver van ons *Woordenboek*, den hoogleeraar Dr. M. de Vries te Leiden.

Dat advies luidde aldus:

Leiden, 8 Jan. '80.

» *Waarde Vriend!*

„Ik ben een paar dagen uit de stad geweest, en daardoor is „uw brief mij eerst later in handen gekomen. Ik haast mij thans „dien te beantwoorden.

„Als ik uw schrijven wel begrijp, dan komt uwe vraag, hoe „we „het best *Jehovah* en *Κύριος* vertalen", hierop neder, of men „*Heere* of *Heer* behoort te zeggen. Eene nieuwe vertaling toch „verlangt ge zeker niet, en ik zou die noch kunnen noch willen „geven, waar we zulk een uitstekend woord bezitten.

„De quaestie, *Heere* of *Heer*, is doodeenvoudig. Van den „tegen-„zin, waarmede men" (zooals gij schrijft) „tegenwoordig het schrijven „van *Heere* beoordeelt", is mij niets bekend. Ik beweeg mij niet „in de kringen, waarin dergelijke vragen als kerkelijke vraagstukken „behandeld worden. Ik oordeel alleen uit een *taalkundig* oogpunt „en naar een zuiver taalgevoel.

„Het is een onwedersprekelijk verschijnsel in de taal, dat, waar „twee vormen van hetzelfde woord nevens elkander bestaan, de „„spraakmakende gemeente" liefst niet één van beide wegwerpt, „maar de beide vormen aanwendt, om een onderscheid van begrip „aan te duiden. Daardoor wint de taal allengs aan rijkdom en „fijnheid van uitdrukking. Zoo hebben wij hier twee vormen, het „oude *heere* en het nieuwere afgekorte *heer*, dat echter in den „2den n.v. nog den ouden zwakken vorm *des heeren* behouden heeft. „Zal men nu het antieke *heere* overboord werpen, nu *heer* het gewone „woord is geworden? Zeer zeker niet, maar *heer* blijft nu het ge-„wone alledaagsche woord, *heere* wordt antieker, dus deftiger, plech-„tiger, en, naar het voorbeeld van den Statenbijbel, die ons aan „dien vorm in die beteekenis gewend heeft, recht eigenaardig de „benaming der Godheid. *Heere* is dus in 't algemeen boven *Heer* „te verkiezen. Dit neemt echter niet weg, dat ook de jongere vorm „*Heer* zijne rechten heeft, en menigmaal te pas kan komen, hetzij „tot afwisseling voor het rhythmus van een zin (als b. v. in „*de Heer* „heeft gegeven, *de Heer* heeft genomen, de naam *des Heeren* zij „geloofd) hetzij waar men *Heer* niet bepaald als *benaming* bedoelt, „maar in de *beteekenis* van *gebieder; dominus* (niet *Dominus*, maar „*dominus*), als b.v. in *de Heer der Heeren*, enz.

„Ziedaar dus mijn advies: *Heere* zeer stellig te behouden (in „den vocativus kan 't wel niet anders), maar *Heer* daarnevens te „gebruiken, en wel bepaaldelijk voor de beide gevallen, die ik zoo-„even noemde.

„Als ik uwe vraag goed begrepen heb, dan is zij hiermede „voldoende beantwoord. Welk gebruik gij van dat antwoord wilt „maken, laat ik geheel aan u over. Ieder mag weten hoe ik er „over denk. *Geen taalkundige zal er anders over denken.* En hoe

„anderen er over denken, is — hier waar het eene taalkundige vraag „betreft — onverschillig.

„Geloof mij steeds met de U bekende gevoelens

t. t.

(*was get.*) M. DE VRIES."

Ik onderschrapte er met opzet de woorden in: *geen taalkundige zal er anders over denken!* — en liet ten overvloede nog de aanduiding voorafgaan, hoe ook Beets, geen minder taalmeester; nog al na eerst gedoold te hebben; in zijn *Doré*-Bijbel dezelfde schrijfwijs van Godes heiligen Verbondsnaam had geijkt.

Laat het zich nu denken, dat Gij, ernstig Uw pleit opnemend, noch over dat advies van den hoogleeraar De Vries, noch over Beets' autoriteit, ook maar een woord zoudt gerept hebben, *indien Ge die voor U zeer onvoordeelige bladzijden metterdaad gelezen hadt!*

Uw zwijgen is dus, behoudens eer en edeler zin, niet anders dan uit onbekendheid met dit dubbel gezag, én van onzen grootsten taal*kenner*, én van onzen zuiversten taal*man* te verklaren, en hoe verdrietig het ook voor U zijn moge, eigenlijk blijkt reeds hieruit, hoe Uw geheele betoog *als slechts half af*, buiten staat verkeert van wijzen.

Zoolang toch mannen als De Vries en Beets aan *mijn* zij en *tegenover* U staan, weegt in een *taalkundig* debat het paranymphaat van de heeren Ds. Graansma en Ds. Van Gispen, waarin Ge Uw sterkte zoekt, toch nog *niet zoo geheel* tegen mijn tweetal autoriteiten op.

Vindt Ge dat ook niet?

Eigenlijk had ik dus kunnen en moeten wachten, tot eerst Uw antwoord *af* was.

Maar omdat het nu eenmaal niet aangaat, door altijd weer nieuwe incidenten ons publiek af te matten; en ik toch ook zóó wel doorzie waar Ge heen wilt, haast ik mij nu reeds even op de zaak terug te komen, deels om Uw opmerkingen te toetsen, deels om oog en hart nog meer te ontsluiten voor het belang van ons slechts *schijnbaar* onbeduidend geding.

„De vroomheid der taal" schreef ik boven dit stukje.

Misschien is door dien titel mijn bedoeling U reeds verhelderd.

o, Een taal is een zoo fijn en keurig organisch geheel; de ademtocht van een leven, rijk in oneindige schakeering; de uiting van een geestelijk volksbestaan; het naar buiten treden en hoorbaar worden van

wat met eindeloos wisselenden golfslag van binnen in de ziel van een volk ruischt.

Nog verkwikt mij, bij het herinneren, de diepe inblik, dien Maurice door zijn *Lectures on social morality* mij in het wezen der volkstaal schonk. De taal, zoo onderwees deze diepe Christendenker, is de eerlijkheid, de waarheid, de trouw van een volk. Zoolang er niet gesproken is, blijft het leven onbewust, onbeslist, dobberend op den mystieken gevoelsstroom. Maar als het woord komt, dan komt de man. Dan is er gekozen. Dan is het er uit. En aan dat woord, dat er uit kwam, ligt heel het volk in zijn edeler, in zijn eerlijk leven, dan vast en gebonden.

Dát is de heerlijkheid der taal. Daarin ligt haar moreel karakter: openbaring van het verborgene, spiegel der volksziel, en daardoor getuige te zijn van waarheid en van trouw.

Mits; en dat dient uitteraard onverbiddelijk vastgehouden; mits men die taal dan ook opvange, zooals ze ongedwongen van de volkslippen vloeit, en ze *niet* neme gelijk ze doctrinair „gekunsteld en gemaakt" wordt in de spreekmanier der geleerden.

Al wat *leeft*: al wat met *gevoel* leeft; alle *uiting* van een gevoelvol leven, moet waargenomen zooals het onopzettelijk, zonder te weten dat er op gelet wordt, vanzelf zich vertoont.

Liefde die men een ander zal *laten zien* is geen liefde meer. Een tinteling der ziel, die ge wilt overgieten in een definitie, is met die definitie gebluscht. Dapperheid is er, als ze opwelt; maar voor wie ze ontleden wil, is ze weg. Ik voeg er ook van het bidden bij, dat „eens te *moeten* bidden", het zelden verder dan tot ter aarde vallende klanken brengt. Och, alle leven, óók het taalleven, is spontaan!

Gelijk nu, Amice! een zuivere kunstbalans zoo uiterst fijn werkt, dat Ge geen korrel zoo klein op de schaal kunt werpen, of om het mes kantelt de stang; gelijk het web eener spinne zoo onmeetbaar gevoelig is, dat geen muggevlerkje aan het rag kan raken of de webspinne speurt het; of wilt Ge, gelijk de magnetische stroom in onzen aardbol zoo onnaspeurbaar snel en zuiver golft, dat de allerkleinste variatiën zich haarfijn van Noorwegen tot naar Greenwich overplanten; — evenzoo en nog verbazingwekkender is de keurigheid, waarmeê de schier onnoembaarste trilling in de ziel van een volk toon en woordvorm en buigingstrant ook in de *volkstaal* schakeert.

Inwendig in de volksziel ligt een breed klavier met eindelooze varianten, en al naar gelang vreugd of smart, toorn of zelfbeheersching, trouw of leugenzin, vroomheid of demonische geest, aan den klank dier

toetsen een accent leent, is ánders de tóon en ánders de woordvorm, die Ge opvangt in het onopzettelijk Hollandsch van Uw volk. Een *glimlach*, een *glimplach*, een *grimlach!* Drie kleine varianten slechts! En toch, wat uiting niet van gansch ander gewaarwordingen!

Ligt er dus op den bodem van de ziel onzes volks in zijn oorsprong en historie *geen* vrome zin, laat ons dan niet verder spreken, Amice. Maar vindt Ge, althans vergelijkenderwijs met andere volken genomen, die vroomheid bij ons volk wél. Niet in zijn oppervlakkige dagen, maar in zijn dagen van diep en ernstig leven; als het tegen Spanje opstaat; voor Europa de consciëntievrijheid redt; of ook het hoofd buigt onder Gods oordeelen. Zie dan toe, dat Ge U aan den adel en de fijnheid onzer volkstaal niet bezondigt; maar luister ook Gij liever stil naar den klop van het hart; dán vooral wanneer het zich opheft naar den Heilige.

En dan *mag* onze taal meêspreken.

Schooner taal voor de uiting van het vrome leven is er schier niet!

Welk een rijkdom van fijne schakeering!

Vrees, Ge weet het, is angst, is bangheid. Maar *vreeze* des Heeren, is stil, is blijmoedig, is kinderlijk ontzag.

En nu weet ik wel, dat dit ontaarden kan in een tale Kanaäns van onuitstaanbare ergerlijkheid. Dan namelijk, als die vrome vorm niet meer *vanzelf komt*, maar *gezocht* wordt en er op aangelegd is, om „dierbaar" te schijnen. Maar sinds wanneer, o, voortreffelijke taalvriend, sluit Ge, om de bedrieglijkheden van den toovenaar, voor de spontane wonderen Gods Uw oog?

De Genestets „Geef mij natuur en waarheid weer" was noodig en heeft uitmuntenden dienst gedaan. Maar een wee en driewerf wee zou ik over onze jeugdige predikers uitroepen, die „om de preektaal te mijden", ons heerlijk gewijde Hollandsch allengs berooven gingen van zijn edelst en keurigst en plechtigst gewaad.

Ge hebt me dan ook ganschelijk misverstaan, toen Ge mij de meening gingt toedichten, alsof pas in de eerste dertig jaren van deze eeuw het fijn glazuur der vroomheid in onze taal door onvromer geest zou geschonden zijn. En eveneens toen Ge aan den *réveil* dacht, bij mijn gewagen van terugkeer naar zuiverder taalvorm.

Hoe zou ik zoo iets hebben kúnnen zeggen? Ik, die er juist tot moêwordens toe op gewezen heb, dat *niet* eerst in deze eeuw, maar reeds van de tweede helft der vorige af de stille vreeze Gods en het diepe inleven in zijnen vrede van onzen volksaard, zelfs in vromer kringen,

week? **1750** en **1830** aldus te verwarren, Amice, gaat dat aan?

En wat den *réveil* betreft, zeg mij eens oprecht, hebt Ge dat gemeend, toen Ge mij zeggen liet, dat de *réveil* de vromer volkstaal weer tot het schrijven van „HEERE" bracht? Denk eens, de *réveil*, die, hoe heerlijk ook, toch, van uitheemschen oorsprong, door een overvloeiing met Fransche en Engelsche litteratuur, en een overstrooming van vaak allerslechtst vertaalde traktaatjes, onze arme taal eer gehavend dan geholpen heeft. De *réveil*, die min of meer uitheemsch in aard en wezen, tot op den huidigen dag nog niet ingegroeid noch ingevleescht is in ons volksbestaan! De *réveil* die, meest in de hoogere klassen zijn eêle vrucht kweekend, nooit in die breede volkskringen afdaalde, waar de volkstaal wordt gepuurd! En dat alles voorbijziende gaat Ge U dan op Groen, op Mackay, op De Clercq beroepen! Eilieve, alsof dan niet ieder wist, hoe de *réveil* evengoed, zij het ook op andere wijze dan de moderne orthodoxie, toch immer verschilde van de vrome takken, die nog aan den ouden stam waren ontloken, en met name schier stelselmatig dat „Heere" heeft geweerd! Zelfs is immers „God" veel meer nog dan „Heer" de uitdrukkingswijs, waaraan ze ons wenden.

Dat ik voorts zelf bij mijn optreden in de fout verviel, die ik thans in U afkeurde, is klaar als de dag. Maar hoe kwam dat? Te Leiden leerde De Vries: Schrijf Heer*e*! Maar in de kringen uwer Utrechtsche orthodoxie hoorde ik al spoedig: „Dat mag niet!" „Dat is bekrompen!" „Dat is Veluwsch!" „Wie dat doet, vergaapt zich aan de smalle gemeente!"

Pas-aankomeling volgde ik natuurlijk dien wenk. Dit was verkeerd, ik beken het. Van achteren wraak ik dit zeer stellig. Ik had minder goedgeloovig moeten zijn. Maar is dit „te goedgeefsch van vertrouwen" niet vergeeflijk in den neophyt?

En wat de *Heraut* aangaat, zeg mij eens oprecht Amice, kent Gij dan heusch het corrigeer-lijden van den veelschrijver nog zoo weinig. Och, ik *kan* met den besten wil niet zelf corrigeeren. Ik *moet* dit overlaten. En is het dan zoo wonder, dat bij de snelheid, waarmeê soms op eenzelfden dag iets geschreven, gezet, verbeterd, gedrukt en verzonden moet worden, fouten, vooral *letter*fouten, insluipen?

Mag ik zeggen, wat ik meen, dan ware dit Uw beroep op die *Heraut*-nummers slechts dán verschoonlijk geweest, indien Ge zélf van de persweeën niet afwist.

Maar wat alles afdoet, Ge schrijft op blz. 33 zeer juist, dat aan iemand dán alleen een opinie toerekenbaar is, indien hij „*die verkondigt als resultaat van wetenschappelijk onderzoek.*" Het is niet het onnadenkende

gebruik, niet de sleur uit navolging, maar de *theorie* die schuldig stelt.

Nu had *ik* de eerste jaren nog nooit voor het geval gestaan, om deze quaestie opzettelijk in te denken en uit te maken. Maar Gij stondt daar *wel* voor.

Wie een Bijbel uitgeeft *moet* kiezen of deelen.

Tot het uitstellen van de beslissing is zúlk een buiten machte.

En Uw balans woog dus verre van zuiver, toen Ge tegen elkaâr uit gingt spelen, wat volstrekt *niet* gelijk staat: *Een gebruik uit navolging*, gelijk het bij mij vóór '75 was, en een *opzettelijk doorhakken van den knoop* waaraan Gij U hadt gewaagd.

En wat nu Uw eigenlijk linguïstisch opstel betreft, waarin Ge de geschiedenis van het woord „Heere" schetst, o, Amice, dat was nu eens een allerkeurigst stukje; daar heb ik in genoten; haast sleepte het ook mij weg. Wat verstondt Ge daarin de kunst, om wat droog is leesbaar te maken, en wie bewonderde niet met mij, Uw talent, om op elk plekje tusschen gesp en pantsier haarfijn te mikken; Uw aangeleerde kunst vooral, om door een met smaak geschikt détailwerk de aandacht af te leiden van de quaestie die het eigenlijk gold.

Maar Ge weet, ik heb besloten nuchteren te blijven, en bezie dus ook dat opstel zelf ietwes van naderbij.

En mag ik U dan al aanstonds verzoeken, er geheel uit te lichten, wat Ge over de Psalmberijmers en over Dordt hebt gezegd?

Want wat zin heeft het, Amice, om bij een quaestie over een slot-*e* zich op een *berijming* te gaan beroepen? Op een aan *maat* gebonden taal? Op een apart soort stijl, waarin schier alle sleepende uitgangen wel *moeten* afgesneden? Sla dan Datheen maar op, en zie eens hoe men toen reeds, toen in proza bijna *ieder* nog meest „Heere" voor Jehovah schreef, in de *berijmde* Psalmen toch schier altijd die *e* wegliet en zong:

»Van Gods goedheyt end' oordeel wil ic singhen.
Ick wil hem schoone lofpsalmen toebringen.
Daar met dat ic *God den Heer* bovenal,
Grootmaken sal." (Ps. 101:1).

Dit stuk was gedicht in 1567.

Daarover dus verder geen woord [1]).

---

[1]) Volgens Van Iperen zelf werd besloten om het woord »Heer..... *of Heere*!" in de berijming »Heer" te spellen. Beide vormen kende men dus nog. Maar koos voor dit bepaalde doel den in de maat beter passenden vorm. *Gesch. van het Psalmgez.* I, 362.

Vooral van U, die zelf soms als dichter optraadt, zou men zoo zonderling argument niet verwacht hebben.

En even kort kan ik over Dordt zijn. Want te Dordt is met geen woord over de *spel*wijze der heilige woorden gehandeld

De Dordtsche Synode komt hier ganschelijk niet bij te pas.

Niet uit Dordt, maar uit Leiden komt voor U de moeilijkheid.

Uit het Leiden van nu in De Vries, en uit het Leiden van toen in de *Bijbelvertalers* [1]).

Want het is maar zoo, gelijk ook de hoogleeraar De Vries in zijnen, U nu bekenden brief schreef: „HEERE, is antieker, dus deftiger, plechtiger, en *naar het voorbeeld van den Statenbijbel*, die ons aan dien vorm in die beteekenis gewend heeft, recht eigenaardig de benaming der Godheid".

Met de Bijbelvertalers hebt Ge te doen: Want *hun* werk gaaft Ge opnieuw uit. Niet een vertaling van Dordt, die er nooit geweest is.

En voor U komt de quaestie dus hier maar op neer: Toen men te Leiden onzen Bijbel vertaalde schreef men toen altijd en van een ieder „Heere"; of deed men het ook destijds nu eens *wel*, en dan weer eens *niet?*

Want gebruikte men toen *altijd en voor een iegelijk* uitsluitend den langeren vorm, dan hebt Gij natuurlijk volkomen gelijk, dat ik zeer dwaas deed, met U naar de Bijbelvertalers te verwijzen.

Maar ook *alleen* in dat geval.

Want, indien kan aangetoond, *dat men ook destijds reeds den dubbelen vorm* van „Heer" en „Heere" kende en gebruikte, dan spreekt het toch vanzelf dat de Bijbelvertalers voor een *keuze* hebben gestaan; en derhalve, niet uit sleur of bij toeval, maar opzettelijk, zoo constant allen saâm, door alle boeken heen, den vorm „Heere" bezigend, wel terdege door mij mochten worden geciteerd [2]).

---

[1]) In mijn *Bede* had ik naar Dordt dan ook alleen verwezen, om te doen zien, met wat zorg men in die dagen zulke quaestiën behandelde. Bij *vergelijking* dus. Overigens ken ik die Dordtsche acten heusch te goed, om mij in te beelden, dat daar over taal*vormen* zou zijn gehandeld.

[2]) Het *niet* voorkomen van dit punt van spelling in de »Resolutiën der Overzetters" zie HINLÓPEN, Bijl. 77, zegt niets. Die lijsten geven geen tiende van de differenten aan. Slechts wat bezwaar opleverde en tot schriftelijk debat leidde, schijnt opgeteekend, en datgeen, waarin *suffragiorum paritas* tot het volgen van de *vulgata nostra* leidde, te zijn weggelaten. In de officiëele acten staat dan ook, dat deze *Resolutiën* slechts datgeen behelzen »'tgeene daarvan was bijeen gebracht" (Ib. p. 7.). Voorts merke men op, dat deze *resolutiën* van vijf jaren later dateeren. Dit stuk toch is in 1633 overgereikt, en de Grammaticale debatten hadden plaats gehad in 1628. Men bezit hierin dus volstrekt niet de eigenlijke *orthographia* der Overzetters, maar alleen die punten, waarover zij de Reviseurs lieten beslissen.

En dat nu *kan* aangetoond.

Reeds uit de Bijbelvertaling zelve, waar, gelijk Ge zelf opmerkt, de kortere vorm „Heer" wel terdege van „menschen" gebruikt wordt. Vergelijk maar eens: „Gen. 23 : 6. „Hoort ons, mijn *heer;* Ghij sijt een vorst Gods in 't midden van ons." — Gen. 24 : 18. „Ende sij seijde: Drinckt mijn *heer.*" — Gen. 42 : 10. „Neen, mijn *heer*: maer uwe knechten sijn gekomen om spijze te koopen." — Gen. 44 : 5. „Ist dese niet daar mijn *heer* uyt drinckt?" — Richt. 19 : 26. „en viel neder voor de deur van des mans huys / daer haer *heer* in was." — Richt. 19 : 27. „als nu haer *heer* des morgens opstond". — Richt. 19 : 12. „maer sijn *heer* seijde tot hem; wij en zullen herwaerts niet wijcken." — 2 Sam. 14 : 9. „Mijn *heer* Coninck, de ongerechtigheid zij op mij!" — 1 Con. 1 : 13. „Hebt gij niet, mijn *heer* Coninck, uwe dienstmaeght gesworen?" — 1 Con. 1 : 8. „en de nu, mijn *heer* Coninck, ghij en weet het niet". — 1 Con. 1 : 20. „maer ghij, mijn *heer* Coninck de oogen des gantschen Israels zijn op u". — 1 Con. 1 : 21. „als mijn *heer* de Coninck met sijne vaderen zal ontslapen zijn". — 1 Con. 1 : 24. „Mijn *heer* Coninck hebt ghij geseit, Adonia sal na mij Coninck zijn". — 1 Con. 1 : 27. „is dese sake van mijn *heer* den Coninck geschiet?" — 1 Con. 1 : 31. „ende seyde: mijn *heer* de Coninck David leve in eeuwigh." — 1 Con. 3 : 17. „Och mijn *heer*, ick ende dese vrouwen woonen in één huijs". — 1 Con. 1 : 47. „om onse *heer* den Coninck David te segenen. — Ps. 12 : 5. „wie is *heer* over ons?" — Jer. 37 : 20. „nu dan, hoort doch, o mijn *heer* Coninck". — Jer. 38 : 9. „Mijn *heer* Coninck dese mannen hebben qualick gehandeld". — Jer. 51 : 46. „ende daer sal gewelt zijn in den lande, *heer* over *heer.*" — Hand. 8 : 27. „een Camerling [en] een machtig *heer* van Candace."

De dubbele schrijfwijs was onzen vertalers dus zeer wel bekend. Ze gebruikten dien zélf dubbel, als het „menschen" gold. En, als ze dan toch van „God" *nooit anders* dan den langeren, plechtigeren vorm gebruikten, blijkt daaruit dan niet, dat zij dien korten vorm voor het Hoogste Wezen niet passend, min voegzaam keurden?

Gedachteloos, zult Ge toch wel niet zeggen, dat ze over zoo teedere zaak heenliepen. Alles; of men *ck* of *k* zou schrijven; alles had voor deze nauwkeurige geleerden belang.

Maar bovendien, ook al had de Bijbelvertaling nergens den korteren vorm „heer", het zou desniettemin onomstootelijk vast staan, dat men den dubbelen vorm destijds uitnemend goed kende en aldoor gebruikte.

Sla Kiliaans *Etymologicum Teutonicae Linguae* [1]), maar eens op, en

[1]) Utrecht, De Meyere, 1777.

daar vindt Ge in het eigen woordenboek, dat onze Bijbelvertalers gebruikt hebben [1]), het betwiste woord zelfs op beide vormen apart, in dezer voege:

Eerst: „Heer s. Heere. *Dominus*";

en dan: „Heere, s. *Heer*, *Dominus*, *herus*, *heros*".

Dit was „in den jare onzes Heeren 1598." En Ge stemt mij toe, sterker en duidelijker kan het al niet.

En precies evenzoo geeft ook G. van der Schuerens *Teutonista* [2]), reeds een eeuw vroeger (c. 1480); den korteren vorm van „Heer" op: „Heer: Dominus. *Cloysterlich Heer. Werntlick Heer.*

Wat zal ik U naar de schrijvers uit die dagen verwijzen? Bij Hooft krioelt het letterlijk van den korteren vorm. Zie maar eens in zijn Brieven p. 273 vv. [3]). Elk auteur uit die dagen kan getuige zijn, en het U bewijzen.

Maar wat interessanter is, en meer nog afdoet, ook destijds, in 1633, toen de vertalers nog in Leiden neerzaten, WAS DIE KORTERE VORM OOK VOOR HET HOOGSTE WEZEN EN VOOR DEN CHRISTUS IN GEBRUIK.

Ten bewijze hiervan beroep ik mij b.v. op *Dat ghebet ons Heeren Jesu Christi, 't welck hij zijnen jongeren te bidden geleert heeft.* Gedrukt te Groningen, voor Jan Arents, **1633**, waar ik op blz. 24 lees: „Tot den welcken *de Heer* namaals zegghen sal"; p. 82: „Aldus wordt de mensch wel onderwijlen *van den Heer* in droefheyt versocht"; p. 83: *Heer*, als daer droefheyt is, dan soeckt men u!" enz. Voorts citeer ik: *Een nieuw geestelick liedboeckken*, s. l. gedr. **1633**. p. c. III: „De rechtveerdige moet in 't gelove leven, maer so hy wyckt, hij magh *den Heer* niet behagen". (Nog al in den dativus). Zoo kan ik U ook uit **1627** en vroeger schrijvers voorleggen die „*Heer*" van God schreven. B.v. in „*Een grondich bewijs dat Gods gemeynte een eenig volck is*" s. l. gedr. 1627 duodecimo: p. 28. v.: Indien ik *u Heer* ende meester u de voeten gewasschen heb"; p. 23: die daar is *de Heer* der gantsche werelt, dien hebbense verlochent"; voorrede A. VIIb: „daerin *de Heer* oock de orde van zijn sacramentelijcke teeckenen gegeven heeft"; en f. 1 *verso:* „Een *Heer*, een gheloof, een dope". En evenzoo in: *Antwoort ende verclaringe uit die Heilige Schrifture.* s. l. **1626**. 12°. p. 6: „Hoe *Godt de Heer* door sijnen knecht Mozes tot zijn volck gesproken heeft"; p. 7: „sy ginghen achterwaerts, seyt *de Heer*, en niet voorwaarts"; p. 7: „So *de Heer* door Moysis ge-

---

1) Hinlópen. *Bijl.* p. 84.

2) Leiden, 1804. Mortier.

3) P. C. Hooft; *Mengelwerk.* Amst. 1704.

sproken had"; p. 70: „Hangt ze *den Heer* in de zonne op"; p. 91: „Sy sullen mij soecken en mij vinden, spreekt *de Heer*." Ik voeg er bij uit het door den Schager predikant Meusevoet vertaalde stuk van Perkins, „*Salve voor een siece mensch*," te Amsterdam, reeds in **1620** verschenen: p. 96: „Ick hebbe gesweghen, omdat *gij*, *o Heer* het ghedaan hebt"; en p. 97: „Ick wil *voor u*, *o Heer*, wandelen in den lande der levenden". Of, om tot vlak op de Dordtsche Synode terug te gaan, in Utenbogaerts *Schriftuerliche meditatie van het Vaderons*, Den Haag **1619**, lees ik: „*Heer*, doet mijne lippen op" (p. 1); „van ouds *Heer* dat is uw naam" (p. 1); „*o*, *Heer* ik ben uw dienstknecht" (p. 9); „*Heer*, ik ben uw knecht." „Want *onze Heer Jezus Christus* het eene niet zonder 't andere wil gebeden hebben" (p. 15). Dirk Adriaensen Kemp, *Saemensprekingen van de Praedestinatie*, enz. v. Seb. Castellion, Gouda **1613** I. p. 13. „*De Heer* heeft eenen gruwel aen den bloedgierighen en valschen". In het *Waere ghewin* van Perkins, vertaalt door Meusevoet, in **1616** te Amsterdam uitgegeven, staat p. 18: „*o*, *Heer*, treedt niet met uwen cnechte in 't ghericht." In de *Aenvechtinghe des Satans*, in 1607 gedrukt te Enchuysen, vindt men p. 2: „Is God niet een *Heer* en coningh?" en p. 3: „Want God is niet alleenlick een *Heer* en een Richter." Zelfs in het officiëele verdedigingsschrift in den jare **1610** door de Classis van Dordt tegen den apostaat *Oliverius van Hattem* uitgegeven, onder den titel: „*Nootwendighe en vriendelicke verantwoordinghe*", Dort 1610, vindt men, voorrede p. 17: „in welcke wenschingen die *de Heer* becrachtige, wij deze voorrede eindighen."

Met name reeds bij I. à Lasco, *de fug. pap. ill. sacr.* **1557**. (Cf. *Opera omnia* ed. A. Kuyper, Amst. 1866. I. p. 79) vond ik: „daar Christus *de Heer* in opentlicker belijdenisse enz."; p. 82: „Aengemerckt Hij alleen *onze Heer* is."

Ja, zoo verre was het er vandaan, dat in de dagen der Statenvertaling van het Hoogste Wezen alleen *Heere* zou gezegd zijn, dat professor Joan Hoornbeek, die in Leiden student was, toen de Bijbelvertalers er aan den arbeid waren, en Leiden om de pest verliet; een man dus nog geheel uit die periode; den korteren vorm *Heer* bijna in den regel gebruikte; zelfs in Bijbelteksten. Zie zijn *Euthanasia* (2e ed. 1660, Utr. Waesberghe, 1e ed. **1651**.) p. 66. „Daarom staat geschreven: *Heer* in den doot gedenckt men uwer niet", p. 146; „Christus *de Heer* zal alles besorgen", p. 83; *De Heer uw Godt* sal voor uw aangesichte overgaan" enz. „*De Heer* heeft tot mij geseit: *de Heer* sal voor uw aangesicht heengaan gelijk als *de Heer* gesproken heeft", p. 83; „Neem *Heer* uw knecht op!" p. 116; „Haast u *Heer* en vertoef niet", p. 124 al.

Wat ook opmerkelijk is, in de remonstrantsche recensie van de Bijbelvertaling in 1640 door ENGELBERT VAN ENGELEN geschreven en onder den titel: „*Wederlegginghe van onderscheyden annotatien*", Rotterd. 1640 bij B. Wagens uitgekomen, lees ik p. 134: „als hem God *de Heer* uit dit leven wegnam"; p. 165: „*De Heer* en vertraaght de belofte niet" enz. En in GIJSBERT VOETIUS, *Geestelijke verlatinge.* Dortr, 1637, p. 7: „Want *de Heer* heeft u geroepen"; p. 3: „Want *de Heer uw God* versoeckt ulieden."

Doch, waar ik bovenal de aandacht op vestig en wat den strijd tot zelfs *in den kring der Bijbelvertalers* overbrengt; onder de zes Bijbelvertalers was, gelijk Gij weet, ook de Zutfensche predikant WILLEM BAUDAERT, de knappe Hebraïcus en tevens doorkundige historicus. Welnu, zelfs in het werk van dezen Bijbelvertaler getiteld: *Apophthegmata Christiana*, en uitgekomen te Arnhem bij Jan Janssen in 1619, lees ik b. v. deel II p. 66: „*Heer*, bij u is er geen onderscheyt om uit te helpen door vele of daar geene kracht en is", en p. 66 s.: „Wanneer ick slechts u hebbe, *o Heer*, so en vraghe ick niet nae hemel ende aerde" enz.

Bewezen is alzoo, dat ten tijde, dat de Bijbelvertalers aan hun schoonen arbeid togen, niet alleen de vorm „Heere", maar daarnaast óók de korte vorm „Heer", ten deele nog in gebruik was. In gebruik niet alleen om menschen, maar in gebruik ook om *God* en Christus te benoemen. In gebruik zelfs bij aanhalingen uit de Schrift.

Een kring van ernstige mannen, samenkomende om tienduizenden van keeren dezen naam neer te schrijven, kon dus niet op den tast af toeschrijven, maar moest eens vooral beslissen welken dier beide vormen ze kiezen zouden.

En dat nu deden onze Vertalers; ze waren niet stelselloos. Ze kozen. En ze kozen blijkens den tekst, zoo vast en stellig, en zoo bij uitsluiting, den vorm HEERE voor „God" en „Christus", dat niet alleen *in* hun arbeid geen andere vorm voorkomt, maar ook *door* hun arbeid omstreeks een eeuw lang deze plechtiger vorm tot bijna onbeperkte heerschappij kwam en schier de eenig gebruikte wierd.

Ge kunt dat tintelend *genre*stukje over „de Synode en de Bijbelvertalers," waaraan Ge meer dan een tiende deel van Uw repliek hebt te kosten gelegd, dus veilig uit Uw betoog wegknippen, Amice! Want de geest der historie, dien Ge onbedachtelijk opbezwoert, om U te zegenen, keert zich bij nauwkeuriger onderzoek geheel tegen U. En het is en blijft maar, zooals de hoogleeraar De Vries schreef: „de Statenbijbel"

was wel terdege bij het levensproces van dien geheiligden en te heiligen Naam in het spel [1]).

Maar zelfs wat er, na aftrek van Dordt en de Translateurs, van Uw geschiedkundig verhaal over zou blijven, kan nog lang niet zooals Gij het hadt opgevat, staan blijven.

Veel ook van dát gras moet ik U als wegmaaien voor den voet.

Alleen wat Ge uit den De Vries der 18de eeuw, uit den overkeurigen Lambertus ten Kate citeert, dát is schoon aangebracht, *maar pleit dan ook geheel voor mij.*

Ge getuigt het toch zelf. Ten Kate meldt, dat in zijn dagen juist datgeen doorging wat nu door den hoogleeraar De Vries, en door mij op zijn voetspoor, beweerd werd, t. w. dat voor de benoeming van het hoogste Wezen de langere vorm *Heere*, als „ouder en deftiger gedaante hebbende, behouden blijft.

En dat geldt nu niet pas voor de dagen van ten Kate, maar schier heel de geschiedenis door is ons volk zich van het verschil tusschen het woord *Heer* in den zin van „bezitter, eigenaar, meester," — en *Heere* als „benaming der Godheid," bewust gebleven.

Sterk spreekt zich dit uit in het reeds boven aangehaalde „*Ghebeth onses Heeren*", uit 1633, waar we op blz. 76 deze opmerkelijke zinsneê lezen: „Wanneer iemand onder Israël eenen uit de heidenen gecocht heeft, moet die hem dienen *als Heer*, hoeveel te meer moeten dan wij, die door Christi bloed gecocht zijn, Hem niet als *onzen Heere* dienen!" en dat hetzelfde onderscheid evengoed ná Ten Kates opmerking van 1723 in het taalbesef bewaard bleef, zie dat maar uit dit hier volgend lijstje:

1717. J. VAN DER KEMP, *de Christen geheel en al het eigendom van Christus.*

p. 1: „De *Heere Godt* heeft zich een eeuwig volck vercoren."

p. 279: „Zoo is Hij dus oock *onze Heer.*"

1734. D. LEROY. *Theol. hist. didactica.*

p. 190: „Zoo menigmaal *de Heere God* met deze benaming uitgedrukt wordt."

p. 184: „om dat *een Heer* sulck een is, die recht en macht heeft over iemands persoon."

---

[1]) Dat ik bij Bijbeluitgave zelfs tot een letterlijk volgen op dit punt van de Statenspelling drong, had exegetische oorzaak in meer dan één plaats, waar sommigen onder »Heere" den Middelaar, anderen den Drieëenige verstaan. Reeds in de *Heraut* heb ik, voor maanden, hierop gewezen.

1749. J. Vermeer, *De Leere der Waarheyt in 85 oefeningen.*

p. 318: „Omdat hij als *een Heere* het verlorene soeckt."

p. 318: „Omdat hij ze als *een Heer* beschermt."

1750. R. Aemilius, *Kort ontwerp van het licht der waarheyt.*

p. 405: „De bekeeringhe kan niet door hem zelfs worden gemaakt, maar door *den Heere.*"

p. 401: „Christus komt ten tweede voor als *Hooft en Heer.*"

1769. Elisa Coles, *Godts Souvereiniteit* vrt. door D. de la Roche.

p. 217: „Schepselen door zonde bevleckt waren geen aengename medgezellen voor den *Heere* der heerlykheyt."

p. 163: „Zij weten dat hun *Heer* een groot Koning is."

1772. B. de Moor, *Aenm. op de orde des Heils* (door D. Klemann).

p. 204: „Zij hebben *den Heere* zelven smadelick uitgeworpen."

p. 169: „Hij is *de Heer* van al het schepsel."

1777. J. Barueth, *de Leere der waerheyt.*

p. 60: „Ghelyck de *Heere Godt* een allereenvoudigst wezen is."

p. 281: „Overmits Jezus Christus *onze Heer* is."

Waar Ge voorts verhaalt, hoe omstreeks 1723 de oude spelling is begonnen verlaten te worden, en U ten bewijze daarvan op Jan van den Honert, als op een bij de vromen gewild man, beroept, moet tegenover het laatste beweren een protest staan, en vereischt het eerste breeder toelichting.

Want niet *Jan*, maar zijn vader *Taco Hajo*, die van „*De waarachtige wegen Gods schreef*", was de bij de vromen gewilde leeraar, en de veel minder beteekenende *Jan* heeft én door zijn vinnigen aanval op den Nijkerkschen predikant Kuyper én door zijn hooghartig optreden tegenover Comrie, veeleer alle liefde van het vrome volk verbeurd. Zie er *het Examen van tolerantie*, en daarin „de oude Doctor", maar eens op na.

En wat het afgaan van de oude spelling betreft, komt het resultaat van een zeer nauwkeurig onderzoek op deze negen stellingen neer:

1°. In de Roomsche periode werd voor het Hoogste Wezen meest de naam „God" gebezigd. In gemeenzamer stijl, „onze lieve *Heer*". En „ons *Heer*" van de hostie! Buiten Schriftplaatsen haast nimmer „Heere" van den Drieëenige. Wel van Christus.

2°. In de Reformatie is aanvankelijk dit Roomsche spraakgebruik gevolgd. Van den Drieëenige meest „Godt." Zelden *Heere.* Daarnaast *Heer.* Meest ook door Datheens Psalmen.

3°. Het veelvuldig gebruik van „Heere" voor God Drieëenig komt eerst in het tweede geslacht der Reformatie op. „Heer", slijt uit door de Bijbelvertaling.

4°. de spelling *Heere* is toen de gangbare gebleven tot omstreeks 1775.

5°. de spelling *Heer* is eerst op den *Zoon* en eerst later ook op God zelven toegepast.

6°. vooral de nieuwe Psalmberijming heeft de uitdrukking *Heer* voortgeplant.

7°. afwijkende voorbeelden komen aldoor voor.

8°. in het tijdvak van 1750—1800 gebruikt men weer bijna evenals in de Roomsche periode alleen den naam God, en komt *Heere* noch *Heer* noemenswaard voor.

9°. Voor zoover het voorkomt, is *Heer* zoogoed als *Heere* in het laatst dier eeuw zelfs bij de getrouwste schrijvers in zwang.

Slechts over de laatste zes dezer stellingen even een kort woord; daar de drie eerste slechts uit breeder lectuur zijn te bewijzen.

Voor de *vierde* geef ik U onder in de noot een lijstje van schrijvers, die ik na liet zien, en waarin bleek dat ze onveranderlijk *Heere* schrijven van God en van den Christus beiden [1]).

---

[1]) **1702**. J. D'OUTREIN. *Eben Haëzer. Gods wonderbare Goedertierenheden omtrent Nederland.* Amsterdam G. Borstius. — **1726**. JACOBUS FRUIJTIER. *Groot voorrecht van de Christenkinderen.* Rotterdam, N. Topijn. — **1727**. JAN LEEUWARDEN. *De verloren zondaar gezogt en gezaligt*, Amsterdam. Erven van de Wed. G. de Groot. — **1728**. CAMPEGIUS VITRINGA. *Nauwkeurig onderzoek van de Goddelijke Openbaring des H. Apostels Johannes*, uit het Latijn vertaald door M. Gargon. Amsterdam A. Schoonenburg. — **1730**. NATHANAEL LARDNER. *De Geloofwaardigheid der Evangeliegeschiedenissen*, uit het Engelsch door Corn. Westerbaen Wz. Utrecht, H. Besseling. — **1731**. MATTHEUS HENRY. *De Christelijke Metgezel aan des Heeren H. Tafel*, uit 't Engelsch vertaalt door G. C. 's Gravenhage P. van Thol. — **1734**. DANIEL LEROY. *Theologia Historica Dedactica of de waarheid der Heilige Godgeleertheid.* Rotterdam, N. Topijn. — **1735**. WILHELMUS VAN IRHOVEN. *Gronden van het verzekerd Christendom.* 's Gravenhage O. & P. van Thol. — **1736**. JACOB KAT. *Kort begrip van de Leere der waarheit* (volgens het gevoelen der Doopsgezinde Christenen) Amsterdam J. Hartog. — **1738**. ARN. HENS. WERUMEUS. *Het Bescheiden deel van 't Hedendaag-Christendom.* Groningen, L Groenewolt. — **1739**. JAK. ESWIJLER. *De Roem van Godts vrije Genade* (breede voorrede van Jacob Groenewegen) Rotterdam H. van Pelt, A. Duoci. — **1740**. GERARDUS KULENKAMP. *Vervolg van de naakt ontdekte Enthusiastery, Geestdrijverij en bedorvene Mystiekery.* Amsterdam A. Wor, de Erve G., Onder de Linden. — **1741** JOHANNES DE VIGNON. *Valsch toegedichte ketterij afgeweerd.* Zwolle D. Rompen. — **1742** WILHELMUS SCHORTINGHUIS. *Het innige Christendom.* Groningen J. Spandaw. 's Hage O. & P. van Thol. — **1743**. FRANCISCUS RIDDERUS. *Dagelijckse, Maandelijckse en Jaarlijckse Huysoefeninge*, Amsterdam G. de Groot Keur. — **1744**. J. MOBACHIUS J. A. S. *De staat van een uitverkoorene.* Leyden S. Luchtmans. — **1745**. FRANCISCUS RIDDERUS. *Doop en zaligheyt voor Kinderen der Christenen.* Leyden A. Honkoop. W. Leffen. — **1750**. THEODORUS VAN DER GROE. *Toetssteen der ware en valsche genade.* Rotterdam H. van Pelt. A. Douce. — **1752**. BERN. SMYTEGELT. *Des Christens eenige Trooste in leven en sterven of verklaringe over den Heidelb. Catech. in 52 predicatien* (eerste uitgave van 1742) 's Gravenhage O. & P. van Thol. Middelburg A. L. en M. M. Callenfels. — **1753**. Examen van het ontwerp van

Dat *ten vijfde* de naam „Heer" eerst alleen op den Zoon, en voorts allengs ook op God is toegepast, zie dat b. v. in CAMPEGIUS VITRINGA, *Korte schets der Chr. zedeleer*, in 1724 p. 391: „So seijde *de Heer* tot de Samaritaansche vrouw;" en op p. 417: „de *Heere God* sal hem inleiden." Alsmede J. à MARCK, *Ontled. van de Openbaringen* 1736. p. 32: „In 't bijzonder beschrijft *de Heer* de aanstaande qualen."

Over den invloed der Psalmberijming verspil ik geen woord. Ieder toch begrijpt, hoe in tijden toen het intiemer leven week, het Bijbelsch kleed werd afgelegd, en men veel van het „Opperwezen," maar o, zoo weinig van den „Heere" sprak, het gebruik van dit woord bijna uitsluitend op de Psalmberijming begon te drijven. En overmits nu in die Psalmen de kortere vorm eisch van de maat was, sprak het vanzelf, dat „Heere" allengs verdween.

Dat voorts afwijkende voorbeelden aldoor voorkomen, is nooit door mij betwist en wil ik zelfs (ook na het boven reeds aangehaalde) nog breeder toelichten, dan Gij deedt. In de *Tractaatjes* van PASCHIER DE FIJNE, in 1721 te Amsterdam uitgekomen, lees ik dat zelfs van een mensch *Heere* staat tegenover *Heer* van het Hoogste Wezen. Zie maar blz. 11: „Ik daar komende vont den E. *Héere* Pieter van Ruyter, Hoog ambachts *Heere*"; en daartegen p. 303: „De *Heer* geve dat Gij dat goede voornemen moogt volbrengen." Doch dat was dan ook de lang *niet* fijne P. de Fijne! Voorts vestig ik Uw aandacht op HASEVOETS *Commentaar op de Romeinen*, Leiden 1725: „Israël was Gods volk en zij noemden *den Heer* hunnen Godt. „Ook op P. v. MASTRICHT, *Besch. en pract, godgeleerdheyt.* Rotterd. 1749. p. t.: „De *Heer* bekrone de Nederlandsche uitgave". En ten overvloede nog op LASSENIUS, *De hemelsche morgendauw*:

Tolerantie samenspraak 1—6. Amsterdam N. Bijl. — **1755.** ARNOLDUS. *Zions Roem en sterkte ofte verklaaring van de zeeven en dertig Artikelen der Nederlandsche Geloofsbelijdenis.* Rotterdam, Amsterdam, S. V. Esveldt, N. van Vucht, G. T. van Paddenburg. Utrecht A van Paddenburg. — **1756.** BERNH. DE MOOR. *Het kort begrip en de zekere vastigheid der Apostolische Leere van Petrus.* Leyden A. Kallewier, J. Hasebroek, K. Delfos. — **1756** *Genootschap van voorstanders der Ned. formul. van eenigheid.* Examen van 't ontwerp van Tolerantie. Samenspraak 7—10 over de Praedestinatie. Amsterdam N. Bijl. — **1757.** WILHELMUS A BRAKELL. *Redelijke Godsdienst.* Rotterdam, H. v. d. Aak & Zn. — **1761.** *Alexander Comrie. Brief over de Rechtvaardigmakenge des zondaars*, Amsterdam N. Bijl. — **1761.** JACOBUS VAN HOUTEN. *Formulier des Heiligen Nagtmaals verklaart en uitgebreit* Leiden Joh. Hasebroek & Zn. — **1765.** LODEWIJK VAN RENESSE. *De Heilige Voorzienigheid Gods in 't Beleid der Huwelijken.* Amsterdam P. Janentrop. — **1770.** FREDRIK ADOLF LAMPE. *De verborgenheit van het Genaade Verbondt;* vertaalt uyt het Hoogd. J. le Long Amsterdam, Hendrik Vierook. — **1779.** PETRUS NIEUWLAND. *Lectiones Historico- Ecclesiasticae of te vermaakelykheden uit de Kerkgeschiedenis.* 's Gravenhage Johannes Thierry.

1754 p. 434: „Ik hope *Heer* op U! Verlaat mij niet, o God, mijn helper." Waarvan ik intusschen opmerk, dat de meeste van dezen (Vitringa, Lassenius, à Marck en Maastricht) vertalingen zijn, waarop men altijd minder afkan.

Niet genoeg kan ik al verder, op het geheel in onbruik raken én van „Heere" én van „Heer", in het laatst der vorige eeuw wijzen.

Boek na boek zelfs uit de beste kringen, heb ik laten doorlezen, en telkens was het resultaat, dat de naam „Heer of Heere" er gansch niet in voorkwam.

Het is „Godt", het „Opperwezen", de „Voorzienigheit", de „Hemelvader", de „Alzegenaer", de „Hoogste Liefde" enz. Maar „Heere" komt niet meer voor. Zelfs niet van Jezus. Ge leest van den „Heiland." Een vaste uitdrukking is de „Zaligmaker." Ook wel de „hoge Godszoon." Alles op een afstand. Alles van het intieme ontdaan. Maar „Heer" vindt ge schier niet.

Dat hing samen met de oppositie tegen het Oude Testament; met de bestrijding van de Verbondsidée; met het koeler en killer worden van het geloofsleven.

De „hooge Hemelvader" staat op tien duizend mijlen afstand van mijn hart. „De Heere Jezus" koestert mij van binnen met zijn teederst erbarmen.

Och, Ge weet het zelf nog wel.

Gij kent ook het lijden van het huisbezoek bij „ver van God afstaande" lieden. Nu, spreek dezulken maar eens van „den Heere", en zie eens of ze U niet terstond corrigeeren door te zeggen: „De *Hemel* bestuurt alle dingen." „Van *Boven* komt het," enz.

En juist dit leidt ongezocht tot mijn *zesde* en laatste opmerking, t. w. dat in het laatst der vorige eeuw, zelfs de beste schrijvers geen verschil tusschen Heer en Heere meer kennen. Zie maar bij den allerkostelijksten Appelius, *Vervolg en aanmerkingen*, Gron. 1762: „Op dien dag gaf *de Heer* mij een teeken" p. 9; en dan weer: „Wanneer het bequame tijd *voor den Heere* zoude syn. „Herveys brieven ter verdediging van zijn *Theron en Aspasia*, Rott. 1777. p. 275: „bepaalde *de Heer* Jehovah zijn gunste tot eenige weinige"; en toch weer: „den naam van *den Heere* Jezus waarlijk leeren kennen" (p. 68). En, om niet meer te noemen, Hubners *Bijbelsche Historiën* uit 1790 (p. 2): „*God de Heer* heeft den hemel en de aarde uit niet geschapen"; en dan weer (p. 7): „waarover *God de Heere* vergramd hen uit het paradijs verdreef."

Die gansche periode van de laatste helft der vorige eeuw moet dus

buiten spel blijven bij het opsporen van de taalwet, waaraan het gebruik van het woord *Heere* gehoorzaamt.

In die periode was er geen taalwet, omdat er geen taalinstinct meer sprak, en dat taalinstinct was stom geworden, omdat én het nationale én het kerkelijke én het godsdienstige leven gelijktijdig inzonk.

Zie, Amice, hoe het volk oorlogstermen noemt, moet Ge beluisteren gaan, niet als te lange vreê den landzaat verwijfd heeft, maar als het kanon buldert en de kartetsen losbranden op de reê. Het taalinstinct over termen van rouw en smarte gaat niemand afhooren op bruidsbanket of festijn. En zoo nu ook, om den levensdrang der taal op het gebied der vroomheid te kennen, mag ik niet te rade gaan met wat geschied is in gelooflooze dagen, maar moet dát tijdperk mij tot richtsnoer zijn, waarin de snaar der teederste vroomheid machtig, bezielend, overweldigend in de ziel onzer natie heeft getrild.

Het volk is een „taalmakende gemeente"; in die kringen bovenal, waar geen Fransch het taalgevoel bederft of geen Latijn ons „ontdietscht." Maar ook die taalmakende gemeente neemt niet alle stukken der taal gelijktijdig en aldoor onderhanden. En wil ik dus op dit bepaalde punt, in zake vromer zielsuiting, weten, niet wat Gij of ik er van maken zouden, maar wat het volk zelf er van gemaakt heeft, dan mág ik, om eerlijk te zijn, dat onvrome slot der vorige eeuw niet meêrekenen, maar *moet* ik het taalproces bespieden in de 17de eeuw; vooral bij de Bijbelvertalers; en voorts vragen, wat thans weer valt waar te nemen, nu, meê door wat de *réveil* ter opprikkeling van het hooger leven deed, het volk, de taalmakende gemeente, zelf weer tot taalbesef opwaakt en weer, naar taalinstinct, van het heilige begint te spreken.

En kunt Ge dit nu toch moeilijk weêrspreken, mag ik U dan vragen, Amice, toonde een De Vries, toonde een Beets, dan niet juist daardoor weer de superioriteit van hun taalstudie, dat ze niet zeiden: „Wij, heerschappijvoerders, willen het volk eens leeren wat het zeggen moet"; maar dat ze omgekeerd als echte taalmeesters tot het volk zeiden: „o, Mijn volk, leer gij me, wat úw ingeschapen taalinstinct eischt!"

Door niet te *dwingen*, maar te willen *dienen*, zijn zulke taalkenners en taalzuiveraars juist „de meesters der tale", voor wier gezag een iegelijk uit den weg treedt. Ze doen bij de taal, wat elk physicus bij de natuur doet: *haar waarnemen, haar bespieden, haar nameten, haar beluisteren wat ze zegt.*

Amice, als Ge zulke mannen U eens ten voorbeeld en tot leidslieden koost, hoe spoedig zouden we het eens zijn.

Doch zoover zijn we nog niet.

Want zie, na een tiende van Uw vlugschrift aan schier niets ter zake doende détails te hebben verspild, loopt Ge over die hoofdquaestie, die hier in het spel kwam, met minder dan één enkele bladzijde heen. En ware er in die bladzijden dan nog maar iets gezegd. Doch ook dat niet. Ge beweert hoogstens, dat het hier een quaestie van smaak geldt, waarover naar geen wet valt te beslissen.

o, Mijn waardste, wat dankte ik toch bij het lezen van deze Uwe woorden voor wat ik aan het *privatissimum* van De Vries ben verplicht. Want dit verzeker ik U: dàt heeft deze uitstekende linguïst er dan toch met wortel en tak bij me uit gekregen, dat ik zóó wetteloos over onze lieve moedertaal niet meer oordeelen kán. Neen, van het Gothisch af en ons Midden-Nederlandsch door, heeft hij me te vast en te zeker de ontwikkeling der TAALWETTEN leeren *zien*, om ooit weer aan zulk een *relapsus in arbitrium* toe te kunnen komen.

Waar wou dat ook heen!

Een quaestie van smaak! Dus het gevoelen van A. zoo goed als dat van B. En beide even goed, omdat ze hun smaak bijgeval altijd wijzigen naar gelang het hun te pas komt in het debat.

Neen, neen, zoo laat ik U niet los, Amice, U vooral niet, die immers met mij eere stelt in het minnen van onze moedertaal, met iets van de liefde, waarmeê we onze moeder zelve nog altijd veel te koel hebben gemind.

Ik schreef in mijn *Bede:*

Vaste wet en regel is het toch in onze Nederlandsche taal, dat in gevallen als de hier bedoelde, de achtervoeging van de slot-*e* zulk een woord afzondert voor al zúlk gebruik, waarbij hooge eerbied en stille plechtigheid van toon eisch is.

De taal is ook graag rijk. En zoo dikwijls nu door den loop der tijden voor éénzelfde begrip *twee* woordvormen ontstaan, is het taalinstinct van ons volk er volstrekt niet op uit, om een dier beide eerloos uit den dienst te ontslaan, maar er omgekeerd juist op bedacht, om alsnu *beide* vormen *saâm* te laten dienen, ze schakeerend door fijner onderscheiding van begrip.

Overduidelijk is dit b. v. in de woorden *eind* en *einde*. Een „einde weegs" zegt niemand; ieder spreekt van een „*eind weegs*", voor het Fransche „*bout* de chemin". Maar zelfs *Gij* zoudt van den Christus, met het woord der Apocalyps sprekende, niet anders zeggen durven of kunnen dan: „Ik ben de alpha en de omega, het begin *en het einde.*"

Ook U bleef de onnavolgbare nauwkeurigheid geen geheim, waarmeê ons *Woordenboek* de fijnste schakeeringen van onze woordvormen onderscheidt. Welnu, raadpleeg dat *Woordenboek* maar eens over het verschil van *gaaf* en *gave*. „Wij, vrouwen, heet het zeer juist in Willem Leevend, hebben de gelukkige *gaaf*, om, ook over kleinigheden,

interessant te spreken." Maar ieder, en ook Gij immers, zult zeggen: „Verzuimt de *gave* niet die in u is" (I Tim. 4 : 14), overmits we hier overtreden op heiliger terrein.

Niet anders is het met *ark* en *arke*. Van een huismelker sprekend die een heerenhuis op een verloopen stand in een dozijn arbeiderswoningen omtimmerde, zal ieder zeggen: „Hij vertimmerde dat mooie huis in een *ark*." Dáár van een *arke* te spreken, ware onzin. Maar Beets, onder de taalmannen ook U een zegsman, spreekt in zijn Bijbel van Doré, Gen. 6, wel terdege van: „Gij zult u een *arke* maken."

Zoo zou ik U heel een lijst van soortgelijke woorden kunnen voorleggen, en U kunnen wijzen op „klag*e* en klacht", op „tent en tent*e*", op „hut en hut*te*", „hulp en hulp*e*", „ziel en ziel*e*", „eer en eer*e*", stem en stem*me*," „vlam en vlam*me*"; — maar waartoe U vermoeid met veelheid van bewijzen? Zie maar liever zelf eens na, met wat zuiver taalgevoel Beets b. v. in Ps. 27 schreef: „Hij verbergt mij in het verborgene van zijn tent*e* (niet *tent*)," en in Openb. 1: „Zijn haar was gelijk witte wol*le* en zijn oogen gelijk een vlam*me* vuurs."

Overduidelijk toch blijkt uit elk dezer voorbeelden, dat de Nederlandsche taal, zoodra en zoo dikwijls ze voor éénzelfde begrip deze beide woordvormen te harer beschikking vindt, den breederen vorm met de slot-*e* voor deftiger, plechtiger, eerbiediger gebruik afzondert en den korteren bezigt in meer alledaagschen zin.

Ja, dit is zóó waar, dat ik mij heusch wel wachten zou, om ooit ofte immer op een adres aan Uwe hooggeachte echtgenoote (stel er bestond aanleiding om mij de eer van haar correspondentie te gunnen) te willen of te durven zetten: „Aan *vrouw* Bronsveld." Terwijl ik toch met er die door U zoo geminachte slot-*e* in te lasschen en te schrijven: „Aan *Vrouwe* Bronsveld", in mijn titulatuur volkomen correct zou zijn.

Want immers als er sprake is van het verschil tusschen „vrouw" en „vrouwe" weet een kind zoo goed als de beste taalgeleerde, dat „vrouw Brederoo" een werkster of waschvrouw of schoomaakster zijn moet, terwijl „Vrouwe Brederode" een jonkvrouwe U voor den geest roept van overouden adel.

En als dat dan nu zoo is en in het wetboek onzer taal alzoo onherroepelijk vaststaat, wat oorzaak, wat reden zou er dan zijn, Amice collega, om waar het onze eigene levensgezellinne geldt op die slot-*e* zeer naijverig te zijn (en ik beloof U, ik zou het met U wezen); — maar als er van het „eeuwige, heilige, hoogste Wezen" sprake is, overal die slot-*e* te schrappen?

Immers „zoo met Vrouw, zoo met Heer," en nu we ook voor dit laatste begrip eenmaal den dubbelen vorm van „Heer" en „Heere" bezitten, mag men; zal aan de taal geen geweld worden aangedaan en de wet der wetenschap niet onder verkrachting lijden; ook hier in geen anderen zin oordeelen, dan dat men *beide* vormen saâm in dienst houde, maar onderscheide in beteekenis. En wel met zúlk een onderscheid dat „heer" in den gelijkvloerschen en „Heere" in den hoogeren stijl „*certam*, om met Cobet te spreken, *suam sedem occupet*".

Alles komt dus in den haak, de eisch van het taalinstinct voelt zich bevredigd en de wet onzer taal wordt geëerbiedigd, indien we, van de lippen des volks het taalgebruik beluisterend, den plechtiger vorm

van „HEERE” eensvoorgoed als naamsuitdrukking voor het Hoogste Wezen stempelen, en den korteren naam van „Heer” bezigen hetzij in praegnanten zin, hetzij als er sprake is van een mensch.

Mag ik, zonder onbescheiden te willen zijn, U die twee bladzijden hierbij nogmaals voorleggen, Amice; en U voorts na herlezing; kan het zijn, na niet al te bevooroordeelde herlezing; met deze kettingreeks van vragen insluiten?

1°. Is het waar of is het niet waar, dat onze taal tal van woorden heeft, waarbij beide vormen met en zonder slot-*e* in gebruik zijn?

2°. Is het waar of niet waar, dat de taal er toe neigt om zulk een dubbelen woordvorm te schakeeren in beteekenis?

3°. Is het waar of niet waar, dat de langere vorm alsdan altijd een meerdere deftigheid of ernstiger toon, of plechtiger gelegenheid, of eerbiedwaardiger zin aanduidt? Dat b. v. „De *vreeze* des Heeren is het beginsel der wijsheid,” heel iets anders is dan *vrees* voor den Heere! [1])

4°. Is het waar of niet waar, dat zoo ook de Hollandsche uitdrukking voor *Seigneur* twee vormen heeft: een langeren: *Heere*, en een korteren: *Heer?*

5°. Is het waar of niet waar, dat het taalinstinct ook tusschen deze twee vormen onderscheidt? Onderscheidt zelfs bij menschen, door, gelijk Hooft, van „Heer” bij een burgerman, en van „Heere” bij een hooggeplaatst persoon te spreken?

6°. Is het almede waar of niet waar, dat de vromer zin eischt, van het Hoogste Wezen nooit anders dan met den diepsten eerbied te gewagen?

En eindelijk, 7°. indien ik dan nu die beide saâm verbind: *vooreerst* dat „Heere” door de innerlijke levenswet onzer taal tot eerbiediger vorm gestempeld is, dan het kortere „Heer”; en ten andere dat een min eerbiedigen vorm van God te gebruiken, als Ge een eerbiedwaardiger beschikbaar hebt, een te kort schieten is in vroom besef; — eilieve, volgt daar dan niet met strikte noodwendigheid uit, dat DE HEERE het geheel eigenaar-

---

[1]) Uw verwijzing naar den »huize eener vrouwe, eener HOERE, wiens name was Rachab, ende sy sliepen aldaer”, is even diep beneden den gewonen ernst van Uw levenstoon, als ze indruischt tegen den eerbied anders ook door U aan het heilige betoond. Foei; Amice, hoe kwam het uit Uw pen? En bovendien Ge wint er niets meê. Want het deftige zit volstrekt niet altijd in de zaak. Het kan evengoed in de deftigheid van het geschrift liggen. Een vloo is niets deftig. Toch leest een goed Bijbellezer Davids uitroep: „als een eenige vloo” op ernstigen, deftigen toon.

dige, zuivere, echte Hollandsche taalwoord is voor den naam *Jehovah*, *onze God?*

En nu nog een ernstig woord ten slotte over de „Gereformeerden," die Ge hier wel wat *bijhaalt*, maar die ik er, *U* ten believe, nu dan ook ver van ongaarne bij bespreek.

Vooreerst vraagt Ge mij, of ik dan geen voedsel geef aan sommiger dwaling, als zou in het woord „Heere" een meervoud schuilen en er dus de H. Drieëenheid meê zijn bedoeld.

Amice, ik kende die dwaling *niet*. Eerst Br. Graansma's opstel wees er mij op. Toen heb ik de zaak nagesnuffeld, en bij Daniel le Roy, *De waarheyd der H. Godgeleerdheid*, 1736, p. 184, *dit* gevonden: „Ofte deze naam noodzakelijk in het meerder getal door *Heeren* en niet *Heere* moet overgezet worden, gaan wij als iets onwezenlijks zijnde voorbij."

Hier blijkt dus uit, dat de door U bedoelde doling overoud is en sproot uit de neiging om er een *meervoud* van te maken, en dan niet „Heer*e*," maar „Heer*en*" te schrijven.

Behoef ik nog te zeggen, dat ik, evenals Le Roy, deze zonderlingheid eenvoudig voorbijga? Ze heeft noch in de oorspronkelijke noch in de „overgezette" taal zweem noch schijn van grond. Het meervoud der *Drie* kan nóch taalkundig nóch theologisch in den uitgang Heer*e* schuilen.

Evenzoo oordeel ik over Uw min vriendelijk vermoeden, als zou ik weer een nieuw kenmerk van Gereformeerd hebben gevonden.

Kendet Ge ons volkje beter, Ge zoudt zoo niet geoordeeld hebben.

Och, mijn lieve Vriend, geloof mij toch eens voorgoed, als ik U zeg dat onze Gereformeerden in den lande heusch niet die volgzame stumperts zijn, waar Gij ze voor aanziet!

Denk toch nooit, dat iemand omdat hij „Heere" zegt zal worden aangenomen, of ook uitgeworpen omdat hij nog voortgaat met te zeggen: „Heer".

Liever hoort ons Gereformeerde volk: Heere. Omdat het eerbiediger klinkt. Omdat hun beste Bijbel het zoo steeds zeide. Omdat ze oordeelen, dat men van den hoogen, heiligen God nooit met *te* diepen eerbied spreken kan.

Maar als er, al ware het in het eenvoudigste dorpje, een wijsneuzig betweter opstond, die zeggen ging: „*Omdat* die man Heer*e* zegt, *is* hij

Gereformeerd!" of ook: „*Omdat* die man bij *Heer* blijft, deugt ie niet!" geloof me vrij, dat dan de vrome kinderen Gods zulk een ijdelprater wat terdege op zijn ongeestelijke plaats zouden zetten, en hem desnoods uit de boeken der beste schrijvers zouden aantoonen, dat „een echt Gereformeerde, zooals De Moor het uitdrukt, al dat afgoderij drijven zelfs met een goddelijken naam verfoeit" [1]).

Al Uw zinspelen op min zuivere bedoeling, werp ik dus met vaste Gereformeerde hand in toornenden ernst van mij.

Gij noch iemand hebt het recht alzoo het bedoelen Uwer broederen te verdenken.

Wij, zonen van Gereformeerden huize, zijn te goed van onzen God onderwezen, om iets van *zijn* waarheid of *onze* zaligheid te hangen aan een korteren of langeren naam.

Slechts zooveel hielden de Gereformeerden steeds en houden ze nog staande: 1^{0}. dat van Jehovah onzen God ook in het noemen van zijn Gedenknaam op het allereerbiedigst te spreken onze schuldige plicht is; en 2^{0}. dat we voor stichtelijk en huiselijk gebruik liefst niet zekeren bedorven Bijbeltekst kiezen, die als er staat: „God heeft ze door zijn profeten behou*w*en", daarvan „behou*d*en" maakt; „be*sneden*" in „be*snoeid*" omzet; „of nederheid" in „nederigheid" bederft; en zoo ook noodeloos het diep plechtige „Heere" tot uit onze Bijbeltaal schrapt.

Vroeger nu vond ook ik dat heel „stijf en preutsch" van onze Gereformeerden.

Sinds echter nauwer omgang mij meer het oog voor de innerlijke roerselen dezer neiging ontsloten had, oordeelde ik zoo niet meer.

Als eerlijk man moest ik veeleer ronduit bekennen, dat onze Gereformeerden gelijk hadden.

En overmits ik dit nu bekend had, was het mij een ware vreugde, mij van achteren te herinneren, dat de taalwetenschap van De Vries tot gelijke slotsom voerde; deed het mij goed, ook in Beets een bondgenoot te vinden; en zou het mij een lief ding waard zijn, indien ook Gij nog, zij het ook spade, erkennen kwaamt: „*Die taalmakende gemeente had gelijk.*"

Doch ook al ontging mij die hope, toch ben ik niet troosteloos.

Immers de spelling van De Vries en Te Winkel is reeds nu zoogoed als *algemeen* aangenomen; en aan de hand dier nieuwe spelling zal, te spijt van Uw tegenspraak, het eerste drietal geslachten dat na

---

[1]) B. DE MOOR, *Comm. op à Marck.* I. 549.

ons komt, dan toch in heiliger vorm, en eerbiediger zin, steeds van HEERE blijven spreken, bij het noemen van Jehovah onzen God! [1])

[1]) Om U alle eere te geven, ook over Uw critiek op »dubbel" een kort woord. »Onweêrsprekelijk" noemt Ge het, dat ik in mijn titel misging. Toch *zijt* Ge hierin reeds weêrsproken door de *Kerkelijke Courant.* Inzage van Webster, Littré en Grimm zal U dan ook overtuigen kunnen, dat het woord *dubbel, double, dobble* vrijwat rijker aan schakeeringen is, dan Gij meent. »Er trof me in dat jaar een *dubbele* zware slag. Ik verloor mijn liefste kind, en werd ontzet uit mijn betrekking" toone U ten overvloedde dat twee zaken die niets met elkaâr te maken hebben, zeer goed onder »dubbel" saâmloopen, indien ze maar betrekking hebben op één zelfden persoon. Maar bovendien, Amice, waarom ons in zulke kleingeestigheden verloopen? Ge zegt, dat Ge dit eens breed moet uitmeten, om door dit onweêrsprekelijk voorbeeld eens te bewijzen hoe weinig sober mijn stijl was. Maar, eilieve, wat is dat nu weer voor redeneering. Uit één titelfout kunt Ge daar iemands stijl naar afmeten? Beets schreef eens »*Kerkredenen*" op zijn titel. Dat was alles behalve sober, zoo maar niet fout. Want we spreken *niet* van een *zaalrede*, een *kerkhof*rede, een *bosch*rede, een *gevel*rede, een *paleis*rede, maar wel van een *pleit*rede, een *lijk*rede, een *zendings*rede, een *balkon*rede, een *troon*rede enz. Beets is dan ook op die fout opmerkzaam gemaakt. Maar wie ter wereld zal nu daaruit een nog al »onwedersprekelijk" bewijs putten, dat onze groote taalman schel stileert? *Double*-dutch zou een Engelschman haast zulk een opmerking noemen. Toch heb ik om veilig te gaan, mijn titel nu maar uit Uw eigen schriftuur gekozen. Daarop kan Uwerzijds dan nu althans geen aanmerking vallen.

2.

PROTEST TEGEN RECONSTRUCTIE VAN DE WORDINGSGESCHIEDENIS DER VRIJE UNIVERSITEIT.

(Door Dr. Ph. J. Hoedemaker.)

Onder velerlei, dat Dr. Bronsveld heeft bijeengebracht en gezocht om dienst te doen in zijnen strijd tegen Dr. Kuyper en de Vrije Universiteit, bevindt zich ook een kroniekmatig overzicht van hetgeen de lezers van de *Heraut* successievelijk omtrent deze zaak te weten kwamen.

Hij schrijft de geschiedenis der Universiteit vóór hare geboorte, en beschrijft vrij gedétailleerd de levensbewegingen of trillingen waardoor haar bestaan in embryonischen toestand werd verraden.

Het beeld, dat wij hier gebruiken, komt evenwel voor *onze* rekening, want voor Dr. Bronsveld is de Universiteit louter een mechanisme, een in elkander gezet ding, waaraan Dr. Kuyper zijne kunst heeft beproefd, en dat even weinig van een levend organisme heeft als het houten paard op wielen, dat de boer op marktdagen uit de stad naar zijn dorp medeneemt, om zijne kinderen, wier kunstzin niet bijzonder ontwikkeld is, te verblijden, van een der luxe-paarden in de manége.

In het debat tusschen de beide doctoren mogen wij ons niet mengen. Dr. Kuyper heeft zijne jaren en is, blijkens de mededeeling in het jongste nommer van de *Heraut*, niet zoo ontdaan of hij zal zich nog wel kunnen verdedigen.

Zonder al te onbescheiden te zijn, kunnen wij evenwel eene kleine aanvulling van het geschiedverhaal leveren, dat vooral Dr. Bronsveld in zijne qualiteit als historicus, waarin hij thans voor het publiek is opgetreden, niet onwelkom mag zijn.

Wij zullen geene nieuwe documenten opdiepen, en de Academische

bibliotheek ongemoeid laten, maar eenvoudig uit hetzelfde blad putten, de vroegere jaargangen, die hij met zooveel vrucht heeft geraadpleegd.

Dat enkele gegevens het scherpziende oog van Dr. Bronsveld zijn ontsnapt, is niet onverklaarbaar, als wij weten welk doel hem voor oogen stond.

Immers, de Vrije Universiteit moet coûte que coûte een gewrocht van Dr. Kuyper heeten, van Dr. Kuyper — althans, bijgestaan en geholpen door twee of drie anderen, die zich laten gebruiken, om het getimmerte, naar *zijn* plan, in elkâar te helpen slaan en op te zetten. Alleen op deze wijze kan, naar 't schijnt, de inrichting gedeclineerd worden, zonder te veel in de eigenlijke quaestie van het Hooger Onderwijs zelf in te gaan.

Op dit punt nu, wenschen wij het gehengen van Dr. Bronsveld te hulp te komen. De idee der Vrije Universiteit heeft in Nederland eene geschiedenis, die althans tot het indienen van de Wet op het Hooger Onderwijs teruggaat.

De eerste die het denkbeeld uitsprak is niet Dr. Kuyper, maar de Senaat van het Amsterdamsche Athenaeum — Dr. Bronsveld had ook dit in de *Heraut* kunnen vinden — en nader ook, met name onze kerkhistoricus Prof. Moll.

Wij wenschen deze geschiedenis in vier hoofdstukken te geven.

In de tweede periode komt dan Dr. Kuyper van de Tweede Kamer te staan.

Daarna Dr. Gunning.

Later Dr. Hoedemaker, als waarnemend redacteur van de *Heraut*.

Vooraf moet ons een woord van het hart met betrekking tot de wijze van strijdvoeren door Dr. Bronsveld gevolgd. Dat hij en zijne medestanders het onzedelijk achten, *de onrechtzinnigheid ten toon te stellen* van wie als rechtzinnig te boek stonden is bekend. Immers de splitsing van de groote orthodoxe partij in hare onderscheidene groepen door Dr. Kuyper heeft een storm van verontwaardiging tegen hem doen opsteken, die menigeen zou hebben gedwongen, eene schuilplaats te zoeken. Dat de indeeling hier en daar misschien aan bedenking onderhevig, dat de nomenclature wellicht niet overal even juist was — ofschoon wij nog niet bereid zijn, dit te beweren — dit alleen toch gaf geene voldoende verklaring van het feit, waarop wij hier doelen. Het was de ontblooting van de innerlijke zwakheid van het Individualisme, dat zich als wettige vertegenwoordiger der Gereformeerde kerk in de kerk had opgeworpen, die zoo grooten toorn „tantaene irae coelestibus animis" deed ontstaan.

Maar, dat nu revanche wordt genomen, door de verdachtmaking, niet van *de belijdenis*, niet van *het standpunt* van hem, die tegen dit individualisme te velde trok, maar van zijn *persoon*, zijn *bedoelingen*, zijn *hulpmiddelen*, in één woord, zijn *zedelijk karakter en dat zijner medestanders;* dat b. v. de plaatsing van een opstel over de openingsrede van prof. Chantepie de la Saussaye, door den tijdelijken redacteur van de *Heraut*, tijdens de afwezigheid van Dr. Kuyper, waarin (bij den merkbaren toeleg om den persoon van den hoogleeraar te sparen en eene mogelijkheid van positiviteit bij hem te veronderstellen, waarvan in de rede zelve geen spoor te vinden was), zijn *beginsel*, zijn *optreden, zijn verzwijgen en verloochenen van waarheden, die der gemeente dierbaar zijn*, werd gegispt; dat dit — zeg ik — als een geniepig middel wordt beschouwd, om het bestaande te declineeren, ten einde de Vrije Universiteit er bovenop te helpen, — ziet! dat is beneden alle critiek en een man als Dr. Bronsveld onwaardig.

Maar genoeg hiervan!

In zijne rede over „de idée der Universiteit in hare historische ontwikkeling", heeft prof. Moll reeds in 1874 het volgende gezegd omtrent *de plaats*, die de Universiteit oudtijds innam in het organisme der maatschappij:

> Gij weet, Mijne Heeren, wat het woord „universitas" in den middeleeuwschen mond beteekende: niet eene school, waarin alle wetenschappen in encyclopaedischen samenhang zouden gedoceerd worden — daartoe had zich de idée der hoogeschool nog niet entwikkeld — niet „universitas literarum et scientiarum" derhalve maar „universitas magistrorum et scolarium," *eene corporatie van leeraren en leerlingen, die men een gild mocht noemen, omdat zij gelijk alle gilden zekere autonomie bezat, hare vaak door haar zelve ontworpen statuten, zekere jurisdictie* en eene arbeidsverdeeling, waarbij, gelijk men gezegd heeft, de hoofden, die de bestemming hadden om geleerde hoofden te worden, als 't ware fabriekmatig behandeld werden.

Dr. Bronsveld moge winste doen met het citaat voor een nieuwen herzienen en verbeterden druk van zijne brochure.

Nog eens wordt door prof. Moll op bladz. 18 herhaald, „dat de Universiteiten gilden waren,"

> die zekere autonomie bezaten en als alle gilden het jus promovendi, het recht om graden en titels toe te kennen. Tot hare eer moet gezegd worden, dat zij 't. in het algemeen met de uitoefening van dit recht eerlijk meenden.

Op dien grond oordeelde ook prof. Land, in zijne feestrede, reeds ten jare 1872 uitgesproken:

> dat de ongelijke lotsbedeeling van het Rijksonderwijs en dat in de hoofdstad, ten opzichte der akademische graden, hoe eer des te beter moet worden weggenomen.
>
> Alleen op tweeërlei grond zou men de bestendiging dier ongelijkheid nog kunnen trachten te verdedigen. Men zou op de gedachte kunnen komen, dat zij voor de praktijk onverschillig is; *alsof een monopolie in een vrij land ooit een onverschillige zaak mocht heeten.* In de tweede plaats zou men zich mogelijk beroepen op het gevaar, dat Hoogleeraren niet door den Staat aangesteld en gewaarmerkt, de akademische titels lichtvaardiger dan anderen zouden verleenen. Om welke reden toch? Om hunne gehoorzalen beter te vullen misschien? Maar datzelfde verschijnsel zou zich immers thans moeten vertoonen, bij den wedijver der lang bevoorrechte Hooggescholen onderling. Of zou het veeleer zijn om den goeden naam van Amsterdam in de waagschaal te stellen, en *de graden dáár verkregen, al spoedig in algemeene achting bij anderen te zien achterstaan?* Of eindelijk, ligt het soms in den aard van wetenschappelijke mannen, tenzij het Regeeringstoezicht daartegen waakt, het peil der universitaire studiën door achteloosheid te doen dalen?

Indien men nu in de meening mocht verkeeren, dat Amsterdam het recht om graden te verleenen alleen voor zich-zelf begeerde, kan het uit „het adres van de orde der Hoogleeraren aan het Athenaeum te Amsterdam", dat de Tweede Kamer op den 20sten Jan. 1875 werd aangeboden, duidelijk worden, hoe onverdiend dit oordeel, dat eene beschuldiging van beginseloosheid in zich zou sluiten, mag heeten. Zij wisten zeer goed, dat het hier ging om *het beginsel der Vrije Universiteit.*

> Zij wenscht slechts, dat de vrijheid van het Hooger Onderwijs niet alleen in schijn, maar in werkelijkheid gehandhaafd worde. Zij vraagt daarom, dat niet alleen aan het Athenaem te Amsterdam, *maar aan elke stedelijke of vrije Universiteit*, die voldoende waarborgen aanbiedt, de bevoegdheid om examina af te nemen zal gegeven worden.

Nader wordt dit advies, eenige bladzijden vroeger, op de volgende wijze aangedrongen:

> Met vrijmoedigheid waagt de Orde het, als haar advies, aan het oordeel Uwer vergadering dit alternatief te onderwerpen: òf men ga uit van het denkbeeld, dat voor het afnemen der examina ook zij geschikt zijn, die aan de examinandi geen onderwijs gegeven hebben, en dan stelle men *de Staats-Commisiën* in; òf men vereenige zich met het gevoelen, dat alleen de onderwijzers over de bekwaamheden en vorderingen hunner leerlingen kunnen oordeelen, maar dan geve men ook

aan *de Hoogleeraren van de stedelijke en vrije Universiteiten* het recht om examina af te nemen. Doet men noch het een noch het ander, dan zal er grond zijn voor het vermoeden, dat men het bestaan van andere dan Rijks-Hoogescholen belemmeren wil.

De Orde meent echter geenszins, dat de Staat aan alle inrichtingen van Hooger Onderwijs, die door gemeenten, kerkgenootschappen en particulieren worden in het leven geroepen, onmiddellijk en onvoorwaardelijk de bevoegdheid om titels te verleenen zou moeten geven. *Slechts die inrichtingen zullen op zulk een bevoegdheid mogen aanspraak maken, die dezelfde waarborgen opleveren als de Rijks-Universiteiten. Tot het verkrijgen dier waarborgen zal men zoo noodig ook een zeker Rijkstoezicht kunnen vorderen.*

Prof. Moll verdedigt dan ook uitdrukkelijk het beginsel der vrijheid Op bladz. 24 van zijne toespraak zegt hij o. a.:

Universiteiten van den Staat zijn onderworpen aan de wetten van den Staat. Staatswetten zijn niet onveranderlijk, maar dikwerf weinig elastiek, te dikwerf — wij Nederlanders weten er van te spreken — uitermate stabiel. Schoolwetten zijn bestemd om het onderwijs te bevorderen, maar zij kunnen het ook benadeelen, de ontwikkeling der hoogeschool stremmen. Daarom acht men het in onzen tijd in landen, waarin de liefde voor de wetenschap wakker is, weldadig, *dat nevens de Staatsscholen vrije inrichtingen opkomen, welker bestaan niet van rijkswetten afhanklijk is*, maar van de inzichten van ernstig-liberale mannen, die den vooruitgang en de uitbreiding van het onderwijs naar de behoefte des tijds willen regelen, zonder daarbij te moeten wachten op de bepalingen eener misschien trage of onmachtige wetgeving. In die overtuiging poogde men, ofschoon tevergeefs, in 1848 in Duitschland eene instelling in het leven te roepen, die meer of min gelijk zou zijn aan eene reeds bestaande in Engeland.

Van de Vrije Universiteit te Londen lezen wij:

dat de gegradueerden minder geacht werden, omdat zij hun titel aan een vrije universiteit verwierven, blijkt niet;

terwijl omtrent de Hoogeschool te Brussel het volgende wordt medegedeeld:

Ook zij vond hare financiëele krachten aanvankelijk in vrijwillige bijdragen van mannen die ik gaarne philanthropen noem, philanthropen van den eersten rang, wier *weldadigheid meer wilde geven dan brood en kleed en woning voor de behoeften des volks.* Antipathie tegen de belemmering die de vrije studie te Leuven van het clericalisme ondervond, was één hunner drijfveeren, maar geenszins de éenige: ook onvoldaanheid met het onderwijs der Staatsuniversiteiten te Gent en Luik, dat hun onvolledig of eenzijdig toescheen.

Ook deze school leed tegenstand en had groote bezwaren te overwinnen, financiëele en andere. Maar de regeering van Brussel wist

de nieuwe stichting om de intellectueele en materieele voordeelen, die zij beloofde en straks aanbracht, te waardeeren. Zij schonk haar een aanzienlijk jaarlijksch subsidie, waarbij de provincie het hare voegde.

Het gemis van het promotie-recht was in de eerste jaren ook deze school tot nadeel, want het voorbeeld, door de moedige mannen der Londensche Universiteit gegeven, werd door die van Brussel niet nagevolgd, daar zij, vermoedelijk ten onrechte, vreesden, dat de door hen uitgegeven titels niet met die der Staatsuniversiteiten in de openbare opinie gelijk zouden staan. Maar ook dit bezwaar verviel, toen België Staatsexamina invoerde. Sinds wies de bloei dezer school, en die de hoogste belangen der hoofdstad en des lands van België liefhebben, verblijden zich in dien bloei.

Ten overvloede vat hij de slotsom van zijne redeneering aldus samen:

Wij wenschen Amsterdam, voor de stad zelve en voor het vaderland, een vrije Universiteit toe, en wat mij betreft, ik heb, gelijk mijn vriend De Bosch Kemper onlangs deed, reeds de overtuiging uitgesproken, dat die wensch vervulling zal zien;

terwijl Prof. Land reeds had aangetoond, dat het scheppen van zoodanige inrichting niet eenmaal van de hoogere wetgeving afhankelijk moest worden gemaakt.

Hij doet o. a. dit nobele woord hooren, dat wij uitspreken, niet voor Dr. Bronsveld en de zijnen alleen, maar voor zoo velen der onzen, die nog niet den geloofsmoed hebben, het geloof ook aan het beginsel, om zonder aarzeling en zonder vrees te wachten op en uit te zien naar de verkrijging van rechten, die zonder volstrekt onmisbaar te zijn, niet uit kunnen blijven, maar vooraf moeten en zullen worden veroverd:

Eerst de levensvoorwaarden der Hoogeschool, en dan de naam en de rechten.

De rechten die wij bedoelen zijn van het hoogste gewicht; doch het zijn dezulke, die in den geest onzer vaderlandsche instellingen *aan een goed ingerichte Universiteit niet mogen geweigerd worden.* Het eenige dat wij behoeven is: *gelijkheid voor de wet met hen, die elders denzelfden arbeid verrichten.*

Dat een tegenstander eene leus aanheft, die wij even gaarne zouden doen hooren, indien hij ons slechts niet overschreeuwde; dat hij, in gemoede, meent tegen ons te moeten strijden, ter wille van iets dat ook ons dierbaar is; — wij zijn er aan gewoon. „Vrijheid", „verdraagzaamheid", „wetenschap", „liberaliteit", „het leven", „de Christus", wie weet niet, dat deze woorden, die het uitnemendste uitdrukken wat gewenscht en gezocht wordt, als strijdkreten voorkomen in de clubs der Republikeinen, in de organen der Liberalen en in de redevoeringen der Modernen?

Dat de eenzijdigheid en de bitterheid van eene partij grooter is naarmate zij er in slaagde zichzelve in hare meening *boven de partijen*, en *de partijschap* te verheffen, is mede zoo bekend, dat wij ons niet langer hierover verbazen.

Maar dat men geen woorden genoeg kan vinden om afschuw, droefheid, verontwaardiging uit te drukken, wanneer de *opinies* worden aangerand van hen, die men onder de geestverwanten rekent; en dan zelf heengaat om *de bedoeling*, *het zedelijk karakter* te bekladden van hen, die terecht of ten onrechte dezen strijd hebben aangebonden — ziet! dat is bijna zonder voorbeeld in de geschiedenis, zelfs van het partijwezen.

Bestraf hunne eenzijdigheid en bekrompenheid. Bestrijd hunne opvatting, verwerp hunne beschouwing, weêrleg hunne dwaling zooveel gij wilt, maar wikkel u niet in den mantel der beleedigde liefde, om van de hoogte, waarop gij uzelven hebt gesteld, grofheden en laagheden te zeggen, en daarmede représailles te nemen voor een vermeend onrecht u of anderen aangedaan! Deze houding toch is te meer onverklaarbaar en onverschoonbaar, naarmate het duidelijk wordt, dat gij niet eens de moeite hebt genomen, de quaestie waarom het gaat onder de oogen te zien, ze met ernst en waardigheid te behandelen.

Op soortgelijke wijze zouden wij meer dan eens tegen Dr. Bronsveld hebben kunnen spreken, waar het den strijd tegen „de Gereformeerden" gold.

Wij zeggen het thans *met het oog op zijn strijd tegen de Vrije Universiteit.*

Jaren geleden heeft Dr. Kuyper reeds in *Standaard* en *Heraut* de geheele quaestie van het Hooger Onderwijs besproken, lang zelfs voordat de redevoeringen van Prof. Moll en Land verschenen en de adressen werden opgesteld, waaruit wij in het vorig nommer van de *Heraut* citeerden. Besproken heeft hij haar in den geest van zijn later schrijven over de Gereformeerde Universiteit, lang voordat de mogelijkheid daarvan door hem of door iemand werd verondersteld, of het plan daartoe was gevormd.

Zullen wij resumeeren wat naar aanleiding van dit alles of van de zaak zelve door Dr. Bronsveld, door Prof. Doedes, door enkele provinciale bladen van uit het standpunt der orthodoxen in het midden werd gebracht?

Het publiek zou in de meening komen, dat wij achtenswaardige mannen bespottelijk wilden maken.

Immers, dat de voorstanders van het vrije onderwijs in den persoon van Dr. Kuyper worden behandeld zooals Dr. Bronsveld hem heeft gedaan, is nog het ergste niet. Wij zouden met het oog op het belang

der zaak in staat zijn, hun met den Griekschen slaaf toe te roepen: „Sla mij; maar luister toch!"

Dat men zoo luchtig over de zaak zelve heenstapte, met een weinig polemiek tegen „een seminarie", een kostenberekening van het universitair onderwijs, ten bewijze dat hieraan voor ons geen denken was, en met een naïeve vraag; „Waarom u niet als privaat docent te Utrecht of te Leiden neêrgezet?," alsof er nog geen woord hiervan en hiertegen was gerept.... *zie, dat is het bitterste en het meest onverantwoordelijke van alles.*

Na Prof. Moll en de orde der hoogleeraren aan het Athenaeum te Amsterdam, zouden wij spreken van Dr. Kuyper en zijne artikelen.

Wij moeten terug naar December 1870.

Aanleiding was de brochure van Prof. Ch. de la Saussaye Sen., onlangs door den uitgever weder in herinnering gebracht.

De bedenkingen van Dr. K. tegen hetgeen de hoogleeraar schreef, kwamen hierop neder, dat het niet genoeg was het bewijs te leveren voor de stelling: „De theologie kan uit den cyclus der Universitaire wetenschappen niet gemist worden", maar dat de eigenlijke vraag, waar het om ging: „Is er plaats voor eene Universiteit, door, d. i. in den geest van den modernen Staat gesticht?" door den geachten schrijver *niet eenmaal aangeroerd was geworden.*

Uit de acte van beschuldiging in de *Standaard* op den 20sten December 1872 tegen de Staats-universiteit ingebracht, nemen wij het volgende over:

> „De *Godgeleerdheid*, met haar eigen houding aan onze academie verlegen, wordt meer geduld dan geëerd. Ze vervult de droeve rol van de *Eerste Kamer* op staatkundig terrein. Als zij, de *eerste* in naam, als zij aan invloed de zwakste.
>
> De *Rechtswetenschap*, van haar geestelijken wortel losgescheurd, heeft haar goddelijken adem uitgeblazen en leeft van vinding en kunst.
>
> De *Geneeskunde*, niet langer het lichaam van den mensch maar den mensch in het lichaam zoekend, dreigt wegbereidster te worden van een koel materialisme.
>
> De hoogere eenheid van de denkende menschheid, die aan de Universiteit haar internationaal karakter leende, wordt almeer tot de afmetingen van een enkel volk ingekrompen.
>
> De geestelijke eenheid der wetenschappen, de hartader van alle universitair onderwijs, wordt telkens onzichtbaarder achter het raam der vakindeeling".

Alsmede dit:

> „De Staatshoogescholen zijn voor de Wetenschap krenkend en voor de kerk onbruikbaar.
>
> Op het stuk van *hooger* zoowel als *lager* onderwijs is een Staat, die

neutraal moet blijven, tot het geven van onderwijs onbekwaam. De kleurlooze Staat, die zijn hart met voorbedachten rade weg heeft geworpen, kan ook het hart zijner burgers niet vormen, noch de liefde voor een wetenschap wekken, die sterft met de liefde in het hart.

Is er voor ambtenaarsdressuur een vormingsklasse noodig, de Staat stichte die, maar ontwijde den naam van *Universiteit* niet, door ze aan zulk een inrichting te geven.

Wij wachten nog altijd de wederlegging van deze beschuldiging.

Welke uitweg nu wordt door den schrijver gewezen? Lees het in de *Standaard* van 21 Dec. aan het slot.

Er is voor wetenschap en kerk maar één uitweg: De vrije, de onafhankelijke lagere en hoogere school.

De *Vrije Universiteit*, ziedaar dan wat ons doel dunkt, waarheen zich de geesten moeten richten.

De Vrije Universiteit, niet meer door vorstelijke willekeur geoctroieerd, maar naar den eisch van het moderne leven, krachtens recht van Staatswet erkend.

De Vrije Universiteit, alle vakken van wetenschap omvattend, maar ook de eenheid tusschen die alle beschermend, door het geestelijk initiatief, dat ze in het leven roept.

De Vrije Universiteit, gesticht door schenkingen en bijdragen, met haar evenknie en wedijverend om de edelste geesten te kweeken.

De Universiteit, mits vrij, en door den Staat niet anders gesteund, dan langs den ouden weg van subsidie aan de kweekelingen, behoudens hun volle vrijheid om te gaan ter plaatse waar de macht des geestes hen trekt.

Heeft Dr. Bronsveld nota genomen van den datum: 21 Dec. 1872? Hoezeer deze overtuiging bij hem samenhangt met het geheel zijner beschouwingen omtrent het Christelijk onderwijs, kon reeds blijken uit een leader in de *Heraut*, d.d. 28 Jan. 1870, waar wij lezen:

„*De strijd voor de lagere school en voor onze Hoogeschoolen is één.*"

Dus beweren onze tegenstanders, en wij stemmen het hun toe.

Hoe dan?

Wil men dan een Theologische faculteit, waar een „Christendom boven geloofsverdeeldheid" onderwezen zal worden?

Geenszins.

Dat een „Christendom boven geloofsverdeeldheid" niets dan een gedichtsel der verbeelding, een onwezenlijke afgetrokkenheid is, komt bij het *Hooger* onderwijs te sterk uit, om nog pleitbezorgers te vinden.

Er was reden waarom Thorbecke de wet op het Hooger Onderwijs nooit aandurfde! De onhoudbaarheid van zijn fictie zou te zonneklaar gebleken zijn.

Zoo ook kan men wel op de *Lagere School* halsstarrig zijn inbeelding volhouden, dat er een eenheid van Christelijke overtuigingen bestaat; maar is men, al de trappen van het onderwijs beklimmende, ein-

delijk bij het *Hooger onderwijs* aangeland, dan behoeft men de namen van Dr. Scholten, Dr. Hofstede de Groot, Dr. Prins, Dr. Doedes en Dr. Van Oosterzee slechts naast elkander te plaatsen, om het voorieder aanschouwelijk te maken hoe jammerlijk dat „Christendom boven geloofsverdeeldheid" als een damp, of op eene hiermeê gelijkstaande wijze, verdwijnt.

Dit gevoelen ook de Leidsche hoogleeraren, en daarom schreven ze:

„De Regeering noemt eene van elk kerkelijk gezag of formulier onafhankelijke Theologische faculteit eene faculteit *„boven geloofsverdeeldheid verheven"*.

„Ons komt het voor, dat hier evenmin van geloof als van ongeloof, en *dus ook niet van eene wetenschap „boven geloofsverdeeldheid" sprake kan zijn"*.

Zuiver wetenschappelijk moet het theologisch onderwijs naar hun bedoeling zijn. Zóó wetenschappelijk, dat ze zich (zie de redevoering van Dr. Rauwenhoff) liefst een Protestant, een Katholiek, en waarom ook niet een Israëliet, naast elkander op den katheder denken, ter onderwijzing van een nog levende, nog bloeiende godgeleerdheid.

De strijd staat dus zóó, dat we bij het Hooger onderwijs hetzelfde vraagstuk voor ons hebben, dat bij het Lager onderwijs reeds zijn oplossing vond. Slechts met dit verschil, dat het godsdienstig gehalte, *ook bij de vakken die den godsdienst tot voorwerp hebben*, tot volstrekt niets wordt teruggebracht.

Zoolang het dus onweêrsprekelijk blijft, dat de onderwijsquaestie op de gansche linie — van de bewaarschool af tot den katheder van den hoogleeraar — door eenzelfde gedachte beheerscht wordt, kan er geen twijfel bestaan, of ook bij het *Hooger onderwijs* moeten onze tegenstanders Staatsonderwijs wenschen, wij daarentegen alleen het vrije onderwijs aannemelijk achten.

Dat de schrijver tegen de idée van een Seminarie is, blijkt o. a. uit een artikel geschreven den 28sten Jan. 1870, in de *Heraut*:

Er zijn er die *uitsluitend Seminariën* willen.

En zeker, een Christelijk Seminarie brengt ons oneindig verder dan een verwaterde Theologische faculteit.

Maar is dit genoeg?

Deert het u dan niet, of alle overige wetenschappen, in modernen geest ontwikkeld, op maatschappelijk terrein afbreken, wat gij in uw Seminarie hebt opgebouwd?

Is studie der Godgeleerdheid in onze dagen dan mogelijk, zoo men zich bloô moet terugtrekken bij elken aanval, die met de wapenen der natuurkunde of der moderne Staatstheorie geschiedt?

Geeft ge dan de wereld prijs? Prijs elke ontwikkeling van den geest? Prijs de natuur? Prijs de wetenschappen? Prijs de letterkunde? — zoo maar uw Godgeleerdheid in Seminariën onderwezen wordt?

In ernst, we gelooven niet, dat één onzer, die in Christus als het Middelpunt en de Volheid van alle leven gelooft, dit inderdaad zal willen.

Alleen uit vreeze voor ons Christendom zou die schuwe vlucht te verklaren zijn.

Maar de vreeze is niet uit het geloof.

„*Alles is het uwe*," sprak Hij, die ons van God tot *wijsheid* gegeven is, en in zijn naam roepen we daarom onzen geestverwanten toe: *Geef den Staat, geef de maatschappij, geef de wetenschap niet prijs!*"

De eisch des geloofs blijft evenwel de eerste en voornaamste. Liever een goed ingericht Seminarie dan een Hoogeschool, op moderne leest geschoeid.

Voor de Kerk geldt dus steeds het agendum: ze wake *allereerst* dat ze van den *Christus* niet vervreemde, *dan* dat ze zich voede met de vrucht der *wetenschap*, en eerst in de *derde plaats*, dat ze die spijze der wetenschap neme aan den grooten *maatschappelijken* disch.

De meest gewenschte toestand voor de Kerk is derhalve, dat haar kweekelingen aan de *nationale* hoogescholen den Christus en de Wetenschap kunnen vinden.

Kan dit niet, dan is ze verplicht haar kweekelingen den Christus en de Wetenschap op eigen school te bieden. Blijkt ook dit onmogelijk, dan moet zelfs het tweede worden prijs gegeven, en onverbiddelijk voor geloofsgemeenschap met den persoonlijken Christus worden gewaakt.

Of wil men korter: de Kerk moet haar kweekelingen het liefst op de *nationale* Universiteit, kan dit niet, dan op een *eigen Universiteit*, en mag ze eerst als ook dit niet te bereiken is, op *Seminaries* plaatsen.

Meer dan eens heeft Dr. Kuyper de uitdrukking gebezigd: „Dan moet de kerk eene Universiteit stichten."

Dr. Bronsveld heeft hem hier op eene inconsequentie betrapt, dezelfde die Ds. Lindeboom Dr. Hoedemaker verwijt, waarover in een volgend nummer.

Of hij hier „de Synode", „de kerk", in hare tegenwoordige of toekomstige organisatie bedoeld heeft, moge uit zijn idée van eene Universiteit blijken.

Volgens hem toch draagt zij een *internationaal karakter*.

Zulk een *Universiteit* vormde een middenpunt van hooger leven, niet voor een enkel volk, maar voor geheel de Christelijke wereld. Ze was uiting van de edele gemeenschap, die ook bij verschil van natiën en stammen de ontwaakte menschheid verbond. De Universiteit was *internationaal*. Haar naam zelf drukt dit uit. Ze beteekent: De gemeenschap van alle ter school gerepresenteerde volken.

De geleerdheid dezer scholen was *menschelijk*, *humaan* in uitnemenden zin. Heeft de mensch een *geestelijk* en *lichamelijk* leven, en voorts een leven der *gemeenschap* met anderen, — men kon zich dan ook slechts een *drie*voudige wetenschap denken: *Godgeleerdheid* (voor 's menschen *geestelijk*), *Geneeskunst* (voor 's menschen *lichamelijk*) en *Rechtsgeleerdheid* (voor zijn *gemeenschapsleven*). Al het overige: „de studie der letteren, welsprekendheid, logica, rekenkunde, wiskunde, muziek en sterrenkunde vormde slechts een reeks van hulpvakken die men *consten*, niet *wetenschappen*, noemde.

Zoo vormde dan het Universiteitswezen in geheel Europa een

onafhankelijke, vrije, geconfedereerde republiek, waarvan elke erkende Universiteit als vrije kolonie in de verschillende landen gevestigd was. Het was der wetenschap gelukt, juist door den steun der kerk, een eigen levensvorm te scheppen, die den vrijen, fieren geest vormen kon. Met den Staat had men schier niet van doen. Het terrein was vrij, en autonomisch leven was afgebakend."

Daags daarop schrijft hij:

Ook de Universiteit was een zelfstandige macht. Die macht had zich meer dan eens ook aan den Staat doen gevoelen. Ze moest daarom aan banden gelegd. Ook de Hoogeschool zou koorknaapsdienst te verrichten hebben bij het outer, door den Staat tot zijn eigen verheerlijking opgericht.

Zie het aan Frankrijk, de bakermat dezer revolutionaire geestesmacht. Daar te lande hield de Universiteit reeds op, vrije school te zijn. Ze is er niet meer. Fonctioneerend lid in het Staatsorganisme is daar heur hoogste eeretitel.

Omgekeerd, zie Engeland, waar de revolutie het minst doorwerkte, en de Universiteit is er van den Staat althans vrij.

Let op Duitschland. Göttingen toont het: ook daar het streven om, nu de revolutie is ingehaald, de glorie van Germanje te fnuiken door muilbanding der Hoogeschool.

Wat *Rome* van haar paus beweert, dat hij, om vrij te zijn, een eigen terrein moet hebben, geldt ten deele ook van de *wetenschap*. Hef haar autonomische inrichting op en haar doodvonnis ligt geteekend, al stelt de trage tijd de executie misschien een halve eeuw uit.

In zijnen strijd tegen de Staats-Universiteiten wordt de vraag, of de kerk de oprichting van eene Vrije Universiteit mag of moet ter hand nemen, slechts even in het voorbijgaan aangeroerd. Zie *Heraut* 28 Februari 1870.

De Christelijke kerk daarentegen heeft de verplichting, om, gebruik makende van het recht tot het geven van Hooger onderwijs, *een vrije Christelijke Universiteit* in het leven te roepen.

Vatten we dit practisch op, dan zou hieruit volgen, dat de Staat voorshands met éene hoogeschool zou kunnen volstaan.

Dat de Katholieken een eigen Universiteit voor de verschillende vakken zouden oprichten.

En dat de Hervormde Christenheid in ons vaderland door het stichten van een eigen vrije Universiteit de concurrentie met beiden zou moeten openen.

Richt men *slechts* een Seminarie op, dan kortwiekt men den Christelijken geest, die niet slechts het godgeleerd onderwijs bezielen, maar op elk gebied van wetenschap zijn herscheppende en heiligende kracht openbaren moet.

Wie dien eisch weêrspreekt, scheidt godsdienst en leven; verliest zich in een alles vervluchtigend spiritualisme, en drijft op den stroom van het methodisme af.

Hierbij blijft het echter onbeslist, of zulk een Universiteit door

de kerk zelve, of door mannen van Christelijke professie moet worden opgericht. Aan het laatste zouden we de voorkeur geven.

Ontbreekt hiertoe voorshands geld en personeel; maakt de jammerlijke verwaarloozing der wetenschap onzerzijds, zoowel als de weinige liefde, die de Christenen der wetenschap, én door eigen schuldige eenzijdigheid, én om de excessen der wetenschap zelve, dusver toedroegen de verwezenlijking van dit denkbeeld op dit oogenblik onmogelijk, van den eisch sta men daarom nimmer af.

Zal het Christendom een zuurdeeg in ons volksleven zijn, dan moet ook de rechter, ook de geneesheer, ook de staatsman, ook de letterkundige, ook de wijsgeer, den inhoud zijner wetenschap door het licht van den Christus laten beschijnen.

Kan dit nog niet, dan doe men voorshands wat mogelijk is.

Met deze aanhalingen, enkele uit vele, meenen ook wij voorshands te kunnen bestaan, nog eens vragende, waar de tegenstanders der Vrije Universiteit eene even principiëeele beschouwing tegenover de zijne hebben geplaatst.

Na Prof. Moll, de gezamenlijke hoogleeraren van het Athenaeum te Amsterdam en Dr. Kuyper, noemden wij ook Dr. J. H. Gunning en Hoedemaker onder hen, die reeds jaren geleden de zaak der Vrije Universiteit hebben bepleit.

Daar de *Standaard*, waarin Dr. Gunning zijn gevoelen heeft uiteengezet, niet binnen ons bereik is, memoreeren wij ditmaal een en ander, wat laatstgenoemde dienaangaande in het midden heeft gebracht.

Men ontvangt daaruit een anderen indruk dan dien, welken Dr. Bronsveld door eene doelmatige keuze van citaten heeft willen te weeg brengen. Den indruk n. l. alsof Dr. Kuyper op een goeden dag met het plan tot oprichting van eene Vrije Universiteit te voorschijn is gekomen, alsof er nog geen woord van deze zaak was gerept, alsof „de goê gemeente door gezochte, onware voorstellingen tot medewerking moest worden bewogen.”

Evenals Dr. Kuyper hecht Dr. Hoedemaker groote waarde aan Universitair onderwijs; evenals deze acht hij evenwel onder sommige omstandigheden het Seminarie verkieslijk boven de Universiteit.

Er is ons veel aan gelegen, dat onze toekomstige predikanten zoo veelzijdig mogelijk worden ontwikkeld. Daarom wenschen wij, dat zij, zoo mogelijk, worden opgeleid aan eene Universiteit.

Zoo mogelijk.

Niet tot elken prijs.

Niet ten koste van een godsdienstig en wetenschappelijk beginsel.

Wij kunnen niet toelaten, dat er verraad worde gepleegd aan de theologie als wetenschap, dat zij vervangen worde door eene reeks

van vakken, op mechanische wijze te zamen gepast, maar niet uit eenzelfden stam opgeschoten, door het eigen leven bezield.

Op zulk eene theologie zouden wij het woord van Goethe van toepassing kunnen maken:

> Die Theile habt ihr in der hand,
> Fehlt leider ja, der lebendige Band.

Wij mogen niet toegeven, dat de theologie goed beoefend kan worden, anders dan met een doel *dat buiten haar ligt;* dat zij haren beoefenaars *geen enkele zedelijke of godsdienstige voorwaarde zou stellen:* dat zij niet *aan haar object zou gebonden zijn* en dat dit object *anders dan door de kerk zou worden gesteld of gewaarborgd.*

Dat doel, dat object, die voorwaarden laten zich niet aanhaken: zij moeten in de wetenschap, als één geheel gedacht, aanwezig zijn.

Indien wij voor het dilemna werden geplaatst: Universitair onderwijs, volgens *zulke* beginselen, *in dien* geest, of een Seminarie, dan zouden wij zeer beslist het Seminarie verkiezen.

Hij levert zelfs een betoog, ten bewijze, dat de Staats-Universiteit niet in eigenlijken zin een Universiteit mag worden genoemd, en wel omdat het beginsel des geloofs en daarmede ook de commune vinculum, d. i. de band van eenheid tusschen de faculteiten en de vakken ontbreekt.

Waar dit organisch verband wordt gemist b. v. en vooral tusschen de theologie en de overige wetenschappen, daar hebben wij geene *Universiteit* meer, al bezitten wij eene inrichting, die dezen naam draagt; daar hebben wij geen *theologische faculteit* meer, al is er in de wet op het Hooger onderwijs een hoofdstuk onder dit opschrift te vinden; daar hebben wij ten slotte geene *wetenschappen* meer, al zijn de vakstudiën, die men zóó noemt, nog zoo fier op dien naam.

Onze z. g. theologische faculteit is dan eigenlijk ook slechts een Seminarie, maar een Seminarie, niet door de kerk, maar door den Staat opgericht, bezield, en gemakshalve naast de andere kweekscholen geplaatst.

Voor hem is er dus geen andere uitweg, dan dat men, indien het mogelijk is, „een Vrije Universiteit" oprichte, al is men ten gevolge van financieele en andere bezwaren verplicht zich voorshands tot het vestigen van een theologische faculteit te bepalen.

Niet dadelijk wenschen wij alle faculteiten compleet en alle leerstoelen bezet te hebben.

Dàt ware een onbegonnen werk.

Maar dit is ook niet noodig. Hebt gij het bestek en de teekening van een gebouw met verschillende vleugels gemaakt, dan kan men eerst het hoofdgebouw òf eerst een van de vleugels stichten; het doet er weinig toe. Men weet wat men wil en met welk doel met arbeidt.

Onze Universiteiten zijn niet eensklaps maar eerst van lieverlede geworden wat ze thans zijn. Zij zijn uit vakscholen ontstaan.

In 1213 werd de theologische school te Parijs gesticht en eerst een eeuw later kreeg zij een harer zusterwetenschappen nevens zich. Te Boulogne daarentegen bestond eerst de juridische faculteit in 1158 en niet vóór de tweede helft der 14de eeuw werd zij door de theologische aangevuld.

Maak een begin, zoo gij wilt, met de theologie, als hetgeen het meest voor de hand ligt. Maar heb de *idée* van Universiteit tevens als *ideaal*, en dat ideaal zal u bezielen, zich in u werkzaam betoonen, totdat gij het schoone geheel zult zien *worden*, *groeien* onder uwe handen, eer gij er op bedacht zijt, is het organisme compleet.

Het is hem te doen om het verband tusschen de theologie en de kerk te bewaren.

Wat hij daarmede bedoelt is duidelijk uit hetgeen hij onmiddellijk na de aanneming van de Wet op het Hooger onderwijs schreef.

De theologie blijft behouden.

In naam of in de werkelijkheid?

Uit welke bronnen] afgeleid? Naar welken maatstaf beoordeeld? Overeenkomstig welke beginselen ontwikkeld? Tot welk doel aangewend?

De theologie dus. Welke? Hoe? Waarom? Eer dit schrijven publiek wordt, zullen deze vragen door de Tweede Kamer reeds beantwoord zijn.

Wij behoeven dit antwoord evenwel niet af te wachten.

Het zal de theologie zijn, niet in den geest der Gereformeerde, noch in dien der Luthersche kerk, ook niet in dien der Roomsch-Katholieke kerk, maar theologie *geheel in het algemeen*. Neutrale theologie? — Neen, zelfs onze Staat zal het kunststuk niet beproeven iets dergelijks te leveren. Hij zal ,,wetenschappelijke theologie" laten doceeren.

Wat dat beteekent, weten wij. Waartoe dat moet leiden, begrijpen wij.

Het zal *de theologie van den Staat* zijn.

Met het oog daarop nu schreef hij: „De kerk en de theologie behooren onafscheidelijk samen."

De tegenstelling is hier niet: de Ned. Herv. Kerk in hare tegenwoordige verschijning, m. a. w. het Bestuur, dat namens haar optreedt, tegenover eene Vereeniging voor Hooger Onderwijs.

Maar *de kerk* tegenover *den Staat*.

De heer Lindeboom heeft dit voorbijgezien.

Het punt van verschil tusschen ons en onze broeders in de Chr. Geref. Kerk wordt onaangeroerd gelaten.

Op het standpunt van hen, die de kerk *in* de Hervormde Kerk uitmaken, wordt gesproken met het oog op de belijdenis die zij zijn toegedaan. Dit blijkt o. a. uit het volgende:

De kerk en de theologie behooren *onafscheidelijk* te zamen. Deze kan gene, maar evenmin kan gene deze ontberen.

Maar de verklaring van deze zinsnede volgt onmiddellijk.

Het is niet hetzelfde, *welke* theologie gehandhaafd, uit welke *bronnen* zij geput, volgens welk *beginsel* zij ingericht, overeenkomstig welke *methode* zij ontwikkeld, door welken *geest* zij bezield, met welk *doel* zij onderwijzen wordt. Indien een Mahomedaan, een Jood, een heiden, geene *Christelijke* theologie kan doceeren, dan kan op dezelfde gronden de Staat dit evenmin doen.

Zoodra de Staat de kerk — gelijk feitelijk geschied is — loslaat, de theologie niet meer in haar, maar in ZIJN belang laat doceeren, heeft hij in die theologie een vitieus beginsel gebracht, dat haar leven vernietigt, hare levenskracht ondermijnt, haar gansche organisme aantast en straks haren dood ten gevolge moet hebben.

Uit deze weinige citaten, blijkt, dat Dr. Hoedemaker evenals Dr. Kuyper de quaestie van het Hooger onderwijs principiëel heeft behandeld.

Of Prof. Van Oosterzee al of niet Gereformeerd, of Prof. Chantepie de la Saussaye al of niet rechtzinnig was, deed niets ter zake.

De geheele argumentatie rustte op andere gronden.

Juist daarom zijn de insinuatiën van Dr. Bronsveld zoo fataal.

Trouwens niet nu eerst hebben de voorstanders van de idée eener Vrije Universiteit reden, zich over de polemiek hunner tegenstanders te beklagen.

Dr. Hoedemaker heeft het reeds in 1876 gedaan.

Dr. Doedes had eene brochure over Hooger onderwijs uitgegeven.

Van eene principeele beschouwing door den hoogleeraar geen spraak.

Hij plaatst zich dadelijk op het standpunt van het fait accompli. „De Staat kan op dit oogenblik geen leerstellige of practische godgeleerdheid onderwijzen. Het is treurig. *Maar het kan niet anders.* Daarom moet de kerk maar leerstoelen voor deze vakken oprichten."

Ziedaar de geheele redeneering.

Hierop vraagt Dr. Hoedemaker:

Kunnen wij vrede hebben met het onderwijs in *eenig* vak der theologie, zoodra het losgemaakt is van de kerk, van het geloof der Gemeente, van het geheele organisme dier wetenschap?

Bezit deze wetenschap dan geen leidend, heerschend, vormend beginsel meer?

Heeft zij, buiten de kerk geplaatst, een object, een maatstaf, een raison d'être?

„Onder de omstandigheden kan dit niet anders" zegt Prof. Doedes, maar dit kan alleen beteekenen: „*de Staat* kan niet anders."

Wij stemmen dit niet toe, maar gesteld dat dit zoo ware, bewijst dit dan dat *de kerk* zich hierbij moet neêrleggen, dat *zij* niet anders kan?

En indien het kerkgenootschap, vertegenwoordigd door het hoogste kerkbestuur, op deze vraag een bevestigend antwoord verleent, is het daarom reeds noodzakelijk, dat *de leden dier kerk*, voor zoover zij prijs

stellen op eene *gezonde* ontwikkeling der theologie, zich bij dit votum neêrleggen?

Wat verlangen wij?

Niet dat de Staat op ZIJN grondslag en volgens *zijne* beginselen het onderwijs doe geven, *niet slechts* in sommige theologische leervakken, *maar ook* in de dogmatiek en de practische theologie.

Maar dat hij, *bij de erkenning van zijne onbevoegdheid om de voornaamste vakken in zijne wet op te nemen,* een stap verder ware gegaan en tevens had erkend: aan mijne scholen kan *de faculteit der godgeleerdheid niet worden vertegenwoordigd.*

Dr. Hoedemaker komt dan ook tot eene andere conclusie dan de hoogleeraar.

Wij staan — *zegt hij* — thans voor dezelfde quaestie als bij het Lager onderwijs.

Kan het godsdienstonderwijs, door de kerk te geven, *tot aanvulling dienen van het onderwijs door den Staat verleend?*

Het baat evenwel niet thans na te pleiten.

Wij wenschen slechts te betoogen, dat wij ons bij de regeling van het theologisch onderwijs volgens de nieuwe wet, niet behoeven neêr te leggen, omdat, gelijk Prof. Doedes zegt, *het in de gegeven omstandigheden niet anders kan.*

De kerk heeft zich door hare eigene beginselen te laten leiden, en volgens die beginselen *mag zij* geen vrede hebben met de theologie, gelijk zij op de Universiteit zal worden gedoceerd.

Maar heeft Prof. Doedes dan soms aangetoond, dat het beginsel van de Vrije Universiteit geen steek hield?

Integendeel.

Misschien is het der moeite waard de zinsnede waarin de hoogleeraar deze zaak afdoet nog eens in haar geheel over te nemen.

Het is nog niet zoo gemakkelijk, het eens te worden over eene plaats, waar zij, t. w. eene Vrije Universiteit, zal gevestigd worden.

Het is nog niet zoo gemakkelijk schatrijke curatoren te vinden, die voor hare oprichting en instandhouding zorg willen dragen.

Het is nog niet zoo gemakkelijk, gelden bijeen te brengen voor het gebouw, de laboratoria, de bibliotheek, den hortus, de sterrenwacht.

Alles pleit voor de oprichting van eene Vrije Universiteit, die met de Rijks-universiteit kan wedijveren, indien, of zoodra *het noodige geld* gevonden is.

Last not least; het is nog niet zoo gemakkelijk, het promotierecht te veroveren, dat „zeker zou worden toegestaan, indien er slechts een goed gerucht van de Vrije Universiteit uitging," maar waarvan het gemis zich zeker in die mate zou laten gevoelen, dat de Vrije Universiteit niet spoedig eene imposante houding zou kunnen aannemen.

Hierop antwoordt Dr. Hoedemaker:

Wij behoeven den hoogleeraar op het pad, dat hij hier insloeg,

niet te volgen, omdat hij reeds vroeger van den weg is afgeweken. De vraag is niet: *durven*, *kunnen*, *willen* wij eene Vrije Universiteit *stichten*, maar: *durven*, *kunnen*, *mogen wij dit nalaten?*

De hoogleeraar is misschien een goed financier, maar ons is uit zijn redeneering niet gebleken, dat hij met *God*, met het *volk* en met de *wetenschap* heeft gerekend.

Geld is noodig. Maar het geloof en de liefde zijn de goudmijnen, waaruit het metaal zal moeten opgedolven worden. Is er geen goede grond voor dat geloof, geen voldoend motief voor die liefde aan te geven, dan kan het stichten van eene Vrije Universiteit geacht worden eene private liefhebberij te zijn.

Zijn daarentegen beide aan te wijzen, dan gelden de argumenten van den hoogleeraar voor niets. Maar dan berust deze wijze van argumenteeren ook op eene miskenning van beginselen, waarmede de hoogleeraar als Christen, als godgeleerde, als man van wetenschap moest rekenen en werkt ze mede tot *eene verkrachting van het volksgeweten.*

Ons volk heeft niet gevraagd: Is het mogelijk om met den Staat te concurreeren? toen het zijne bijzondere scholen heeft gesticht, en vraagt dit ook nu nog niet. Het vindt zich DEN NOOD OPGELEGD, het wordt door zijn Christelijk beginsel gebonden en gedrongen. Welnu, krachtens *datzelfde beginsel en indien dit mogelijk ware met nog meer recht en onder betere vooruitzichten*, *eischen wij in de eerste plaats de Christelijke, Protestantsche*, *Gereformeerde Theologie en bijgevolg ook* de Vrije Universiteit.

En Dr. Bronsveld? Hoor 's mans opmerking, de éénige die hij aan de zaak ten beste gaf.

De hoogleeraar Doedes heeft geadviseerd tot de aanstelling aan iedere hoogeschool van twee kerkelijke professoren, naast de hoogleeraren, die de Staat benoemt.

Het plan eener Vrije Universiteit wordt door den hoogleeraar met fijne ironie als onuitvoerbaar ter zijde gesteld.

Daarop antwoordt Dr. Hoedemaker:

De ironie is alleen dan te vreezen, wanneer zij tegen holle klanken, gezwollen woorden, hersenschimmige denkbeelden of tegen beweringen gericht is, welke te wederleggen der moeite niet waardig kan worden geacht; anders is zij vrij onschadelijk en keert zij terug tot hem, die zich niet ontzag haar op ongepaste en onrechtvaardige wijze aan te wenden.

Eene Vrije Universiteit wordt evenmin als eene kerk gemaakt, maar geboren. Zoodra wij hier van een plan spreken, dat, met andere plannen vergeleken, eerst blijken moet uitvoerbaar te zijn, spreekt het vanzelf, dat het oordeel over dit plan ongunstig moet uitvallen.

Maar de vraag, of iets al of niet *uitvoerbaar* is, hangt samen met vele andere, die de prioriteit hebben. Is het *noodzakelijk*, *wenschelijk;* is dit te doen; worden wij *gedrongen door ons beginsel*; hebben wij het recht, hier *op de hulpe des Heeren te rekenen*; is het mogelijk *sympathie voor deze zaak te wekken?* enz.

Hadden de Hervormers in hun tijd gevraagd, of het plan, om

tot de stichting van Protestantsche kerkgenootschappen over te gaan, uitvoerbaar was, het antwoord zou in ontkennenden zin zijn uitgevallen.

In denzelfden geest luidt zijn antwoord aan het *Wageningsch Weekblad.*

Het *Wag. Weekblad* schijnt niet te kunnen begrijpen, welk eene beschuldiging er opgesloten ligt in het feit, dat een Christen, een wetenschappelijk man op zulk eene wijze over dit onderwerp kan schrijven, dat men, hetgeen als spotternij was bedoeld, als een lofspraak kon citeeren.

Dit zou niet mogelijk zijn geweest, indien de hoogleeraar de quaestie had besproken, zich over het beginsel had uitgelaten, een enkel argument van de voorstanders der Vrije Universiteit had weêrlegd.

De geheele „ironie" is gesponnen uit de vrij onbeduidende opmerking: „Het kost te veel."

Ons antwoord daarop moet zijn: *„de verkrachting van onze beginselen kost meer, oneindig meer."*

De lezer neme de brochure van Dr. Bronsveld, vergelijke daarmede de citaten, die wij op zijn voetspoor hebben bijeengebracht, en concludeere!

Wij zijn nog een aanhaling schuldig uit een schrijven van Dr. Gunning, in zake de Vrije Universiteit, indertijd door hem in de *Standaard* geplaatst. Daarmede wordt de reeks van citaten aangevuld door ons tegenover Dr. Bronsveld bijeengebracht, ten bewijze, dat de oorsprong van de Vrije Universiteit niet zoo verdacht is als hij in zijne brochure insinueerde. Uit die citaten toch blijkt, dat de zaak in quaestie niet alleen door Dr. Kuyper, maar ook door mannen als Prof. Moll en Land is besproken en aanbevolen; alsmede, dat zij niet eerst in 1879, maar reeds in 1874 is ter sprake gebracht, en wel op eene wijze, die geenszinr den toeleg verried — gelijk Dr. Bronsveld vermoedt — om een denkbeeld, dat in het brein van een enkele was opgekomen, ten koste van de reputatie onzer rechtzinnige hoogleeraren te propageeren, maar veeleer den stempel droeg van de bedoeling om een voorslag, die weerklank vond bij zeer velen van zeer onderscheidene nuances, principieel te behandelen.

Eerst nu zijn wij evenwel in de gelegenheid het opstel van Dr. Gunning, dat ons voor den geest zweefde, in hoofdzaak mede te deelen.

Wij hebben het oog op een schrijven aan Dr. Kuyper, destijds lid der Tweede Kamer, gericht, voorkomende in de *Standaard* van 13 Dec. 1875.

In dat schrijven toch laat Dr. Gunning uitkomen, dat hij wel is waar nog altijd een plaats verlangt voor de theologie aan onze Universiteiten.

Niet zoozeer omdat het een *recht* is der kerk, deze faculteit te be-

zitten, als wel een *plicht* der kerk jegens vaderland en wetenschap haar te bandhaven.

Maar deelt vervolgens mede, dat hij sedert eenigen tijd, met het oog op de verschijnselen, die hij vervolgens specificeert, meer sympathie begint te koesteren voor „de Vrije Universiteit", die sedert een paar jaar door Dr. Kuyper is aanbevolen.

> Moeten wij, om eene verknechting der kerk als in Pruisen en Zwitserland ten onzent te voorkomen, thans, nu het nog tijd is, tot het stichten van een vrije Christelijke Universiteit de handen inéénslaan? Moeten wij voor *onze* Protestantsche kerk trachten te verkrijgen, wat voor de Roomschen in Frankrijk en België, voor de Protestanten in Amerika is gebleken bereikbaar te zijn?

Dat het mogelijk is, met Dr. Gunning sympathieën voor de Vrije Universiteit te gevoelen en tevens het behoud der Theologie aan de hoogescholen te wenschen, te vragen en te eischen, weten wij bij ondervinding. Immers, ook wij hebben het bekende Adres mede onderteekend en zouden het casuquo opnieuw onderteekenen.

Is dit idealistisch en legitimistisch? *De verplichting van de overheid* ten opzichte van de kerk, het volk en zijne hoogste belangen, zijn o. i. niet te meten aan de Grondwet, aan het streven der liberale meerderheid in de Kamer en de waarschijnlijke uitkomst van de eene of andere beweging, maar aan hare roeping, aan het Woord van God, dat deze roeping bepaalt.

Deze quaestie heeft, evenwel, geen actueel belang en op dit oogenblik, in verband met andere beschouwingen, geen invloed op de practijk. Genoeg. Dr. Gunning wenschte destijds de vraag van zooeven in eene vergadering van broeders neêr te leggen.

> Zou het niet mogelijk zijn, onze Broeders in den lande, die met ons het geloof in den Christus der Heilige Schriften als grondslag *en* voor het bestaan der kerk *en* voor de vrijheid der wetenschap onmisbaar achten, en die toch, hetzij ze met u instemmen, hetzij ze staan waar ik sta, *geen Seminaristische beperktheid willen*, deze Broeders op te roepen tot eene samenkomst teneinde dit allergewichtigst belang te bespreken?

Zulk eene samenkomst beloofde, naar zijne meening, wel iets.

De geschiedenis van het Seminarie strekte ten bewijze.

> In dezen zelfden *Standaard* heb ik, korte jaren geleden, omtrent een punt waarover de meeningen evenzeer als over de theologische faculteit uiteenliepen, namelijk de oprichting van het Seminarie van Schuurman, zulk eene beraadslaging voorgesteld. Men heeft willen samenkomen, en zie, eenige wakkere mannen hebben, onder Gods zegen, dat Seminarie gegrond.

Nu wij dit schrijven van Dr. Gunning toch opzettelijk ter sprake moeten brengen, wijzen wij tevens op de ontvangst, die hem ten deel viel.

In het nommer van 16 December betuigt de ondergeteekende zijne instemming met het denkbeeld van Dr. Gunning.

De Vrije Universiteit! Mij dunkt dat woord moet weerklank vinden bij ons Christenvolk. . . . .
Tot hiertoe is onze bijzondere school nog te veel een hulpgebouw van de Evangelisatie geweest. Ter wille *ook van die school*, maar meer dan dat, van *onze toekomstige leeraars*, van *onze toongevende standen*, van de *kerk*, den *Staat*, de *Maatschappij*, ter wille van *ons prestige*, van de waarheid aangaande *ons streven en onze beginselen*, thans door een geslacht, dat naar de leus van onze tegenstanders: „volksontwikkeling, kennis, vrijheid," luisteren zal, zoolang wij hun niet door daden een démenti weten te geven, miskend, maar allermeest ook ter wille *van de wetenschap* zelve, die ons dierbaar is om haar zelfswil, moeten wij, trots alle bezwaren van financieelen aard, komen tot onze Vrije Universiteit, die straks zal wezen: „de Universiteit."

— — — — Amerika is ons voorgegaan. Indien het Christendom daar nog eene macht is, indien men het Christendom dáár onmogelijk met bekrompenheid en onkunde kan vereenzelvigen, heeft men dit te danken aan de Christelijke inrichtingen voor Hooger en Middelbaar onderwijs, waardoor de neutraliteit van den Staat, ten opzichte van de dogmata der kerkgenootschappen zelve geneutraliseerd en onbewust ten goede gekeerd wordt.

Laat ons samenkomen om deze zaak tot een onderwerp van gezette overweging te maken.

Daarop volgde den 20sten Dec. een schrijven van Ds. L. J. van Rhijn.

Volgaarne geef ik openlijk adhesie aan den wensch van Dr. Gunning, nu ook van Dr. Hoedemaker, om gelijkgezinde Broederen saâm te roepen ter bespreking der oprichting eener *Vrije Christelijke* Universiteit.

Het is mij juist als den voorsteller gegaan. Eerst was ik uit gehechtheid aan mijn Vaderland en uit waardeering der historische tradidie, voor het behoud der theologische faculteiten aan 's Rijks Hoogescholen. Daarom heb ik het adres van Dr. Bronsveld c. s., mede onderteekend.

Maar latere gebeurtenissen: de officieele verloochening van den Christus der Schriften, der Kerk, der historie te Leiden op het derde eeuwfeest der glorierijke stichting zijner Hoogeschool; de sedert veranderde stemming der radicale meerderheid, in onze Staten-Generaal, die, in strijd met hare klinkende leus, nu de theologische faculteiten willen behouden; eigen nadenken; het kennis nemen van de Amerikaansche Vrije Universiteiten, door den ooggetuige Dr. Cohen Stuart zoo keurig beschreven, — hebben mij sinds geruimen tijd doen veranderen van zienswijze.

. . . .

Evenals de Christen, geroepen om een zout te zijn, zich terug-

trekt uit kringen, waar hij wordt overschreeuwd, waar hij dus zijn zout niet langer kan brengen, ja, waar zijn zout in gevaar raakt om zouteloos te worden, zoo moeten, dunkt mij, voorstanders van *Christelijke wetenschap* en *Christelijke godgeleerdheid* zich terugtrekken waar het Christelijke dreigt *on*christelijk, eindelijk *anti*christelijk te worden.

Daarom sluit ik mij uit overtuiging bij Dr. Gunning en Dr. Hoedemaker aan, en wensch zeer de grootsche idée eener *Vrije Christelijke Universiteit* grondig te zien bespreken, met het oog op onze Nederlandsche toestanden. Vurig hoop ik, dat de grootheid dezer idée over alle ondergeschikte persoonlijke verschillen en gevoeligheden zal doen heenzien en die idée zelve de harmonie der broederen bevorderen.

In de *Standaard* van 24 Dec. werd door Dr. Kuyper o. a. het volgende geantwoord:

Met geheel ons vaderlandsch publiek heb ik aan uw schrijven over de *Christelijke Universiteit* hooge beteekenis gehecht.

. . . .

Zeven en twintig jaren is dit vraagstuk thans aan de orde geweest.

Thans resten ons geen tweemaal *zeven en twintig dagen* meer en nog moet de eerste poging tot het vinden van een eenparige gedragslijn gewaagd.

Of het dan niet te laat is?

Onder uw *auspiciën* zeker niet.

Gaat van u een poging tot samenroeping uit en weet ge mannen als Hoedemaker en Bronsveld, met Hogerzeil als geestelijk verbindingslid, voor een zoo ernstig plan te winnen, dan vindt ge ongetwijfeld onverdeelde belangstelling en behoeft niets de vrije discussie te belemmeren.

Met nadruk memoreer ik ook nog het volgende, kieschheidshalve zonder de conclusie daaruit te trekken, die ik Dr. Bronsveld en anderen in overweging zou willen geven, maar die trouwens voor de hand ligt.

Bij nadenken zult gij zelf erkennen, dat ik voor zulk een samenroeping allerminst de geschikte persoon ben.

Er kunnen gevoeligheden bestaan, waarvoor het beter is uit den weg te gaan.

De *persoon* is hier niets, *het doel* moet ons één en al zijn.

Alleen een Comité van samenroeping als ik u aangaf, kan op dit oogenblik weêrklank vinden.

Hoofdzaak is maar, dat we in Februari elkanders kracht niet vernietigen, om aan het Radicalisme vrij spel te laten.

In hetzelfde nummer komt nog een schrijven voor van Ds. Lindeboom.

Indien het in iemand, die niet aan eene Universiteit heeft gestudeerd, niet onbescheiden geacht moet worden, zich te mengen in een gesprek over een Vrije of Christelijke Universiteit, vergun mij dan mijne instemming te betuigen met deze zaak, door Br. Gunning opnieuw aan de orde gesteld. Is deze zaak niet van zeer groot belang voor *allen* die den Christus Gods belijden? En 't is waarlijk een verkwikking des

harten als er, te midden van het vele, waarin de belijders des eenigen Heilands, helaas! verschillen, en waarin sympathie-betuiging met het besef van roeping zeu strijden, een zoo gewichtig belang op den voorgrond treedt, waariu aller hart en hand kan samengaan. Al ware 't alleen daarom, zou 't mij reeds een behoefte zijn u te doen blijken, dat hetgeen, waarin wij van u verschillen, ons volstrekt niet verhindert blijmoedig sympathie te betoonen, waar wij het van goeder harte kunnen doen.

Ook het volgende is overwaardig nog eens te worden herhaald.

Het is u wellicht niet onbekend dat, vooral in de kerk, waartoe ik het voorrecht heb te hooren, zelden een ouder het waagt een zoon te zenden naar 's lands Hoogescholen. Menig jongeling, die bestemd scheen voor litterator, medicus of jurist, bleef zelfs boven 't Gymnasium terug, tengevolge van de, zeker wel te eerbiedigen, vreeze der godvruchtige ouders, dat men tegen het verbod Gods handelen zou, indien men zijn kind, eenmaal in den doop Gode gewijd, en dagelijks in gebeden Hem opgedragen, in Gymnasium en Universiteit onder on- en antichristelijke invloeden wierp. En ieder, die op een Lyceum of Gymnasium, hoedanige de meeste hier te lande zijn, zijn opleiding voor hoogere studie ontving, zal wel toestemmen, dat het gevaar even groot was als het nut; dat men evenzeer had te bidden om voor vervoering bewaard te worden, als te danken voor den zegen, in het onderwijs der classieke letteren ontvangen.

Wat ik met een en ander slechts wilde zeggen, hooggeachte broeder, is dit: houd u verzekerd dat, wanneer gij eerlang een vergadering tot bespreking dezer zaak samenroept, ook onze sympathie en onze gebeden die bijeenkomst zullen steunen. Hoewel ik alleen in eigen naam spreek, weet ik zeker, dat het „ons" hier mag worden gelezen voor: „vele leden der Chr. Ger. Kerk."

Soortgelijke adhaesiën zouden wij vele kunnen vermelden.

Wat onze bladen aangaat.

In het persoverzicht van 26 Dec. vinden wij aangeteekend, dat

De *Bazuin* acht, met het oog op de vraag over de Theologische faculteit een samenkomst als Dr. Gunning voorgesteld heeft, zeer wenschelijk.

In dat van 2 Jan., komt het volgende voor:

Ds. Donner in de *Wekstem* verheugt zich over de roepstemmen, die opgaan tot stichting eener Vrije Christelijke Universiteit. Terecht is door Dr. Kuyper in de Kamer gezegd, dat ouders met Christelijke beginselen hunne zonen niet zonder groot gevaar aan het Academisch onderwijs kunnen overgeven. Bij dit bezwaar om van dat onderwijs gebruik te maken komt nu nog, dat, tengevolge der frontverandering van de ongeloofspartij ten dezen, de Theologie aan onze Academiën op het zeerst wordt bedreigd. Vroeger scheen deze partij op het behoud der theologische faculteit geen prijs te stellen. Maar bijtijds heeft zij

ingezien, hoe die gehate Theologie, mits door haren geest beheerscht, hare oogmerken kan dienen. Vandaar dat zij nu weêr behoud der Theologie vraagt. Daarmeê echter verraadt zij zich zelve, en de openlijke getuigenissen voor het Vrije Christelijk Hooger Onderwijs zijn er de vrucht van. Ds. Donner is van meening, dat de heeren Gunning en Hoedemaker de aangewezen mannen zijn, van wie de uitnoodiging tot een samenkomst van Christelijke vrienden, om de zaak te bespreken, zou moeten uitgaan.

Nog krasser, het *Kerkelijk Weekblad* van 9 Jan.
Wij lezen daar:

Betreffende de te houden bespreking over de stichting eener Vrije Universiteit zegt het *Kerkelijk Weekblad*, dat zij, die denken, of dachten als Dr. Gunning, het eerst eens zullen moeten worden of de Staat op zijn tegenwoordig standpunt nog langer door ons gehuldigd mag worden als Opperschoolmeester. Is men het daarover eens — voor het *Kerkelijk Weekblad* is het geen vraag meer — dan zij men practisch in het plannen maken. Geen plan vooreerst van eene Universiteit; allerminst eene berekening van kosten. Maar een besluit om Theologie te doen doceeren. Men beginne met dit punt van alle zijden te beschouwen. Heeft men eenmaal eene Theologie „die klinkt als eene klok," dan is het middelpunt voor de Universiteit daar. Dit is tevens in overeenstemming met onzen landaard. Voorzichtig behandeld en behoorlijk geleid, zal ons volk erkennen met woord en daad, dat alleen de in Christus Vrije Universiteit vertrouwen en ondersteuning verdient.

In de *Zaaier* schreef Dr. Cohen Stuart:

Men leze de vervolgartikelen der N. Rott. Ct. over „Vrije Universiteiten" en zie hoever ook hier de haat en verdrukking gaat. De zoogenaamd doctrinairen der vrijheid — zoo spreekt zij — doen alleen den eisch der vrijheid hooren, om, in naam der vrijheid, de vrijheid te smoren, de vrije wetenschap te knevelen en naast de veredelende hoogeschool van vrije jongelingen, blakend van geestdrift voor waarheid, dorstend naar kennis, wedijverend in studeeren, vunze kweekscholen te stichten, waar een bedompte kerk- of kerker- of kelderlucht is, waarop de vloek rust van een „clericale rust." Deze insinuatiën verklaart de redactie kortweg voor laster, toont aan, dat men de kracht der dwaling niet behoeft te vreezen, wanneer men van de kracht der waarheid zeker is, stelt den eisch niet van volkomen gelijkheid als bij de lagere school, maar slechts van vrijheid. „College-vrijheid, geen testimoniëndwang, vrijheid ook van hooger onderwijs, de heilzame, nooit overbodige prikkel van eene krachtige concurrentie!"

Merkwaardig is de geestdrift van den *Vredebond*. De redactie spreekt haar leedwezen uit, dat deze zaak weêr schijnt te rusten; hare verwachting, dat Ds. Gunning wellicht reeds zijne maatregelen genomen heeft voor eene samenkomst als toen bedoeld werd; en haren wensch om iets

naders hieromtrent, door hem te vernemen. Zij vindt het „geen kwaad teeken," dat o. a. ook bladen als de *Nieuwe Rotterdammer* aan de bespreking van Vrije Universiteiten hoofdartikelen wijden. „Met stilzitten," roept zij uit, „doen wij het werk der tegenstanders. In Gods naam begonnen, broeders!"

Dat was evenwel, in den tijd, toen men van de „Christelijke" niet van „Gereformeerde Universiteit" sprak.

Wat er van deze uitnoodiging geworden is?

Wij mogen niet onbescheiden zijn.

Anders zouden wij de correspondentie te dezer zake kunnen overleggen om aan te toonen waaraan en aan wien — niet aan Dr. Gunning, zeer zeker — het te wijten is, dat deze plannen zelfs niet tot een begin van uitvoering kwamen.

Genoeg. De beweging werd gesmoord.

Onder de motieven, die de onderteekenaars der eerste circulaire in zake de Gereformeerde Universiteit d.d. 5 Dec. '78 later noopten geene bespreking vooraf op breede schaal over de zaak in quaestie uit te lokken, waren er ook, aan de mislukking van wat twee jaar vroeger zooveel beloofde, zoo weinig gaf, ontleend.

Zou men zich opnieuw bloot stellen aan de teleurstelling, die op bijna iedere samenkomst of poging tot samenkomst gevolgd is?

Dat kon niet.

Dat mocht niet.

Daartoe was men te ongezocht, op te providentieele wijze saâmgebracht, daartoe was men te zeer eenstemmig.

Men zou voortgaan, desnoods ALLEEN.

Niet omdat men behagen schiep in isolement.

Niet omdat men den staf liefelijkheid en samenbinding niet begeerlijk achtte.

Maar om te kunnen *handelen.*

Om te beletten, dat *de zaak in de geboorte werd gesmoord.*

Omdat men niemand wou buiten sluiten, die zich zelven niet buiten sloot en evenwel allen niet mocht hopen binnen te laten.

Toch stond — boven vermelde citaten bewijzen het — die latere poging niet op zichzelve.

Zij was niet op clandestine wijze beraamd, buiten gemeenschap met de broeders. Zij was de vrucht van hetgeen ook zij reeds hadden gedacht en gedaan, gewenscht en gewacht, de vrucht van hun lijden onder den smaad der waarheid aangedaan, onder de vrees voor den invloed der onverschilligheid, der ontkenning die den leerstoel beklom, onder de

verdeeldheid die eenig krachtig, eenig gemeenschappelijk optreden onmogelijk maakte.

Zij was de vrucht ook van hun gebed.

Het is ons geene onverschillige zaak, van welk tijdstip men de geschiedenis van de wording der Vrije Universiteit dateert, welke factoren men mede in rekening brengt.

Dit alles toch hangt samen met de vraag: „Is zij gemaakt, of geboren?"

„Wordt zij opgedrongen, of is zij ingewacht?"

(*Overgedrukt uit de* Heraut *van* 18 *en* 25 *Juli*, 1 *en* 8 *Augustus en* 5 *September* 1880).

3.

DE THEOLOGISCHE FACULTEIT EN DE KERK.

1.

Met het opkomen der Vrije Universiteit is een uiterst gewichtige quaestie, die dusver nog nimmer op afdoende wijze was uitgemaakt, opnieuw om oplossing komen vragen. De quaestie namelijk: *in welke verhouding een theologische faculteit behoort te staan tot de kerk van Christus.*

Er is dus, let wel, geen sprake van de verhouding tusschen een *Universiteit* en de kerk; noch ook van eene *godgeleerde kweekschool* en de kerk; maar uitsluitend en in zeer bepaalden zin van de verhouding, die naar eisch der Gereformeerde beginselen (welke zijn de beginselen van Gods Woord) bestaan moet tusschen de kerk van Christus en een *theologische faculteit.*

Met een *Universiteit* als zoodanig heeft de kerk, tenzij men het Roomsche pad weêr op mocht willen, niets uitstaande. Buitengewone gevallen daargelaten, mag de kerk geen Universiteit stichten, noch eenig hoogheidsrecht over de Universiteit uitoefenen, en heeft zij zich te bepalen tot deze drie: *a.* het oefenen van toezicht en tucht, wat leer en leven aangaat, op de individueele leden van Directorium, Curatorium, Senaat en Studentencorps; *b.* het waarschuwen van hare kerkleden tegen geschriften, die van deze Universiteit, in strijd met haar belijdenis, mochten uitgaan; en *c.* het streven naar contractueel verband, om de Universiteit te bewegen, dat geen personen, die tot een niet-Gereformeerde kerk behooren, worden aangesteld.

Bij een *godgeleerde kweekschool* ligt de zaak nóg eenvoudiger. Zulk een kweekschool heeft een uitsluitend *kerkelijk* doel; is bestemd om door

der kerke tusschenkomst in hare behoefte aan leeraars te voorzien; en mag dus, voor zooveel men naar den regel vraagt, niet anders dan door de kerk, onder der kerke verantwoordelijkheid en krachtens kerkelijk mandaat, worden in gang gebracht.

Voor de *Universiteit* en de *godgeleerde kweekschool* ligt de zaak dus uiterst eenvoudig; bestaat er geen quaestie; en zijn de wegen gebaand.

Anders daarentegen wordt het, indien men op de *theologische faculteit* komt, d. w. z. op die vertakking van een hoogeschool, die zich de beoefening, ontwikkeling en voortplanting der godgeleerde wetenschap ten doel ziet gesteld.

Dan toch komt men voor een *gemengd* geval te staan.

Voor een geval dat *gemengd* is, ongeveer in gelijken zin, als het huwelijk, de armverzorging enz. aangelegenheden van gemengde natuur zijn voor Staat en kerk.

Gemengd in zooverre zulk een faculteit *eenerzijds* een integreerend deel uitmaakt van de Universiteit en dus de noodzakelijke kenmerken van het Universitaire leven niet kan en mag prijs geven, en alzoo is en blijven moet één der vijf stengels die uit den *universitairen* wortel opschoten en derhalve van dien wortel, op straffe van versterving, niet kan of mag worden afgescheurd, en toch ook weer *anderzijds* zich bezig houdt met het onderzoek van een materie, die toebetrouwde schat, pand en kleinood *der kerk* is.

Een *casus mixtus* in vollen omvang dus. Een geval, waarbij, gelijk in *alle* gemengde gevallen, tweeërlei soort van extravaganten aanstonds met hun oplossing gereed zijn, t. w. diegenen die door óf het universiteitsrecht, óf het kerkelijk belang, te schrappen, eenvoudig maken dat er geen knoop meer te ontwarren overblijft, overmits er dan geen quaestie meer bestaat.

Doodeenvoudig, zeggen de Communards, die quaestie van het huwelijk! De kerk heeft er niets meê van doen; de Staat alles. En uit is de quaestie.

En de Roomschen op hun beurt zeggen: „Volkomen waar! Doodeenvoudig die quaestie! Want de Staat heeft er niets meê van doen, de kerk alles." En wederom is de quaestie wondergauw uit.

En precies op dezelfde manier zijn er nu ook ten opzichte dier faculteits-quaestie lieden, die met Kappeyne c. s. zeggen: „Doodeenvoudig die faculteits-quaestie! Want de Staat heeft over de theologische faculteit alles, de kerk niets te zeggen." En alle moeilijkheid verdwijnt. En andere lieden weêr, die, met Rome alles aan de kerk trekkend, voorgeven: „Doodeenvoudig die faculteits-quaestie! Overheid of corporatie

heeft niets met een theologische faculteit uitstaande; de kerk alleen mag haar stichten en met hoogleeraren bezetten." En wederom zijt ge van alle moeilijkheid af.

Van af, ja, althans indien uwer de methode van dien zeekapitein is, die, toen kok en bootsman geschil kregen, eenvoudig den bootsman overboord wierp, dat hij verdronk.

Maar *niet* er van af, indien ge, met ernstiger zin ernstige vraagstukken onder de oogen ziende, den kranken vogel noch zijn linker- noch zijn rechterwiek wilt uitplukken, maar beide vleugels zoo lang zoekt te genezen, tot de vogel in evenwicht op de lucht kan drijven en, in dat evenwicht gebracht, vliegt.

Dan toch zal voorzichtig beleid u manen, om vooraf eens nauwkeurig te onderzoeken, wat alzoo aangaande deze quaestie door de kundigste en zuiverste canonisten der Gereformeerde kerken is beweerd; voorts wat de kerk zelve, voor zoover zij zich officieel in deze quaestie mengde, hiervan beaamde of verwierp; dan wat feitelijk desaangaande plaats greep en geschied is; en eindelijk welke de normale of abnormale omstandigheden waren, die op deze feitelijke oplossing invloed oefenden.

En vindt ge dan, gelijk *in casu*, dat na afloop van dit onderzoek blijkt, dat noch de kerk officieel, noch de canonisten officieus, noch de historie feitelijk, reeds in het geven van een afdoende oplossing geslaagd waren, dan zijt ge verplicht allereerst dit teleurstellend resultaat onbewimpeld te erkennen.

Te erkennen, door wel te schiften, welke bestanddeelen der quaestie afliepen en welke onafgedaan bleven; om nu voorts niet met hoogmoedige aanmatiging te zeggen: „Zie, nu zal ik dat overige eens oplossen"; maar als man van studie en van ernst, door beleidvolle afwinding van het kluwen, de richting in bestek te brengen, waarin naar uw overtuiging de Gereformeerde beginselen het sturen der beweging eischen; het alsdan aan het doen Gods in de historie der feiten overlatend, om allengs een blijvende oplossing te schenken en een vaststaande overtuiging te vormen.

Ons leidde dit onderzoek tot een zienswijze, die we gaarne aan het beter oordeel der broederen onderwerpen, en voorshands formuleeren in deze instellingen:

1. Een Gereformeerde Universiteit staat binnen den omtrek der Gereformeerde kerk; maar binnen dien omtrek met zelfstandige organisatie; souvereiniteit in eigen kring genietend; ongeveer als het huisgezin, de school, de pers, enz.

2. De kerk oefent dus geen regeer- of rechtsmacht uit over de

Universiteit of eenig deel van dit geheel, anders dan voor zoover de personen die er aan verbonden zijn, als kerkleden onder haar tucht staan.

3. De kerk heeft recht en bevoegdheid, om de wetenschappelijke ontwikkeing die zulk een Universiteit aan de godgeleerdheid geeft, zoodra ze afwijkt van de geestelijk-ware paden openlijk te wraken, en baat dit niet, alle kerkleden die dit kwaad zijdelings of rechtstreeks steunen, kerkelijk te diffameeren en ten leste te excommuniceeren.

4. De kerk heeft den plicht en de roeping, om mannen die, aan zulk een Universiteit gevormd, zich voor den predikdienst aanbieden, in elk opzicht strengelijk te keuren, en wel te onderzoeken, of zij, wat belijdenis, leven en studie aangaat, de gemeente Gods waardiglijk dienen kunnen.

5. De kerk heeft de bevoegdheid, om tegenover, naast of in verband met eene theologische faculteit een eigen kweekschool te openen.

6. De kerk heeft macht en bevoegdheid, om tot „doctoren der kerk" aan te stellen mannen die óf tot taak ontvangen om aan deze kweekscholen onderwijs te geven, óf om ook buiten die scholen de waarheid Gods wetenschappelijk te verdedigen door schriftnren of in twistgesprekken of op synoden.

7. De kerk kan tot „doctoren der kerk" dus ook benoemen de hoogleeraren in de godgeleerdheid aan een Universiteit, die door hun aanstelling tot het professoraat nog geen „doctoren der kerk" geworden zijn.

8. De meest gewenschte toestand is, dat de kerk contractueel met zulk een Universiteit in verband trede, ongeveer op condities als deze:

a. de Universiteit verbindt zich 1°. geen lieden in de theologische faculteit te benoemen, dan dezulken tegen wie de kerk verklaard heeft geen bedenking te hebben; 2°. geen lieden in de andere faculteiten te benoemen, dan dezulken die leden der kerk zijn of worden; en 3°. in haar statuten het officieele belijdenisrecht der kerk te erkennen.

en *b.* de kerk verbindt zich: 1°. om de theologische professoren tot doctoren der kerk te benoemen; 2°. de Universiteit op te nemen in de kerkelijke gebeden; 3°. collecte voor de Universiteit toe te staan; en 4°. haar diploma's voor wat het wetenschappelijk gehalte aangaat, te erkennen.

2.

Aan de summiere opgaaf van bedingen, in ons vorig artikel aangestipt, voegt dit slotartikel nog een korte weêrlegging van bedenkingen toe. Niet, om volledig bewijs te leveren, noch ook om de quaestie hierbij te laten blijven; maar om na deze korte wenken eerst af te wachten, of er iets steekhoudends tegen inkomt, en naar aanleiding van dit meeningsverschil, dieper op de zaak in te gaan.

Mits, en daartoe manen we met allen ernst, mits degenen, die zich publiekelijk over deze zaak uitlaten, vooraf de moeite nemen, om zich op de hoogte der quaestie te stellen, en niet, afgaande op halve gegevens, betoogen leveren, die men wel als onvoldoende afwijzen, maar waarop men met den besten wil niet antwoorden kan.

Voorshands bepalen we ons tot een aanduiding van den stand der quaestie, gelijk ze stond en staan is gebleven na den canonieken strijd van Walaeus c. s. tegen het „Zuyt-Hollandsche Synodus" (1621), tot op het oogenblik dat de stichting der Vrije Universiteit haar een nieuwe phase in deed treden.

De Roomsche kerk had er naar gestreefd, om schier alle ding, en zoo bovenal ook de wetenschap, in der kerke macht te brengen. Vandaar dat onze vaderen een toestand vonden, die bijna in alle landen het doctorschap, en dus ook het professoraat in de theologie, stempelde tot een absoluut kerkelijk ambt.

Aanvankelijk hebben de Reformatoren, de handen vol hebbend met quaesties die meer rechtstreeks de zaligheid raken, dit gelaten voor wat het was.

Toen zij echter in hun confessiën er toe gedrongen werden, om zich over de ambten uit te spreken, heeft met name onze *Ned. Geloofsbelijdenis* in art. 30 uitsluitend *drieërlei* soort van ambten erkend, t. w. dienaars of herders, ouderlingen en diakenen.

Slechts dient erkend, dat in strijd hiermeê de kerkorde nog onderscheidenlijk vier ambten opsomt en van de pastoren *de doctoren* afzondert.

Dit schijnbaar tegenstrijdige verklaart zich daaruit, dat deze principieele kerkrechtelijke bepalingen alle herkomstig zijn van de allereerste synoden, toen de kerk plotseling voor de vraag stond: „Hoe kom ik aan herders?"

Men kon geen kerk bedienen zonder herders. De meeste pastoors deugden hier niet voor. Particuliere oefenaars met singuliere gaven waren er niet zoo legio. Hoe zou men dus aan herders komen?

Beseffende, dat in den middellijken weg aan een goed stel deugdelijk onderleide en godzalige herders de toekomst der kerk, en dus ook van het land, hing, heeft toen vooral Marnix van St.-Aldegonde het gedreven, dat de kerken vóór alle dingen de opleiding in kweekscholen van aanstaande dienaars ter hand zou nemen.

Bij den nood dier tijden dorst men op een Universiteit nog niet hopen; vestigde dus uitsluitend het oog op kerkelijke kweekscholen; en kwam er dusdoende toe met name ook de doctoren onder de kerkelijke bedieningen op te nemen.

Uit deze eerste synodale bepalingen nu is deze formule in alle volgende kerkorden overgenomen. En terecht. Met ze er uit te lichten, zou toch uit het oog zijn verloren: 1⁰. dat behalve herders, ook doctoren voor de kerke Gods onmisbaar zijn; 2⁰. dat de kerk geroepen kan zijn, om ze aan te stellen óók voor de opleidingsscholen; en 3⁰. dat er, zonder dit nu nader te bepalen, altijd eenige natuurlijke band tusschen kerk en school zal bestaan, die voor de doctoren zitting ter Synode en voor de kerk eenigen invloed op de aanstelling der doctoren met zich zal brengen.

Vraagt men, of de Dordtsche Canonisten dan derwijs stekeblind waren, dat ze deze tegenstrijdigheid tusschen de *drie* ambten in de Confessie en de *vier* ambten in de Kerkorde niet opmerkten, dan diene hierop, dat ze dit verschil zeer wel inzagen, maar het oplosten, door gestudeerde predikanten in beginsel als *pastores et doctores*, d. w. z. als „herders en leeraars" te beschouwen.

Zoo vloeiden dus de twee eerste van de vier ambten, die de Kerkorde opsomde, feitelijk inéén, en kwam het dus weer op *drie* neêr. En de kerk heeft hierop in tweeërlei manier het zegel gedrukt: t. w. 1⁰. door schier in alle groote steden kundige predikanten met de opleiding van proponenten te belasten; en 2⁰. door feitelijk den titel van *„herder en leeraar"* te stempelen tot den gewonen titel, waarmeê allengs zelfs de eenvoudigste dorpspredikant zich, gepromoveerd of niet gepromoveerd, zonder schijn van aanmatiging, sieren kon.

Een positief bewijs, waaraan nog dit negatieve is toe te voegen: 1⁰, dat in de Dordtsche liturgie wel is opgenomen een formulier om herders, en een dito om onderlingen en diakenen te bevestigen; maar dat van een formulier om doctoren te bevestigen zelfs niet is gerept; 2⁰. dat er wel bepalingen zijn vastgesteld om de aanstellingswijs en de ambts-

plichten van de herders, van de ouderlingen en van de diakenen te regelen; maar dat voor doctoren nooit iets dergelijks is ontworpen, veel min gearresteerd; en 3°. dat de handoplegging, die alsdan eisch zou zijn, nooit ter creatie van een doctor is toegepast.

Zonder nu te beweren, dat dit in allen deele goed alzoo gehandeld was; veeleer ernstige bedenking hebbende tegen de gangbare combinatie van herder en leeraar; willen we slechts aanduiden, dat te Dordt de quaestie alzoo is blijven stran gelijk we aangaven, en volstrekt niet, gelijk sommigen voorwenden, met art. 4 der Kerkorde was afgedaan.

Het tweede feit waarop we de aandacht vestigen is, dat de geestelijke heldencyclus die in de dagen van Dordt aan het hoofd van de Gereformeerde kerk dezer landen blonk, feitelijk het creëeren van doctoren door een niet-kerkelijke macht erkend heeft, en zelfs de aanstelling van theologische professoren in beginsel aan den Staat nooit heeft betwist en feitelijk door een van overheidswege in het leven geroepen corporatie heeft laten afdoen.

Het creëeren van doctoren, of duidelijker gezegd, het verleenen van den doctoralen graad, was reeds in 1574 aan den Senaat der Leidsche hoogeschool opgedragen, en noch toen, noch tusschen 1574 en 1618, noch op de Synode van 1618 is de kerk hiertegen in verzet gekomen, of heeft ze dit recht opgeëischt voor zich.

En wat sterker nog spreekt, toen de Staten van Holland en West-Friesland in 1574 overgingen tot Universiteitsstichting hebben ze niet aan zekeren Minister van Binnenlandsche Zaken opgedragen deze quaestie te regelen, maar een vrije corporatie in het leven geroepen, genaamd: „de Staten van de Academie tot Leîden", en aan deze corporatie de voorziening opgedragen, niet alleen van de litterarische en medische maar ook van theologische katheders, zonder dat de kerk toen of later *in beginsel* het recht om zulks te doen 'tzij aan de overheid, 'tzij aan deze corporatie heeft betwist.

En eerst later, toen de benoemiug van Vorstius en de Leidsche troebelen van 1607 en volgende jaren deden zien, welk een gevaar hieruit voor de kerk kon voortspruiten, is men begonnen, niet om het aanstellingsrecht voor de theologische katheders op te eischen, maar om *eerst* den Staten te verzoeken, dat er beter op de belangen der religie mocht worden gelet; *toen* om te vragen, dat de professoren onder

kerkelijke jurisdictie zouden komen tegen het hiervoor ingeruilde recht van zitting in de kerkelijke vergadering; en *eindelijk*, om een stem te krijgen in het Curatorium.

Te Dordt zag men ten slotte van dezen laatsten eisch zelfs af, en toen de vaderen, die beschreven waren, Dordt verlieten, stond de quaestie dus alzoo: 1°. dat de aanstelling geheel en al in niet-kerkelijke handen was gebleven; 2°. dat jurisdictie slechts tegen aequivalent gepraetendeerd wierd; en 3°. dat de kerk, ook zelfs zonder dat deze jurisdictie nog erkend was, ja, zelfs toen ze later finaal is afgeslagen, de aldus aangestelde hoogleeraren niet als indringers of valschelijk benoemden verworpen heeft, maar voort is gegaan met hun *a.* de opleiding der leeraren toe te vertrouwen, en *b.* hun c. q. uit te noodigen als adviseerende leden in haar plechtige vergaderingen.

Na Dordt hebben de kundigste, ervarenste Gereformeerde Canonisten, waarvan we alleen Voetius, die te Dordt meêdeed en elk ander Canonist in de schaduw stelt, deels erkend, dat deze quaestie nog onuitgemaakt was, deels zich verklaard tegen het beweren, dat men abusievelijk uit art. 4 der Kerkorde afleidt.

Dit blijkt uit het volgende:

1°. Op de vraag: „Door wie moeten theologische doctoren en professoren benoemd worden?" antwoordt Voetius (*Polit. Eccl.* III. p. 487): „Dit aanstellingsrecht komt voor den doctorsgraad toe aan den Academischen Senaat en voor het professoraat aan de scholarchen of directeuren en heeren der school (ad scholarchas sive scholae dominos); zoo echter dat daarop het advies der kerk gehoord of haar toestemming op de benoeming gevraagd worde."

Dit laatste doelt echter in het minst niet op de praeententie van eenig goddelijk ambt. Voetius toch voegt er, ter voorkoming van dit misverstand, terstond bij: „Evenals de dorpsonderwijzers die tegelijk voorlezers en voorzangers zijn, niet zonder voorafgaande aanwijzing, adviseering of ten minste toestemming der kerk worden aangesteld."

Ongeveer dus als door ons in ons vorig artikel gestipuleerd werd.

2°. Teruggaande tot Gods Woord, merkt Voetius terecht op, dat de kantteekenaar bij Rom. 12 en Efese 4 wel het gevoelen, als zou het doctorschap een afzonderlijk ambt zijn, vermeldt, maar zonder dit goed te keuren. Eer zelfs neigend tot de meening die dit gevoelen verwerpt. En

geeft als zijn eigen meening te kennen, dat het ontbreken van het woordeke „sommige" vóór „leeraars" in Ef. 4 : 11 klaarlijk toont, dat men er met dwingend gezag geen *vier* ambten uit halen kan.

3°. Reeds Voetius vermeldt het gevoelen, dat er onderscheiden dient te worden tusschen Ecclesiastieke doctoren en Academische leeraars; waarbij hij echter terecht opmerkt, dat er alsdan volstrekt geen sprake is of zijn *kan* van een *ministerium juris divini*, d. i.: een goddelijk ambt der kerk.

4°. Op de tegenwerping, dat de theologische faculteit toch kerkelijke adviezen geeft, de boekencensuur uitoefent en de proponenten examineert, antwoordt Voetius, dat deze hoogleeraren dit niet krachtens hun ambt doen, maar als daartoe door de kerk expresselijk uitgenoodigd of gemachtigd.

Terwijl hij 5° eindelijk op de vraag: „of het doctorschap (of professoraat) een heilige en kerkelijke betrekking zij?" als zijn gevoelen ten bescheid geeft: „Heilig, zeer zeker, in zooverre het zich bezig houdt met de heiligheden Gods, en kerkelijk in zoo verre het onmiddellijk gelijk sommigen, of slechts middelijk gelijk anderen beweren, met de kerk en de kerkelijke dingen van doen heeft."

Dat hiermeê door Voetius echter volstrekt niet bedoeld wordt, dat het professoraat en het predikambt b. v. in gelijken zin als goddelijk ambt in de kerk zijn te beschouwen, blijkt overtuigend uit wat hij op p. 489 aanteekent. Te weten, daar antwoordt hij op de vraag: „Is dan het professoraat in de theologie een goddelijk ambt?" aldus: „Dit zullen zij die in Ef. 4: 11 de doctoren separaat nemen, liefst met ja beantwoorden. Edoch met zekerheid is dit volstrekt niet te beweren. Noch onze theologen noch onze kantteekenaars geven dit zoo voetstoots toe.

En verwijst men dan, gelijk sommigen ook nu weder, naar art. 2 der Kerkorde om aan te duiden, dat in dat artikel óók de doctoren toch onder de ambten worden opgesomd, dan zegt Voetius: „Dat is ook zoo, maar er staat volstrekt niet dat het doctorschap onmiddellijk en krachtens positief goddelijk recht in het leven trad. Evengoed toch kan dit artikel aanduiden, dat dit ambt krachtens goddelijk recht slechts is *toegelaten* en door kerkelijk besluit in het stellige recht zou optreden. Zooals een voorzanger b. v. volstrekt geen goddelijk ambt bekleedt en toch opgenoemd zal worden onder de kerkelijke bedieningen. Of anders kan het ook de bedoeling der Kerkorde zijn om aan te duiden, dat de doctoren krachtens het natuurlijk recht der feiten bestaan, in zooverre een kerk, niet voor haar wezen, maar dan toch vóór haar welwezen, pleitbezorgers van haar belijdenis tegenover den ketter en aanvaller behoeft."

Hierbij laten we het voorshands.

Men weet dan nu hoe de quaestie omstreeks 1650 stond; voor welk deel ze uitgemaakt was, en voor welk ander deel ze nog wachtte op nadere oplossing.

Sinds bleef ze rusten tot 1879.

Wie thans meê zal arbeiden aan haar verdere oplossing, ga te werk met beleid en bezonnenheid en spreke geen andere woorden, dan in de vreeze Gods.

(*Overgedrukt uit de Heraut van* 27 *Juni en* 4 *Juli* 1880.)

